

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Факультет економіки та управління
Кафедра управління персоналом і регіональної економіки

Чимбір Тетяна

**ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РІВНЯ
ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ:
АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ВПЛИВІВ
(на матеріалах Тернопільської області)**

Спеціальність 8.03050501 – управління персоналом і економіка праці
Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем „магістр”

Студентка групи УПЕПм-51
Чимбір Т.

Науковий керівник:
Штокало Я. Ю., кандидат
географічних наук, доцент

Дипломну роботу допущено
до захисту в ДЕК

„_____”_____ 2014 р.

Завідувач кафедри
к. е. н., професор Качан Є. П.

Тернопіль – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	3
--------------	---

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

1.1. Рівень життя населення як соціально-економічна категорія	7
1.2. Критерії оцінювання рівня життя населення	20
1.3. Методичні підходи дослідження рівня життя населення та його оцінки	28
Висновки до першого розділу	41

РОЗДІЛ II. ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

2.1. Соціально-економічні чинники	43
2.2. Демографічні чинники	54
2.3. Екологічні чинники	77
Висновки до другого розділу	88

РОЗДІЛ III. ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ

3.1. Доходи та витрати населення	91
3.2. Якісні індикатори рівня життя населення	101
3.3. Основні напрями підвищення рівня життя населення регіону	111
3.4. Вдосконалення системи охорони праці на підприємстві	123
Висновки до третього розділу	129

ВИСНОВКИ	131
-----------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	135
-----------------------------------	-----

ДОДАТКИ	141
----------------	-----

ВСТУП

Актуальність теми. Якісне оновлення суспільних відносин, що відбувається на етапі ринкових перетворень в Україні, зумовлює глибинні і масштабні зміни як економічної системи в цілому, так і всіх її структурних елементів зокрема. При цьому потенційні переваги ринкової економіки щодо можливостей підвищення рівня життя населення повною мірою можуть бути реалізовані лише за умови глибокого теоретичного осмислення особливостей розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки, оптимального поєднання як світового досвіду, так і специфіки вітчизняних умов.

У період глибокої та системної економічної кризи проблеми стабілізації і зростання рівня життя населення, створення умов для повноцінного відтворення і ефективного функціонування трудового потенціалу стають провідними. Це пов'язано з тим, що від економічної стагнації найбільше потерпає особистий фактор виробництва, а втрати досягнутих параметрів рівня життя населення можуть бути настільки значними, що процес відтворення людського потенціалу змінює знак із плюса на мінус, тобто призводить до його глибинної деградації. Зазначене є вкрай соціально небезпечним явищем, яке не тільки масштабно руйнує продуктивні сили суспільства, а й небезпечно дестабілізує соціально-політичну ситуацію в країні.

Аналіз проблем диференціації розподілу доходів між різними верствами населення, розробка і запровадження ефективних регулюючих заходів обмеження процесів економічної “тінізації”, а також дослідження, метою яких є теоретичне і практичне вирішення комплексу проблем ринково-еквівалентного стимулювання праці та відтворення на якісно новій основі трудового потенціалу суспільства – не тільки актуальні, а й найбільш складні економічні проблеми, які необхідно вирішити в умовах суспільної трансформації на засадах оптимальної узгодженості інтересів різних соціальних верств населення.

Саме тому на сучасному етапі надзвичайно актуальні наукові дослідження, пов'язані з оцінкою характеристик та показників рівня життя населення, аналізом реальних тенденцій закономірностей забезпечення його життєдіяльності, а також спрямовані на пошук та вдосконалення ефективних шляхів, методів і механізмів стабілізації та подальшого зростання рівня і якості життя населення.

Однією з найгостріших соціально-економічних проблем, зумовлених трансформаційними процесами в економіці України, є низький рівень життя населення. Адже із переходом до ринкових відносин виникла низка глибоких проблем, що призвели до соціального напруження в суспільстві. Зокрема, соціальні негаразди, поширення бідності, майнового розшарування, зростання безробіття та ін. Все це є причинами і складовими зниження загального рівня життя населення. Його підвищення є головним завданням не тільки нашої країни, а будь-якого прогресивного суспільства взагалі.

В умовах зміни суспільних відносин і трансформаційних процесів, а також тенденцій старіння і депопуляції, населення стає найдефіцитнішим ресурсом. Відповідно рівень і якість життя населення набувають все більшої ваги при визначенні соціально-економічного розвитку як країни в цілому, так і конкретного регіону зокрема.

Пошук кращих шляхів суспільного розвитку актуалізує дослідницький інтерес до цієї проблематики. Потреба суспільства в здоровому і високоосвіченому новому поколінні, створенні повноцінних умов життя посилює практичну цінність завдань із збереження й поліпшення якісних характеристик життя населення.

З огляду на те, що Тернопільська область належить до слаборозвинених аграрних регіонів, що відзначається одними з найнижчих доходами в країні, питання дослідження і оцінки рівня життя населення постають особливо гостро і зумовлюють **актуальність** дослідження.

Ще більше посилює актуальність розвитку досліджень рівня життя населення відсутність в Україні на даному етапі її розвитку системно-

збалансованих та методологічно обґрунтованих механізмів регулювання життєвого рівня населення і його якісних умов.

Метою роботи є дослідження рівня та якості життя населення в економічно-слаборозвиненому регіоні для визначення основних шляхів його підвищення.

Досягнення мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначення змісту і сутності категорій рівень та якість життя населення, їх розмежування;
- вивчення традиційних і сучасних наукових підходів до визначення рівня життя населення;
- визначення різноманітних чинників, що визначають формування рівня життя населення;
- оцінка рівня життя в Тернопільській області;
- визначення головних напрямів та принципів підвищення рівня та якості життя у аграрно-промисловому регіоні.

Об'єктом дослідження виступає багатоаспектне поняття – рівень життя, а також головні чинники його формування.

Предмет дослідження – відмінності у територіальному розрізі Тернопільської області рівня та якості життя населення.

Методи дослідження. Під час дослідження було використано загальнонаукові, економіко-математичні та статистичні методи.

Наукова новизна дослідження полягає у наступному:

- у роботі поглиблено теоретико-методологічні засади дослідження рівня та якості життя населення;
- розширено базу показників у другому методологічному підході згідно запропонованої у роботі класифікації чинників, що впливають на рівень та якість життя;
- розкрито та проаналізовано чинники, які впливають на якість та рівень життя населення;
- запропоновано шляхи підвищення якості та рівня життя населення у

слаборозвиненому регіоні.

Практична значущість. Теоретичні і практичні результати виконаного дослідження можуть бути використані органами державного управління та місцевого самоврядування для розробки програм соціально-економіко-екологічного розвитку депресивних регіонів України та для подальших аналогічних досліджень в інших регіонах країни.

Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків. Вона містить список використаних джерел із .... найменувань, ... таблиць, ... рисунків. Загальний обсяг роботи ..... сторінок.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

1.1. Рівень життя населення як соціально-економічна категорія

У суспільних науках існує безліч загальноприйнятих понять, сутність яких, на перший погляд, лежить на поверхні, здається всім зрозумілою, і начебто не потребує пошуку спеціальних визначень та трактувань. Проте саме такі поняття якнайбільше вимагають пошуку концептуальних підходів, що є складнішим процесом, ніж трактування специфічних термінів, оскільки вони містять цілий спектр більш чи менш явних обмежень. Поняття рівня життя має менш формалізований характер, до того ж у самому понятті закладено оціночне судження, чого не можна сказати, наприклад, про безробіття. Додатковим навантаженням на трактування поняття рівня життя виступає його ємність та безпосередній стосунок до всіх членів суспільства. Ємність поняття спонукає дослідників включати якомога більше аспектів та складових до методичних схем з метою повнішого охоплення проблеми та більш комплексного її вивчення, що безпосередньо впливає на концепцію дослідження та визначення категорії. Важливість рівня життя для кожної людини обумовлює виникнення безлічі підходів та трактувань, кожне з яких несе в собі індивідуальний погляд на проблему і має право на існування. Оціночне судження, яке закладається у поняття «рівень життя», з одного боку, спрощує проблему вибору, оскільки не залежить від політичних рішень та домовленостей, а прив'язане лише до наукових традицій та еволюції категорії, що розкриває широке коло можливостей для подальшого пошуку. Проте, з другого боку, проблема ускладнюється неможливістю знайти більш-менш універсальне визначення, яке було б справедливим для всіх країн та епох. А незначні зміни у визначеннях ведуть до суттєвих змін у методико-методологічних аспектах дослідження. Нарешті, неможливо вивести

універсальну концепцію дослідження життєвого рівня: коли йдеться про концентрацію доходів, використовуються нейтральні показники, об'єктивний підхід; а коли вживаються терміни “рівень життя”, “нерівність” чи “бідність”, в силу вступають аргументи соціальної справедливості.

Рівень життя – складне та багатопланове поняття, яке об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життєдіяльності людини у суспільстві. Рівень життя населення впродовж тривалого часу залишається однією з основних соціально-економічних категорій, що характеризує не лише матеріальний добробут окремої людини, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний період. Ця категорія не є новою, вона тривалий час досліджувалась у зарубіжних та вітчизняних наукових колах. Суть рівня життя населення визначалась відповідно до завдань самих досліджень, що значно вплинуло на відмінності у його тлумаченні та способах вимірювання [42, с. 9].

Питанням методології дослідження рівня життя займалися видатні радянські та українські вчені, такі як Абалкін Л.І., Бобков В.Н., Майєр В.Ф., Райцин В.Я., Римашевська Н.М., Жеребін В.С. та інші. Значний внесок до вирішення теоретичних та практичних аспектів проблем життєвого рівня населення в Україні належить Базилюк О.В., Богині Д.П., Бондар І.К., Гейцю В.М., Даниленку О.І., Долішньому М.В., Колоту А.М., Куценко В.І., Лібановій Е.М., Мандибурі В.Є., Новікову В.М., Онікієнку В.В., Ревенку А.Х., Тімофєєву В.О.

Новітні комплексні підходи у визначенні рівня життя, подоланні проблем бідності пропонують міжнародні організації: підрозділи ООН з економічного, соціального і культурного розвитку (МОП, ЮНЕСКО, ВООЗ, Програма розвитку ООН – ПР ООН та ін.); департаменти з політики розвитку, дослідницький і статистичний МВФ; Інститут Світового банку та ін.

Разом з цим на сьогодні не існує єдиної системи показників рівня життя, залишаються невирішеними проблеми методологічного та методичного

характеру щодо розрахунку окремих індикаторів та побудови узагальнюючого показника життєвого рівня.

Найвідомішим є дослідження рівня життя за індексом людського розвитку (ІЛР), що проводиться ООН для різних країн світу і дає змогу порівняти рівні соціально-економічного розвитку країни на основі розвитку людини в тому чи іншому суспільстві.

Проте, цілий ряд аспектів проблеми оцінки рівня та способу життя населення потребують подальшого теоретичного обґрунтування. Серед таких слід назвати: розмежування понять “рівень”, “якість” та “спосіб” життя населення; розробка методик оцінки рівня та способу життя населення регіонів; аналіз впливу способу на рівень життя населення та ін.

В узагальненому вигляді формалізовану категорію “рівня і якості життя” можна уявити у вигляді наступної схеми, яка відображає співвідношення різних форм і ступенів формування добробуту людей та їх оціночних критеріїв (рис. 1.1):

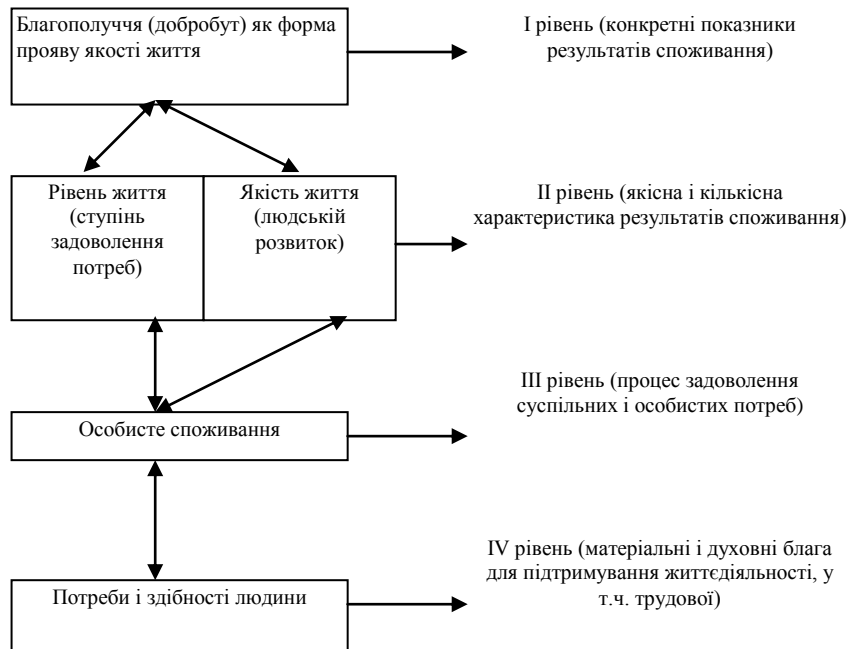

Рис. 1.1. Взаємозв'язок категорій, що визначають сутність і форми прояву рівня і якості життя населення [65]

Визначення рівня життя суттєво впливає на характер дослідження і залежить від того, що ми розуміємо під життєвими стандартами. Світова економічна наука набула значного досвіду у вивченні цієї проблеми. Термінологічна база вітчизняних та зарубіжних досліджень поряд із поняттям “рівень життя” включає такі категорії, як “матеріальне становище”, “матеріальний добробут”, “спосіб життя”, “стиль життя”, “якість життя”, “добробут”, “комфортність життя”. Країни перехідної економіки, дотримуючись спільної ідеології людського розвитку, пішли різними шляхами у дослідженні проблеми рівня та якості життя, що пояснюється як особливістю розвитку соціально-економічних процесів, так і традиціями наукових досліджень. Російські науковці, з якими нас об’єднують спільні традиції, сьогодні найбільшу увагу приділяють дослідженню диференціації регіонів за складовими якості життя, оскільки значні регіональні розбіжності у життєвих стандартах визначають цю проблему як пріоритетну на нинішньому етапі розвитку країни.

У зарубіжних наукових дослідженнях другої половини ХХ – початку ХХІ сторіччя тема рівня життя втрачала свою популярність. З одного боку, панування ідеології якості життя та людського розвитку як принципово нового шляху цивілізації переключило погляди науковців на нову парадигму розвитку і вирішення проблем існування людини через глобальне переосмислення мети розвитку. З другого боку, увага наукових досліджень перейшла в площину вивчення проблеми бідності, що зумовило застосування існуючих розробок щодо рівня життя в ракурсі відстеження випадків недоспоживання на рівні мінімальних стандартів [42, с. 6].

Сучасні наукові уявлення про сутність і критерії соціально-економічного розвитку країни в останній час суттєво поповнилися ідеями, запропонованими конкретними галузевими і регіональними економіками та іншими науками, які працюють у сфері вивчення проблем взаємодії економічної, соціальної та природничої систем. Такий підхід виходить із розуміння взаємозалежності між власне економічним розвитком та реакцією на нього населення, навколишньої

природної екосистеми. Він дозволяє побачити, яку впливову роль за останні десятиріччя почали відігравати глобальні та регіональні соціально-економічні процеси у життєдіяльності людей і природних екосистем, а також виявити умови їх співіснування задля збереження життєздатного розвитку людської цивілізації.

Рішення Конференції 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, як і документи конференцій зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі 2002 р, стали документально оформленими сигналами про те, що існує імператив виживання, який потребує відмови від минулих споживацьких моделей розвитку світової цивілізації і переходу на модель соціоприродної еволюції. Така постановка питання змушує наукове товариство звернутися, крім іншого до категорії якості життя, введеної до наукового обігу в 60-ті рр. минулого сторіччя в зв'язку із спробами моделювання траєкторій промислової динаміки і змінами самого механізму соціального розвитку [10, с. 37].

Оцінювання рівня і якості життя, незважаючи на певні теоретико-методологічні і методичні труднощі повинне поступово розвиватися і удосконалюватися, тому що воно є основою (науково обґрунтованою базою) проведення ефективної, справедливої соціальної і економічної політики у країні. Тобто, дослідження рівня і якості життя населення є такою же важливою ланкою державного регулювання, як моніторинг, прогнозування, програмування господарської діяльності, розвитку соціуму, подолання негативних екологічних факторів розвитку країни.

Отже, рівень життя населення є складна комплексна соціально-економічна категорія, яка відображає ступень задоволення матеріальних і духовних потреб людей. Соціально-економічні умови, породжені процесами змін парадигм управління економікою, перетвореннями у соціальній сфері виступають пріоритетними чинниками у змінах рівнів життя населення. Проведений аналіз теоретичних підходів до визначення сутності категорії “рівень життя” показує, що у науковій літературі визначення рівня життя акцентується або відштовхується від різних первинних понять: від

виробництва, від споживання, від доходів, від вартості життя, від споживчих нормативів і стандартів або має комплексний багатоаспектний характер.

Певний рівень і якість життя населення формуються на різних ланках структурної організації економіки і соціуму під значним впливом соціально-економічної політики держави, механізми і складові якого розглянуті у наступній схемі (рис. 1.2).

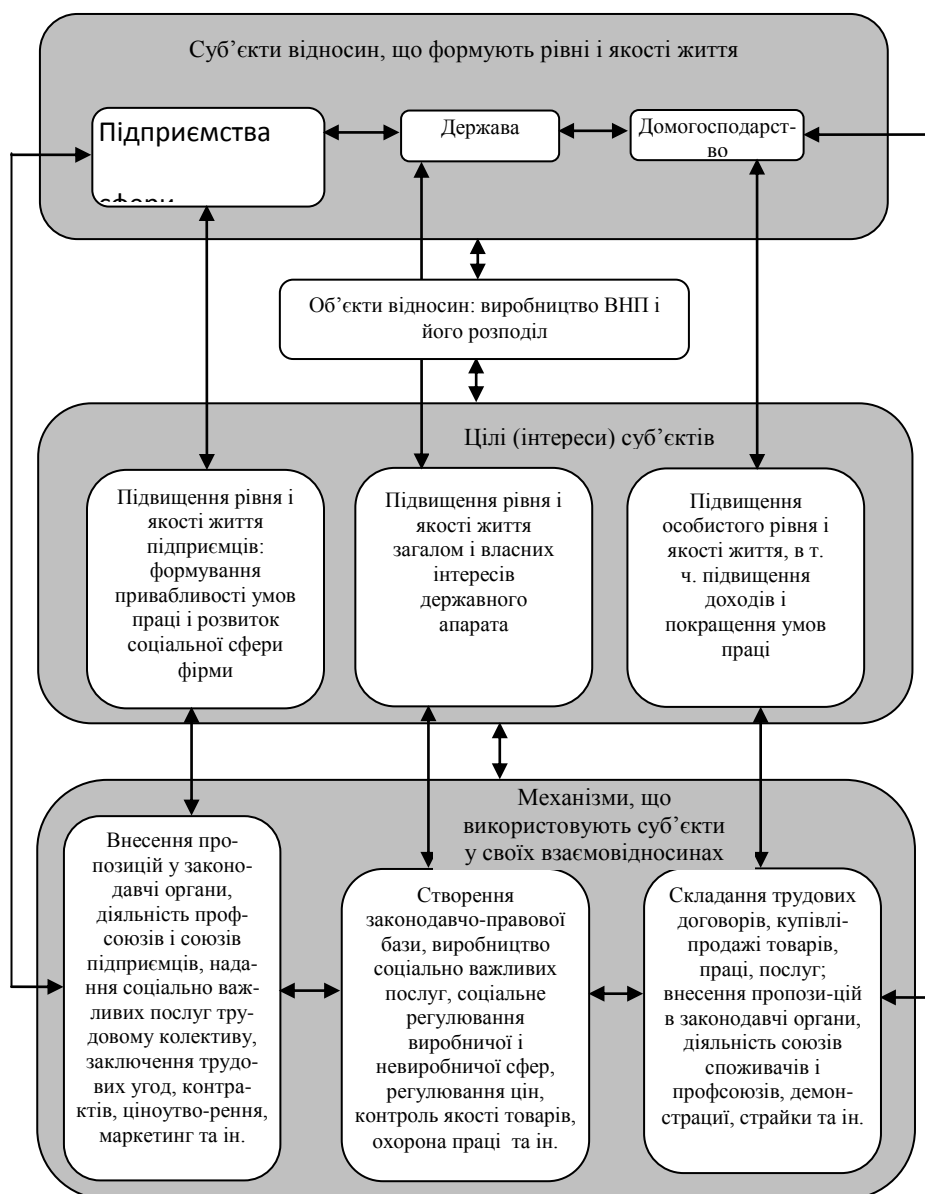

Рис. 1.2. Рівень і якість життя як економічна категорія та її зміст [65]

Рівень життя населення, таким чином, можна охарактеризувати як складну інтегровану соціально-економічну категорію, що відображає рівень

розвитку економіки, і яка визначається обсягами споживання та можливістю накопичення матеріальних благ, а також ступенем задоволення духовних потреб людей. Визначення рівня життя як сукупності характеристик економічного зростання і споживання широко використовується як у вітчизняних розробках, так й у дослідженнях міжнародних організацій та міжнародній статистичній інформації.

Ідеї концепції якості життя були розвинуті в концепції людського розвитку. Основні положення концепції людського розвитку полягають у тому, що головною цінністю суспільного розвитку визнається людина, а не зростання національного багатства. Базисним принципом концепції є не постійне надання допомоги малозабезпеченим верствам та країнам, а стимулювання розвитку людського потенціалу, підвищення його ролі в суспільстві, розширення можливостей вибору способу життя з повною відповідальністю за ухвалені рішення [38, с. 7]. Тобто, пріоритетним стає не добробут країни чи регіону, а окремих людей, якість трудового потенціалу і його розвиток. А отже, якість та рівень життя постають актуальними питаннями досліджень науковців.

Якість і рівень життя – поняття надзвичайно складні, інтегровані, які можна вивчати лише на міждисциплінарному рівні і зусиллями багатьох наук.

Водночас не можна заперечувати, що будь-які стратегії і плани розвитку країн і регіонів мають на меті лише одне – поліпшення якості життя населення. Різними залишаються лише шляхи забезпечення цієї якості і високого рівня життя.

Так склалося, що ініціатива у дослідженнях рівня і якості життя належала соціологам, а отже це та категорія, яка нібито сприймається суб'єктивно. Це вірно тільки з одного боку, з іншого – є об'єктивні передумови формування відповідної якості життя, при чому вони різні для різних країн і різні для регіонів в межах однієї країни. Саме сучасна регіональна економіка покликана роз'яснити, чому ж ми маємо такі відмінності в розвитку окремих регіонів країни, які складові в яких регіонах є вирішальними або пріоритетними у формуванні достойної якості життя населення [11, с. 113].

В економічній літературі зустрічаються різні терміни: “народний добробут”, “рівень життя населення”, “якість життя населення”, “спосіб життя” і “стиль життя”. Розглянемо точки зору, що існують стосовно основних понять, вказаних вище.

На думку Н. Федоренко і Н. Римашевської, термін “народний добробут” відображує розвиток потреб людей, стан і способи їх задоволення стосовно основних сфер життєдіяльності – сфери праці, споживання, культури, репродуктивної поведінки, суспільно-політичного життя [21, с. 12].

На думку В. Жеребіна й А. Романова, у змісті терміну “народний добробут” визначною є характеристика майнового становища підприємства [21, с. 14].

У даний час термін “народний добробут” фактично втратив своє застосування через такі причини: по-перше, він є поняттям, що належить до словника централізованої планової економіки, по-друге, під впливом зростання вживання понять “рівень” і “якість життя”, по-третє, у зв’язку з певною несумісністю терміну “добробут”, що має позитивний значущий відтінок, зі значним зниженням рівня життя населення країни.

В економічній літературі не існує й однозначного підходу до визначення терміну “рівень життя”. При дослідженні й вирішенні різних соціально-економічних задач використовуються й різні тлумачення даного поняття. Пов’язано це з тим, що поняття “рівень життя” є складним і багатограним.

Найчастіше в літературі використовуються такі тлумачення поняття “рівня життя”:

1. Рівень життя – це складна комплексна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Він складається з багатьох компонентів. Це і розмір реальних доходів трудящих, і рівень споживання населенням матеріальних благ й послуг, і забезпеченість населення упорядженим житлом, і, нарешті, підвищення освіченості, ступінь розвитку медичного і культурно-побутового обслуговування громадян, стан природного середовища, в якому проживає

людина [23, с. 67].

2. Під рівнем життя звичайно прийнято розуміти забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними і культурними (духовними) благами, досягнутий рівень їх споживання і ступінь задоволення потреб людини в цих благах [30, с. 79].

3. Рівень життя населення у вузькому його розумінні характеризується рівнем споживання матеріальних і нематеріальних благ і послуг [26, с. 140].

4. Під рівнем життя розуміється досягнутий рівень споживання населенням благ і послуг, ступінь задоволення суспільно визнаних потреб [30, с. 79].

5. Рівень життя характеризує досягнутий на певний проміжок часу в суспільстві ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не тільки фізичних, а й і соціальних, інтелектуальних, духовних, політичних), включаючи реальні економічні джерела і соціально-правові гарантії забезпечення умов життєдіяльності населення [31, с. 13].

О. Богущкий пропонує розрізняти категорію у вузькому розумінні – для відбиття лише особистих потреб людей; у широкому – фактичного рівня споживання матеріальних, духовних та соціальних благ і послуг, міру задоволення раціональних потреб.

Особисті потреби є однією з вихідних категорій у процесі аналізу життєвого рівня, які вирізняють особистість від інших у плані фізичному, інтелектуальному та соціальному. Джерелом їх задоволення є доходи населення [43, с. 16].

В. Мандибуря рівень життя у широкому розумінні вважає «...сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут й інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризує досягнутий у суспільстві за певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначає та оцінює реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення. На думку дослідника, ця категорія є відносною,

оскільки залежить не тільки від рівня реальних доходів та споживання, а й міри розвиненості самих потреб. Тобто визнається динамічність рівня життя. Також зазначається, що рівень життя є багаторівневою категорією, має свою структуру, в якій виділяється три основні рівні: інтегрований, соціально-диференційований та особисто-персоніфікований (або сімейний) [31, с. 6].

На думку В. Жеребина та А. Романова [21, с. 13], подані в науковій літературі визначення рівня життя ґрунтуються або відштовхуються від різних вихідних понять – від виробництва, споживання, доходів, вартості життя, споживчих нормативів і стандартів або мають комплексний, багатоаспектний характер.

При виробничому підході виходять із залежності рівня життя від рівня розвитку продуктивних сил, структури й ефективності суспільного виробництва. Так, М. Бузляков пише: “В економічній літературі найбільш поширене уявлення про рівень життя, як про кількість спожитих матеріальних, культурно-побутових і соціальних благ і ступінь задоволення потреб у них на досягнутій стадії виробничих сил” [21, с. 17].

При споживчому підході при визначенні рівня життя населення виходять з його залежності від комплексу умов і характеристик функціонування людини в сфері споживання. Наприклад, В. Майєр зазначає: “Рівень і структура споживання – це прямі і безпосередні показники життєвого рівня” [21, с. 25].

Досить розповсюдженим підходом до тлумачення «рівня життя» є підхід «від доходів населення». Так, В. Гур'єв пише: “Одним з найважливіших показників, що характеризують рівень народного добробуту, є реальні доходи населення” [4, с. 65].

Деякі дослідники, які трактують і розвивають поняття «вартість життя», практично прирівнюють його до поняття “рівень життя”. Наприклад, В. Рутгайзер вказує: “...у класичному розумінні термін “вартість життя” використовується для позначення вартості сукупності предметів споживання, що відповідає певному рівню задоволення потреб” [21, с. 16].

При такому розумінні термін «вартість життя» найбільшою мірою відповідає змістові понять “рівень життя” і “добробут населення”.

В економічній літературі існують різні точки зору щодо визначення поняття “якість життя населення”. Нижче подано основні з них:

1. Якість життя – ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам [26, с. 140].

2. Під якістю життя розуміється задоволеність населення життям з точки зору широкого набору потреб та інтересів [20, с. 262].

3. Словосполучення “якість життя” дозволяє вкладати в нього різний зміст – від цілком конкретних питань, що стосуються умов праці і побуту людей, до загальнолюдських проблем буття [30, с. 80].

4. Що стосується якості життя, то останнім часом вона сприймається в двох інтерпретаціях: широкій і вузькій. У своєму широкому тлумаченні цей термін вбирає в себе термін “народний добробут”.

Під “якістю життя” в широкому розумінні мають на увазі задоволеність населення своїм життям з точки зору різних потреб і інтересів. Це поняття охоплює характеристики й індикатори рівня життя як економічної категорії, умови праці і відпочинку, житлові умови, соціальну забезпеченість і гарантії, охорону правопорядку і дотримання прав особистості, природно-кліматичні умови, показники збереження навколишнього середовища, наявність вільного часу і можливості його доцільно використовувати, нарешті, відчуття спокою, комфортності і стабільності.

Інше тлумачення терміну “якість життя” – вужче (наприклад, у словосполученні “рівень і якість життя населення”). Воно охоплює перераховані характеристики без власне рівня життя в його економічному розумінні (доходи, вартість життя, споживання) [22, с. 22–23].

У 1970–80-х рр. була ціла низка досліджень у різних країнах світу щодо окремих аспектів життя людей в них, база для порівняння країн у радянських науковців була майже відсутня через не співставлення більшості статистичних

показників в СРСР з показниками, які застосовувалися в інших державах-членах ООН. Проте період кінця 1980 – початку 1990-х рр. слід вважати плідним з точки зору наукового осмислення якості життя, хоча сама категорія не згадувалась в роботах, а дослідження охоплювали окремі фрагменти дійсності, але не категорію загалом [33, с. 92–93].

Міжнародна статистика якості життя розвивається з початку 1960-х рр., а особливо інтенсивно в 1990-х рр., коли щорічно публікуються доповіді ООН [4, с. 53–61] зі стану людського розвитку у різних країнах світу. Концепція людського розвитку, з початком укладення Радою зарубіжного розвитку США першого „індексу фізичної якості життя" на основі лише трьох показників (дитяча смертність, очікувана тривалість життя в її перший рік, відсоток грамотності) справила значний вплив на формування методології міжнародних порівнянь, принципи визначення і виміру якості життя у глобальному масштабі. За 1960–1990-ті рр. методика обчислення індексу людського розвитку значно ускладнилася, до неї було включено додаткові важливі аспекти дійсності, а сама вона була ретельно вивчена фахівцями з регіонального розвитку в різних країнах.

По закінченні радянської доби дослідження рівня життя населення стали актуальними для всіх колишніх республік СРСР через негативні наслідки кризових явищ при переході до ринку. Нові умови господарювання вимагали пристосування статистичної бази до реалій життя. Наприкінці 2002 р. Статистичний комітет Співтовариства Незалежних Держав опублікував систему індикаторів для оцінки рівня життя населення в країнах СНД, у яку включалися макроекономічні показники, демографічні показники, показники економічної активності, матеріальної забезпеченості, особистого споживання, житлових умов, соціальної напруги.

У 1990-х рр. в Україні, Росії та ін. країнах виходять монографії, в яких аналізується методика Програми розвитку ООН (ПР ООН) і пропонуються власні підходи до оцінки показників людського розвитку, зокрема у країнах, що знаходяться на перехідному до ринкових відносин етапі.

Лідером серед кількості проведених досліджень та розробленої методології вважається Росія. У більшості випадків рівень життя розглядається російськими дослідниками як міра задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб населення. У 90-х рр. ХХ століття відбувається перехід від концепції рівня життя населення до концепції якості життя, що пояснюється, передусім, значною регіональною диференціацією та необхідністю її виміру.

В Україні найбільш відомими в цьому плані є роботи вчених Л. Руденка , Н. Лебідь, М. Фащевського, Л. Немець, Я. Олійника, О. Топчієва, О. Шаблія. Всі ці автори наголошують на тому, що методологія досліджень не може бути в чистому вигляді запозичена із західних джерел – занадто великим є розрив в умовах життя України і розвинутих країн. З іншого боку, нова методологія осмислення якості життя не може бути повністю методологією перехідного періоду, тому що цей період характеризується швидкими змінами як на параметричному так і на функціональному рівнях. Вона може допускати лише поправки на цей період, але повинна орієнтуватися на подальше стабільне функціонування територій різного рангу і типу і головне – на переплетіння і взаємодію природних суспільних закономірностей, окреслених в свій час академіком М. Паламарчуком [10, с. 42–44].

Таким чином, виходячи із вищенаведених визначень, можна зробити висновок про їх велику різноманітність. Найбільш загальним визначенням (з філософської точки зору) може бути визначення рівня та якості життя населення як поняття, що в порівняльній в просторі та часі формі відображає ступінь задоволення матеріальних культурних і духовних потреб людини, охарактеризувати яке можна як за суб'єктивною самооцінкою населенням рівня задоволеності власним життям так і за об'єктивними показниками відповідності умов життєдіяльності певним життєвим стандартам. В той же час, хоча категорії “рівень” та “якість” життя населення є відмінними і не можуть ототожнюватись, вони є взаємопов'язаними і не можуть розглядатись окремо одна від одної.

1.2. Критерії оцінювання рівня життя населення

Зміна суспільних відносин, запровадження новітніх технологій, глобальні проблеми, що пов'язані із економічним зростанням примусили замислитися над проблемою закінчення ресурсів, а отже, і меж економічного зростання людства. Питання про розподіл природних ресурсів за принципами капіталістичної економіки відсунулося на другий план. Натомість пріоритетного значення набуло питання про збереженість ресурсів як таких, тобто того, що забезпечує життя (існування) і подальший розвиток людства.

Як окремі країни, так і людство загалом, завжди прагнули досягти добробуту. Однак різні політичні ідеології по-різному описували досягнення цієї мети. В рамках більшості теорій добробуту XIX–XX ст., які згодом призвели до формування концепції якості життя, джерелом благополуччя населення вважалось зростання кількості благ на душу населення, або чистий дохід націй, який функціонально залежав від ресурсів капіталу, землі і праці. Чинники економічного зростання достатньо тривалий час автоматично вважалися чинниками зростання якості життя.

Лише наприкінці XX ст. стало зрозумілим, наскільки неврівноваженою є орієнтація на економічне зростання без вкладень в природу і людину, і наскільки великим є в багатьох країнах (навіть розвинутих) розрив між ВВП на душу населення і реальною якістю життя.

Еволюція парадигми сталого економічного розвитку почалась із оприлюднення першого Звіту Римського клубу під назвою "Межі зростання" (1972 р.). Наступним кроком було проведення у 1972 р. у Стокгольмі Конференції Організації Об'єднаних Націй з довкілля людини, на якій було затверджено Стокгольмську декларацію та План дій для довкілля людини (The Action Plan for the Human Environment). Саме ця конференція започаткувала Програму ООН з довкілля – ЮНЕП (UNEP).

Наступним знаковим кроком у переосмисленні шляхів подолання екокризових явищ був документ, розроблений Міжнародним союзом

збереження природи і природних ресурсів (МСОП – IUCN) спільно зі Світовим фондом дикої природи (WWF) та програмою ООН з довкілля (ЮНЕП – UNEP) і відомий під назвою “Світова стратегія збереження” (1980 р.). Головна інновація документа полягала в тому, що він не лише визнавав недостатньою і незадовільною усталену оцінку соціально-економічного поступу як зростання кількісних економічних показників, спрямованих на задоволення матеріальних потреб людини, а й рекомендував розглядати збереження як невід’ємний компонент національних стратегій розвитку [5].

Тема зменшення диспропорцій у рівнях споживання як між країнами, так і різними верствами населення в межах окремих країн, справедливого розподілу природних ресурсів та вигод, а також посилення відповідальності за наслідки їх використання була однією з визначальних під час роботи Конференції ООН з довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), а також у ході вироблення рішень і схвалення її заключних документів. Йшлося про необхідність створення більш справедливої світової економічної системи та міжнародної правової бази для вирішення проблем збереження довкілля та розвитку.

Зараз проблема справедливого розподілу глобальних природних ресурсів та вигод (благ), що здобуваються внаслідок їх використання, а також визначення міри відповідальності за наслідки використання природних ресурсів та інших впливів на довкілля постає дедалі нагальнішою.

В огляді ЮНЕП "Глобальна екологічна перспектива – 3" (2002 р.) наводяться переконливі свідчення того, що попри певні зрушення, що мали місце упродовж останніх 30 років, тобто з часу проведення першої Конференції ООН з довкілля людини (Стокгольм, 1972 р.), в поліпшенні соціально-економічної ситуації, особливо в країнах, що розвиваються, у світі спостерігається дальше розшарування суспільства на багатих і бідних між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, а також всередині країн, особливо в Латинській Америці та Африці. Причому нерівність у рівнях доходів спричиняється до нерівномірного споживання ресурсів.

На думку В. Беккермана, проголошений конфлікт між темпами економічного зростання та довкіллям найчастіше відображає конфлікт між інтересами бідних і багатих [5].

Як бачимо, завдання науки потребують глибшого осмислення суспільної тематики, особливо за умов сучасної трансформації суспільних відносин, урбанізації і глобальних перетворень. Тому актуальним завданням на сьогодні є зосередження уваги на іншому напрямі досліджень – еколого-економічних і соціальних аспектах збалансованого розвитку територіально-суспільних систем, оцінці соціальної ефективності розвитку економіки, а, отже, – розробці і осмисленню не просто умов, але й якості життя населення.

Комплексне вивчення проблем екологічної безпеки кожної території має проводитися як вивчення цілісної природно-господарської системи, яка є частиною глобальної системи.

На цьому шляху в Україні вже закладено перші фундаментальні цеглини працями З. Герасимчук, І. Гукалової, М. Долішнього, Н. Лебідь, Е. Лібанової, С. Лісовського, Л. Немець, Л. Руденко, М. Фащевського та ін. Однак, питання теоретико-методологічного обґрунтування категорії «рівень та якість життя», як і інтегральна її оцінка на рівні регіонів України з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх чинників формування, досі залишається відкритим.

Важливою є опора на певну загальну концепцію поліпшення рівня та якості життя, якою може виступати саме концепція збалансованого розвитку. Якість життя в такому випадку можна трактувати як єдність показників (як кількісних так і якісних), які співвідносяться, з одного боку, з мінімальними соціальними стандартами, з іншого – з ресурсними можливостями суспільства і природи. Стандарти ще належить розробити. І це повинні бути стандарти потреб, задоволення яких є мірилом як індивідуального успіху людини, так і успіху суспільства в цілому. Ресурсні ж можливості суспільства і природи різні в різних регіонах, однак наука має всі інструменти для їхнього визначення.

Універсальний характер концепції збалансованого (сталого) розвитку, її здатність інтегрувати як окремі галузі науки, так і світове співтовариство в

цілому зумовлюють високий інтерес до неї як до об'єкту прискіпливого вивчення.

Концепція рівня та якості життя, яка набула розвитку перш за все в західних країнах і передусім в США з кінця 60-х рр., виявилася нерозвинутою на пострадянському просторі. Тривалий час регіональний розвиток ототожнювався з будівництвом промислових об'єктів, транспортних шляхів, об'єктів інфраструктури. Домінування за радянських часів розуміння збалансованості розвитку через переважно економічні показники визначало розробку системи балансів (натуральних і вартісних), що на той час (70-ті рр.) відповідало мінімальним потребам збалансованого економічного розвитку країни.

Проблеми соціального розвитку, хоч і розглядалися у тісному взаємозв'язку з розміщенням продуктивних сил і формуванням територіально-виробничих комплексів, були в полі зору науковців в 80-х і наступних роках, і вже тоді виступали як найважливіші для відтворення робочої сили і всебічного розвитку особистості.

Однак, збалансованість між трьома складовими розвитку – економічною, соціальною та екологічною (як у світі в цілому, так і в колишніх радянських республіках) – стала справжнім предметом розгляду тільки наприкінці 80-х, на початку 90-х рр.

Йшлося про створення безпечного для життя і здоров'я в екологічному плані середовища проживання, що сприяє фізичному та духовному розвитку і адекватне прогресивним тенденціям соціально-економічного розвитку регіонів, країн і світу в цілому.

Проте лише останніми роками в науці почали вживати такі інтегральні категорії, як "рівень життя", "добробут" і "якість життя". Лише зараз постає питання глибокого обґрунтування ключових категорій, що характеризують еколого-соціально-економічну ефективність розвитку, а також осмислення ключових питань управління як ресурсним потенціалом розвитку регіонів, так і управління якістю життя населення в них [38].

У зв'язку з гуманізацією та екологізацією економіки, так і суспільства загалом, піднесенням людського чинника як найважливішого, для якого відбувається цей розвиток, перевага в наукових дискусіях зміщується на аналіз якісних аспектів життя населення і на якість самого населення, інноваційні аспекти розвитку і, навіть, на осмислення такого феномену як регіональна людська самосвідомість.

Проте тільки в останні роки стає зрозумілим, що економічний розвиток не є благом, якщо при цьому об'єктивно відбувається постійне зростання потреб, а через це – збільшення реального споживання, але а ні в політичних документах, а ні в галузевих пріоритетах не йдеться про стан природного капіталу, стан населення, його розшарування і значні соціально-економічні диспропорції світового розвитку і розвитку окремих країн.

Сьогодні “рівень та якість життя” починає завойовувати світ і привертати наукову увагу фахівців в Україні. Причому в її складі розглядають і проблеми бідності, і проблеми поширення злочинності, криміналізації суспільств, проблеми зростання захворюваності і смертності, які за своєю суттю і чинниками формування самі по собі вже є надскладними. Одні говорять про виключну суб'єктивність поняття, інші бачать в ньому як суб'єктивну, так і об'єктивну сторони, однак всі сходяться на тому, що якість життя – це дуже важливо.

Рівень і якість життя є і передумовою збалансованого розвитку, і його результатом. Її розглядають як рушійну силу перетворень, реформ, але водночас і як гарантію стабільності у суспільстві [44, с. 45].

Що дає підстави говорити про якість життя як інтегральне і єдине поняття? Єдність виникає, коли ми з теоретичних позицій будуємо системне розуміння того, що відбувається, виходячи з певних ціннісних уявлень про світ, який ми хотіли б бачити. Хоча достойна людини якість життя – це певною мірою ідеалізований образ майбутніх екологічних та соціально-економічних умов життєдіяльності в суспільстві, який проглядається з сьогоднішніх ціннісних позицій, але до якого прагне будь-яке суспільство.

А звернення до концепції збалансованого розвитку, як стратегії світового розвитку, відбувається вже не тільки при вирішенні глобальних проблем сучасності (погіршення екологічної ситуації, демографічні проблеми, соціальна і гендерна нерівність, СНІД), але і при вирішенні тих самих і специфічних для кожної країни регіональних і місцевих проблем.

Ключовою проблемою, що потребує поетапного розв'язання, для України загалом і регіонів зокрема є збільшення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, низька конкурентоспроможність та інвестиційно-інноваційна активність.

Різні темпи розвитку регіонів впродовж 90-х років підсилювалися кризовими проявами в економіці. Це в основному спричинено дією механізму ринкової конкуренції, що призвело до поділу регіонів за їх конкурентними перевагами, різним рівнем адаптації до умов ринку регіонів з різною структурою економіки та можливостями місцевої влади до проведення реформ на регіональному рівні; послаблення ролі держави у спрямуванні та прискоренні регіонального розвитку.

Поглиблення дисбалансу в економічно-соціальному розвитку на регіональному та місцевому рівні істотно ускладнює реалізацію єдиної політики у сфері соціально-економічних перетворень, збільшує загрозу виникнення регіональних криз, дезінтеграції національної економіки; перешкоджає формуванню загальнодержавного ринку товарів і послуг; не дає змоги повною мірою використовувати потенціал міжрегіонального та прикордонного співробітництва; ускладнює розв'язання екологічних проблем.

Значна диспропорція у сфері економічного розвитку регіонів спричинена проблемами, що впливають на конкурентоспроможність, – незадовільний стан інфраструктури, низький рівень пристосування робочої сили до ринкових умов, недостатня підтримка розвитку підприємництва, відсутність інноваційної спроможності підприємств, деградації навколишнього природного середовища та, як наслідок, низька інвестиційна привабливість територій.

Зазначена ситуація склалася в основному через відсутність ефективного механізму обмеження та послаблення впливу диспропорції у сфері розвитку, ефективного стимулювання діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та підприємців, пов'язаної з прискоренням розвитку регіонів на основі більш повного використання природного, економічного, трудового, наукового та іншого потенціалу.

Стабільний розвиток регіонів залежить від рівня диверсифікації економічного потенціалу. Україна належить до індустріально розвинутих держав світу, має один з найбільших в Європі структурно розгалужених промислових комплексів.

Разом з тим найслабкішим місцем національної економіки є структурна розбалансованість промислового комплексу. Його деформованість, високий рівень енерго- та капіталомісткості виробництва успадковані від попередньої адміністративної системи. За роки проведення реформ ситуація істотно погіршилася. Застаріла і вузькоспеціалізована економічна база більшості регіонів не відповідає сучасним вимогам ринкової економіки і не використовує весь наявний потенціал регіонів.

Господарська діяльність деяких регіонів сьогодні базується на одній – двох галузях, підприємства яких є сировинними або виробляють проміжну та низько технологічну продукцію.

Знижується конкурентоспроможність окремих регіонів на зовнішньому ринку: питома вага майже половини областей в загальноукраїнському експорті не перевищує 1%. Збільшується регіональна асиметрія за обсягами інвестицій в основний капітал. Третя частина всіх прямих іноземних інвестицій припадає на столицю України. У кожному другому регіоні частка залучених іноземних інвестицій дорівнює або менша 1 % сукупного обсягу по Україні.

При недостатній платоспроможності внутрішнього ринку значний вплив на соціально-економічну ситуацію, що склалася в регіонах і державі в цілому, мають зовнішні чинники – залежність від кон'юнктури відповідного сектору міжнародного ринку, нестабільне постачання, відсутність динаміки цін на

енергоносії та інші чинники, що негативно впливають на ефективність діяльності підприємств монофункціональних регіонів.

Необхідно переорієнтувати економіку регіонів на інноваційну модель розвитку. Разом з тим науково-інтелектуальний потенціал регіонів слабо інтегрований у виробничу і невиробничу сферу, відсутній механізм впровадження дослідно-конструкторських розробок у практичну діяльність окремих підприємств.

На сьогоднішній день для України актуальним є аналіз проблем отримання користі від включення її регіонів в процеси глобалізації, урбанізації, особливостей їх розвитку і географічного положення в умовах конкретних змін в економіці, інформаційному просторі, технологіях, навколишньому середовищі.

З іншого боку, йдеться про специфічність трансформаційних перетворень в Україні, які впливають на особливості і деякі межі реалізації людського потенціалу.

Це і значне техногенне навантаження на навколишнє середовище в регіонах, і недостатньо розвинутий фізичний капітал (матеріальні активи), що характеризується високим ступенем зношеності, неадекватністю ресурсній базі і потребам населення, і слабкість соціального капіталу (недостатньо розвинуті послуги і рівень їх надання, неефективна зайнятість, висока диференціація доходів населення, зростаюче безробіття, бідність, висока смертність).

Рівень та якість життя населення як інтегральне поняття відображає ступінь збалансованості соціально-економічного розвитку через систему об'єктивних економічних індикаторів і суб'єктивних показників соціального благополуччя. Досягнення певного рівня збалансованості можна спостерігати лише через її вплив на розвиток людського капіталу, що безпосередньо якісно характеризується власне рівнем та якістю життя населення.

Проблеми матеріального забезпечення і рівня життя населення в Україні стали настільки гострими, що знову починають викликати певні перекося в дослідженнях якісних аспектів життя населення. Тому спільний розгляд

концепції збалансованого розвитку і концепції якості життя має стати єдиною можливою рушійною силою як при обґрунтуванні стратегій розвитку, так і в наукових пошуках.

Слід сподіватися на те, що концепція збалансованого розвитку стане не просто гаслом, а стратегією дій України в найближчій перспективі з метою формування достойної українців якості життя.

1.3. Методичні підходи дослідження рівня життя населення та його оцінки

Питання вивчення і аналізу рівня життя населення особливо актуально постають в останні десятиліття як в Україні, так і закордоном. Особливо актуальними ці дослідження є на пострадянському просторі, адже починаючи з 90-х років минулого століття відбувається зміна наукових парадигм, зокрема й напрямку дослідження рівня життя населення.

Нові умови господарювання вимагали пристосування статистичної бази до реалій життя. Наприкінці 2002 р. Статистичний комітет Співтовариства Незалежних Держав опублікував систему індикаторів для оцінки рівня життя населення в країнах СНД, у яку включалися макроекономічні показники, демографічні показники, показники економічної активності, матеріальної забезпеченості, особистого споживання, житлових умов, соціальної напруги [42, с. 11].

Фундаментальні дослідження якості життя започатковані вченими Інституту соціального розвитку ООН. Щороку ця організація випускає Звіт про людський розвиток у країнах світу (Human Development Reports). В Україні опубліковані праці із дослідження людського розвитку в розрізі адміністративних областей (О. Власюк, С. Пирожков, Д. Ляшенко), Звіт про людський розвиток в Україні.

Вивченню рівня життя населення України присвячено працю І. І. Проніної, теоретичні аспекти цієї проблеми розглядає В. Артеменко [1,

с. 166–167]. Власне якості життя стосуються праці Н. Лебідь та Л. Ноздріної [38].

На сучасному етапі розвитку наукових знань про якість життя важливо з'ясувати компонентні складові цієї категорії, тобто ті характеристики (показники), які можна представити як своєрідні індикатори якості життя населення. Поряд з цим вони повинні орієнтуватися на проведення інтегральної оцінки якості життя на рівні обласного регіону, оскільки саме регіональні дослідження є особливо актуальними в контексті збалансованого розвитку територіальної системи.

Сучасні дослідження якості життя започатковані у 1970 р. створенням вченими Інституту соціального розвитку ООН індексу розвитку. Цей показник критикували за вибір у якості критерію розвитку структурні зміни, а не добробут населення. Пізніше з'явилися роботи, які використовували як критерій розвитку ступінь задоволення основних потреб більшості населення або якість життя. Зокрема, створений індекс фізичної якості життя, що розраховувався на базі трьох показників: очікуваної тривалості життя після одного року, рівня дитячої смертності і рівня грамотності. У 1987 р. було розроблено індекс нестатків, для розрахунку якого використовувалися показники, які характеризують добробут людей в залежності від їхнього матеріального становища, дитячої смертності, стану здоров'я і суспільного устрою. Для виміру бідності населення 1997 р. створено відповідний показник – індекс бідності населення. Він відображає недоліки чотирьох основних аспектів життя людини: тривалість життя, стан здоров'я, рівень знань, економічне забезпечення та участь у суспільному житті.

Нами пропонується розгляд декількох методик визначення показників рівня та якості життя населення.

Найбільш вагома спроба інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку країн була реалізована ПР ООН. Згідно з розробленою методикою, кількісним показником, що виражає якість життя населення є індекс людського розвитку (ІЛР). Він об'єднує економічні і соціальні показники, тобто враховує

рівень життя населення (показник ВВП на одного жителя), рівень освіти (показники рівня писемності дорослого населення і середньої тривалості навчання) і стан здоров'я населення (показник очікуваної тривалості життя при народженні) [4, с. 60–61].

В Україні дослідження людського розвитку в розрізі адміністративних областей здійснено в рамках ПР ООН. У звіті про людський розвиток використовувались наступні критерії, кожен з яких визначався кількома статистичними показниками:

а) демографічний розвиток (показники середньої очікуваної тривалості життя при народженні та при досягненні 45 років (окремо жінок та чоловіків), коефіцієнт смертності немовлят, сумарний коефіцієнт народжуваності, загальний коефіцієнт сальдо міграції);

б) розвиток ринку праці (рівень економічної активності населення, питома вага працівників, що працювали в режимі вимушеної неповної зайнятості, рівень безробіття, питома вага безробітних, що не мають роботи більш як 12 місяців);

в) освіта (середня тривалість навчання);

г) добробут (витрати домогосподарств, питома вага витрат на харчування в загальній сукупності витрат, середній розмір заборгованості по зарплаті, середня заробітна плата, питома вага доходів від особистого підсобного господарства в сукупних доходах);

д) умови життя населення (рівень урбанізації, викиди шкідливих речовин, забезпеченість житлом, питома вага населених пунктів без всіх видів благоустрою рівень злочинності) фінансування соціальної сфери регіону (фінансування загально системи освіти).

В Україні для аналізу регіональних відмінностей людського розвитку прийнята методика, за якої показники, що використовуються для розрахунку регіональних ІЛР, представлені таким переліком з відповідними ваговими коефіцієнтами (табл.1.1).

Як бачимо, порівняно з методикою ПРО ООН дана схема орієнтована на безпосереднє вимірювання добробуту населення і опосередковану оцінку загальної соціально-економічної ситуації через показники ринку праці та фінансування соціальної сфери.

Показники для співставності та подальшого узагальнення підлягають нормуванню за двома варіантами:

а) показники – стимулятори (позитивні характеристики) співставляються з найбільшим їх значенням

$$I_j = X_j / X_{\max}, \quad (1.1)$$

б) показники – дестимулятори (негативні характеристики) співвідносять з найменшим значенням

$$I_j = X_j / X_{\min}, \quad (1.2)$$

Де I_j — нормовані (стандартизовані) показники, а X_j — їх вихідні (ненормовані) значення.

Показники-стимулятори, які відповідають оцінці “чим більше, тим краще”, представлені в таблиці 1.1 за такими номерами: I.1; I.4; I.6; II.1; III.1; IV.1; IV.4; V.1; V.3; VI.1–VI.3; VI.5; VI.6. Показники-дестимулятори позначені номерами I.5; I.7; II.2–II.4; IV.2; IV.3; V.2; V.4; V.5; VI.4.

Таблиця 1.1

Показники для розрахунків регіональних ІЛР [4, с. 26]

Показники	Одиниці виміру	Вага в індексі блоку
I. Демографічний розвиток		
1 Середня очікувана тривалість життя жінок при народженні	років	0,03
2. Середня очікувана тривалість життя чоловіків при народженні	років	0,12
3. Середня очікувана тривалість життя жінок при досягненні 45 років	років	0,15
4. Середня очікувана тривалість життя чоловіків при досягненні 45 років	років	0,25
5 Коефіцієнт смертності немовлят	%	0,10
6 Сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою за все життя)	%	0,20

7 Загальний коефіцієнт сальдо міграції	%	0,10
II. Розвиток ринку праці		
1. Рівень економічної активності населення	%	0,15
2. Питома вага працівників, що працювали в режимі неповної зайнятості, від загальної чисельності працюючих	%	0,20
3. Рівень безробіття (за методикою МОП)	%	0,40

4. Питома вага безробітних, що не мають роботи більше 12 місяців, в загальній чисельності безробітних	%	0,25
III. Освіта		
1 Середня тривалість навчання	років	1 00
IV. Добробут		
1 Витрати домогосподарств у розрахунку на одного умовного дорослого	гривень	0,30
2 Питома вага витрат на харчування у загальній сукупності витрат на одного умовного дорослого	%	0,20
3 Середній розмір заборгованості по зарплаті на 1 працюючого, що має заборгованість	гривень	0,15
4 Середня заробітна плата	гривень	0,15
5 Питома вага доходів від особистого підсобного господарства в сукупних доходах одного умовного дорослого	%	0,20
V. Умови життя населення		
1 Рівень урбанізації	%	0,10
2 Викиди шкідливих речовин	кг/ос.	0,25
3 Забезпеченість житлом	кв м/ос.	0,20
4 Питома вага населених пунктів без всіх видів благоустрою	%	0,20
5 Рівень злочинності	кількість злочинів на 100000 населення	0,25
VI. Фінансування соціальної сфери регіону		
1 Фінансування загальної середньої освіти	гривень на одного учня	0,17
2 Фінансування вищих навчальних закладів I – IV рівнів акредитації	гривень на душу населення	0,17
3 Питома вага видатків місцевого бюджету на розвиток культури	%	0,17
4 Співвідношення пенсіонерів та зайнятих	%	0,17
5 Фінансування заходів соціального захисту	гривень на душу населення	0,17
6 Фінансування охорони здоров'я	гривень на душу населення	0,15

Нормування дає індивідуальні індекси за кожним показником, які є вже цілком співставними і придатними до подальшого агрегування та узагальнення.

Для кожного блоку (групи показників I – VI) розраховуються так звані субіндекси як середньозважені від індивідуальних індексів.

Наприклад, субіндекс добробуту (блок IV) обчислюють як

$$I_d = 0,30 \times I_1 + 0,20 \times I_2 + 0,15 \times I_3 + 0,15 \times I_4 + 0,20 \times I_5, \quad (1.3)$$

де I_d – блоковий субіндекс; I_i – індивідуальні індекси відповідних показників; 0,30; 0,20 і т. д. – ваги показників (табл. 1.1).

Інтегральний ІЛР обчислюють як середньозважене з блокових індексів

$$I_{LP} = I_1 \times w_1 + I_2 \times w_2 + I_3 \times w_3 + I_4 \times w_4 + I_5 \times w_5 + I_6 \times w_6 \quad (1.4)$$

де I_n – субіндекси по N блокам; w_i – вагові коефіцієнти відповідних блоків, які мають такі значення (табл. 1.1): демографічний розвиток – 0,20; ринок праці – 0,15; освіта – 0,15; добробут – 0,15; умови життя населення – 0,15; фінансування соціальної сфери – 0,20.

У Національному інституті стратегічних досліджень кандидат економічних наук О. С. Власюк [6, с. 40-52] розробив власну методику розрахунку ІЛР як показника рівня та якості життя населення в розрізі обласних регіонів. За цією методикою стан гуманітарного розвитку має складну ієрархічну компонентну структуру. Основою людського розвитку є фактична реалізація в суспільстві стратегій, що забезпечують розвиток, безпеку та свободу людини. У свою чергу можливість реалізації кожної із вказаних стратегій обумовлена відповідно забезпеченістю людськими ресурсами інтелектуальним потенціалом суспільства та соціально-правовою захищеністю населення:

а) забезпеченість людськими ресурсами залежить від перебігу процесів відтворення населення, а також мобільності, зайнятості та стану здоров'я населення;

б) інтелектуальний потенціал суспільства визначається його духовністю, розвитком науки, освіченістю населення та розвитком інформаційних комунікацій;

в) соціально-правова захищеність населення характеризується його життєвим рівнем, розвитком соціальної інфраструктури, дієвістю правоохоронної системи та розвиненістю інститутів соціального захисту. Для зазначених характеристик пропонується визначений перелік показників, за якими оцінюється фактичний стан людського розвитку регіонів.

Д. Ляшенко складові людського розвитку поділяє на структурні блоки: економічний, екологічний, медичний, демографічний, соціальний та духовний. У кожному із структурних блоків автор виділяє окремі компоненти, які найбільш повно представляють цей блок як складову людського розвитку .

а) в економічному блоці складовими людського розвитку визначені інвестиційна і податкова політика, зношеність основних виробничих фондів ресурсо- і енергоємність виробництва;

б) екологічними складовими людського розвитку є екологічні характеристики середовища та екологічна політика;

в) медичний блок описується медико-екологічними характеристиками населення;

г) складовими демографічного блоку є демографічні характеристики: трудові ресурси і розселення;

д) особливо структурований соціальний блок складових людського розвитку. Автор виділяє групи елементів у складі самого блоку – це соціально-структурні складові (елементи задоволення соціально-побутових потреб, елементи з лікувально-оздоровчою функцією, елементи з культурно-виховною і освітньою функцією), соціально-споживчі (рівень задоволеності потреб матеріальними і духовними благами), соціально-політичні (характеристики політичної активності населення характеристики економічної активності населення), етнокультурні (особливості етнокультурного середовища) і соціально-стресові (медичні аспекти соціальних стресів, соціально-виробничі аспекти стресів);

е) до духовного блоку складових людського розвитку входять освітній рівень населення, релігійна активність, характеристики сімейного добробуту криміногенна ситуація, моральні проблеми в соціумі.

У економічній науці набувають поширення дослідження рівнів соціального розвитку регіонів і країни, порівняльний аналіз якості життя населення. У зв'язку із зміною ідеологічних парадигм в останні роки зміст цієї категорії значно розширився (іноді її прирівнюють до категорії якості життя населення, проте зміст рівня життя є дещо вужчим). Інтенсивнішими стали й регіональні дослідження рівня життя. Якість життя – інтегральна характеристика умов життєдіяльності населення. Вона не має стандартного набору характеристик і показників, але, як правило, враховує тривалість життя, освіту і зайнятість населення, рівень доходів і умови життя людей. У різних програмах досліджень якість життя населення може мати дещо різний зміст в залежності від цільових настанов дослідження та наявної бази даних. Разом з тим будь-які дослідження будуть неповними, якщо вони не включатимуть оцінку рівня життя населення.

Систему показників рівня життя на рівні обласного регіону розробив В. Артеменко [1, с. 166-177], який пропонує виділяти наступні групи статистичних показників :

- а) показники грошових доходів і витрат населення;
- б) показники забезпеченості населення житлом та іншою власністю;
- в) показники забезпеченості населення потужностями соціальної сфери.

І. І. Проніна здійснила порівняльну оцінку рівня життя населення України в розрізі обласних регіонів. У компонентній структурі автор виділяє наступні складові (із зазначенням репрезентативних показників):

а) матеріальний добробут (середні сукупні витрати питома вага грошових витрат в сукупних витратах, питома вага незареєстрованих грошових доходів в грошових витратах, питома вага мінімального споживчого кошика в середніх сукупних витратах, частка витрат на харчування в сукупних витратах, рівень бідності);

б) зайнятість (рівень зайнятості, рівень безробіття, коефіцієнт реєстрації безробіття, рівень виробничого травматизму, рівень професійної захворюваності);

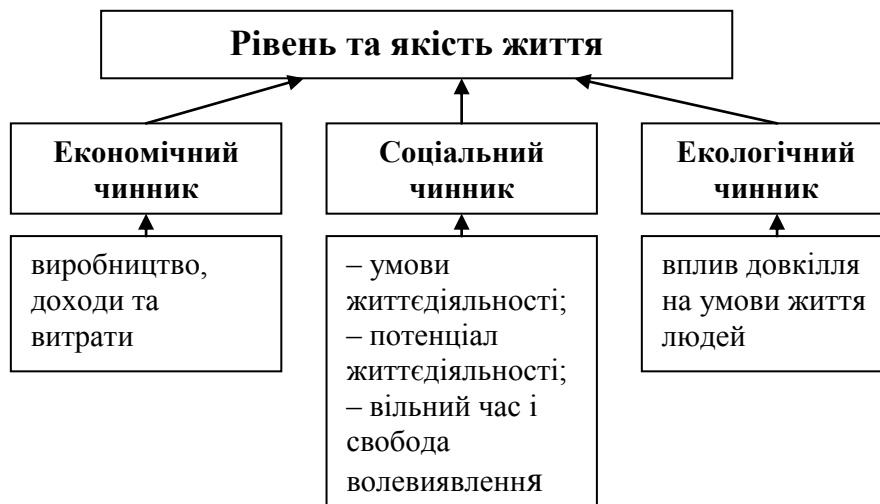
в) здоров'я (середня очікувана тривалість життя при народженні, коефіцієнт мертвонароджених і померлих в перинатальний період, рівень смертності серед чоловіків працездатного віку, коефіцієнт умовного здоров'я, питома вага населення, що вважає свій стан здоров'я незадовільним, індекс збалансованості харчування);

г) освіта (охоплення дітей дошкільними закладами, охоплення дітей базовою середньою освітою, питома вага населення з вищою освітою, частка дітей, що продовжували навчання після 9-го класу);

д) умови проживання (питома вага видатків на соціально-культурні заходи рівень урбанізації, питома вага сімей, що не мають окремого житла, питома вага сільських сімей, що мають житло з мінімумом зручностей, питома вага міських сімей, що мешкають у комфортному житлі);

е) соціальна безпека (питома вага тяжких злочинів в загальній кількості, коефіцієнт смертності від суїцидів, рівень застійного безробіття, глибина бідності, питома вага осіб, що займалися бродяжництвом (жебрацтвом) в населенні працездатного віку).

Особливе місце серед наукових праць, присвячених рівню та якості життя населення, слід відвести працям Л. В. Ноздріної [52]. Ці дослідження проведені на рівні обласного регіону. Позитивним аспектом роботи є використання екологічних показників. Методика визначення рівня і якості життя населення визначається деякими особливостями. Складові якості життя представлені через чинники: економічний, соціальний, навколишнього середовища (рис. 1.3).

Рис. 1. 3. Чинники впливу на якість і рівень життя населення за Ноздріною Л. В. [38]

Під час обчислення інтегрального показника рівня життя на рівні обласного регіону було проаналізовано головні чинники, що мають найбільший вплив на якість життя. Найважливішим чинником є умови життєдіяльності населення, доходи і політичні свободи. Важливим є також чинник рівня культури і релігійних свобод та чинник розвитку і екології. При цьому для першого чинника суттєвими, за результатами дослідження, є показники, які характеризують демографічну ситуацію, забезпеченість житлом здоров'я, злочинність, освіту, доходи та легалізовані об'єднання громадян. Найбільше навантаження на другий чинник мають показники, пов'язані з культурою та релігією.

Д. В. Кляшторним було проведено дослідження рівня та якості життя населення для АР Крим [61]. Опираючись на його методику, можна визначити рівень життя населення і в Тернопільській області.

Дане дослідження проводилось у розрізі адміністративних районів, де розглядалися таких шість показників:

- 1) середньомісячна заробітна плата;
- 2) рівень урбанізації;
- 3) обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу;

4) рівень освіти (кількість осіб, що мають середню освіту, на 1 тис. жителів);

5) загальна житлова площа (пересічний душовий показник);

7) забезпеченість медичним персоналом (кількість лікарів на 10 тис. жителів)

Для подальшого аналізу потрібно відповісти на питання щодо рівнозначності – нерівнозначності наведених шести показників. За авторською гіпотезою (Д. В. Кляшторний, 2002), всі показники надалі розглядаються як рівнозначні й рівноважні.

Друга методична проблема: майже всі показники різноіменовані і мають різну розмірність. Відтак, їх необхідно нормувати чи стандартизувати і зробити одновимірними і співставними. У даній програмі всі показники нормувались методом їх співставлення з середніми показниками для країни в цілому. Таким чином, всі показники рівня життя населення для України в цілому у нормованому вигляді дорівнюють 1,00, а їх значення для районів області являють собою коефіцієнти, що показують відношення відповідних показників до середніх по країні.

Є. П. Кушнар'овим [30] для відбору окремих показників людського розвитку в методиці використовуються метод факторного аналізу.

Для нормування показників тут запропоновані такі формули:

А) для показників-стимуляторів:

$$Y_{ij} = \frac{Z_{ij} - Z_{j \min}}{Z_{j \max} - Z_{j \min}}, \quad (1.5)$$

де Z_{ij} – значення i -го показника в j -му регіоні;

$Z_{j \max}$ – максимальне значення i -го показника в j -му регіоні;

$Z_{j \min}$ – мінімальне значення i -го показника в j -му регіоні.

б) для показників-дестимуляторів:

$$Y_{ij} = \frac{Z_{j \max} - Z_{ij}}{Z_{j \max} - Z_{j \min}}. \quad (1.6)$$

Розрахунки інтегральних показників здійснюються за формулою:

$$I_{ij} = \sum_k^n y_{ik} W_{ik}, \quad (1.7)$$

де y_{ik} – нормований i -тий показник людського розвитку в j -му регіоні;

W_{ik} – вага, з якою i -тий показник враховується при розрахунку інтегрального показника.

Отже, при всій незгодженості підходів визначення рівня та якості життя та існування різноманітних методик, слід відзначити такі загальні тенденції:

– розгляд якості життя як складної категорії, що має системну ієрархічну структуру;

– створення універсальних критеріїв (індексів) якості життя з наступним проведенням порівняльної характеристики регіонів;

– обов'язкова присутність у кожному дослідженні соціальних та економічних компонентів;

– бажання охопити всі сфери життя суспільства у його взаємозв'язку із природою;

– концентрація зусиль на дослідженні регіональних відмінностей в рівні та якості життя всередині країни;

– вибір для оцінки конкретних показників, які присутні у офіційних статистичних довідниках.

Звичайно, розмаїття підходів вимагає детальнішої оцінки поставленої проблеми, однак наведений аналіз дає загальні уявлення про існуючі методичні основи вивчення даної категорії. Майбутні пошуки слід спрямувати на створення оптимальної методики дослідження якості життя на рівні обласного регіону. Це потрібно робити із повним обґрунтуванням складових якості життя, побудовою ієрархічної структури цих компонентів із врахуванням нових методичних підходів.

Висновки до першого розділу

Отже, рівень життя населення – одна із найскладніших соціально-економічних категорій, що пояснює існування різних її тлумачень: від філософсько-світоглядних до формально-статистичних. Ці категорії є об'єктом дослідження вітчизняних і закордонних науковців.

Відсутність адекватної системи показників не дозволяє визначити реальний якісний стан рівня життя різних соціальних верств населення та здійснити їх структурне ранжування. Ефективна державна політика, спрямована на забезпечення досягнення відповідного життєвого рівня населення, може бути реалізована лише за умови всебічного врахування системної дії комплексу соціально-економічних чинників, та застосування повної та репрезентативної системи показників оцінки рівня життя.

Вивчення підходів до визначення поняття „рівень життя” та „якість життя” почалось давно, але досі не існує точного визначення цих інтегрованих категорій. Методичною проблемою виступає можливість відокремлення цих двох понять, адже більшість вчених схильні до розгляду їх в нерозривній єдності. В той же час, ці поняття не є тотожними.

Так, поняття „рівень життя” в найбільш узагальненій формі можна визначити як забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними і культурними благами, досягнутий рівень споживання благ і послуг, що відповідає певному рівню задоволення потреб. Тоді як „якість життя” включає задоволеність населення своїм життям з точки зору економічних індикаторів, умов праці та відпочинку, житлових умов, соціальної забезпеченості і гарантій, охорони правопорядку і дотримання прав особистості, екологічних умов, відчуття населенням комфортності і стабільності життєвих вимог.

Охарактеризувати рівень життя можна як за суб'єктивною самооцінкою населенням рівня задоволеності власним життям, так і за об'єктивними показниками відповідності умов життєдіяльності певним життєвим стандартам.

Концепція рівня та якості життя, яка набула розвитку перш за все в західних країнах і передусім в США з кінця 60-х рр., виявилася нерозвинутою

на пострадянському просторі. Лише зараз постає питання глибокого обґрунтування ключових категорій, що характеризують еколого-соціально-економічну ефективність розвитку, а також осмислення ключових питань управління як ресурсним потенціалом розвитку регіонів, так і управління рівнем та якістю життя населення в них.

Сучасні дослідження рівня та якості життя мають своє відображення в таких базових методиках, як інтегральна оцінка соціально-економічного розвитку країн ПР ООН, в рамках якої здійснюється дослідження людського розвитку в розрізі адміністративних областей в Україні, методика, розроблена Радою з вивчення продуктивних сил України.

Дослідженням цієї проблеми в Україні присвячено багато наукових праць вчених. Відповідно до досліджуваного регіону, кожен з них створював власну методику оцінки якості життя населення та по-різному визначив компонентну структуру даної категорії. Тому, можна говорити про те, що на даний час немає універсальної методики та єдиної системи критеріїв для регіональної оцінки рівня та якості життя.

Базовими показниками рівня та якості життя, які в тій чи іншій інтерпретації зустрічаються у більшості методик дослідження, є: показники економічного добробуту (показник ВВП на одного жителя, рівень доходів і витрат на одну особу, середня заробітна плата та ін.); показники соціального розвитку (демографічні, медичні, показники рівня освіти, культури, розвитку ринку праці, умов життя та праці населення, показники безпеки); екологічні (рівень забрудненості навколишнього середовища).

РОЗДІЛ II

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

2.1. Соціально-економічні чинники

У період становлення ринкової економіки економічні чинники рівня життя, зокрема матеріальне становище, розглядаються як один із найважливіших індикаторів соціально-економічної стратегії розвитку держави.

Визначальним аспектом матеріального становища є прагнення будь-якої людини до задоволення своїх індивідуальних потреб. Потреби – соціально-економічна категорія, що виражає об'єктивну суспільну необхідність у певній сукупності тих чи інших благ та умов життя з метою підтримання життєвого рівня і всебічного розвитку людини. Саме економічна сторона рівня життя за сучасних умов виступає базовою для соціальної та екологічної складових, оскільки саме рівень матеріального добробуту слугує індикатором значних масштабів розшарування населення за рівнем доходів, витрат, майнового стану і потребує відповідних напрямків активної соціальної політики.

Очевидним є вплив рівня розвитку промислового виробництва країни на складові рівня життя населення. Дійсно, промислове виробництво бере безпосередню й активну участь у формуванні ВВП країни, чим стимулює розвиток усієї соціальної сфери і тим самим сприяє зростанню якості життя, що веде до збільшення його тривалості. З іншого боку, запорукою ефективного розвитку промисловості є не тільки підтримання певного рівня освіти населення, а й його нарощування та поліпшення якості.

Проведений Г. Підгрушним аналіз підтвердив наявність тісного взаємозв'язку між промисловим та людським розвитком. Коефіцієнт кореляції між показниками виробництва ВВП на душу населення (дол. США) та ІЛР для 187 країн світу складає 0,652. Високий рівень кореляційної залежності у даному

випадку є свідченням детермінованості якості життя населення країн світу їх індустріальним розвитком [10].

Виходячи з вищесказаного, першочерговим для аналізу рівня життя як індикатора соціально-економічного розвитку території стає вивчення економічної складової. Згідно методики індексу людського розвитку, що є актуальним і для нашої країни, основним показником є ВВП на одного жителя.

Тернопільська область відзначається найнижчим в Україні показником валового регіонального продукту – 17957 млн. грн. (у розрахунку на одну особу 16644 грн.) проти 1459096 млн. грн. (у розрахунку на одну особу 32002 грн.) по Україні у 2012 році [52].

Крім показника ВВП, до економічних чинників, що визначають рівень життя населення на регіональному рівні, відносять структуру доходів та витрат населення, а також дані щодо споживання продовольчих, непродовольчих товарів та послуг залежно від рівня матеріальної забезпеченості. Доходи та витрати є одними із ключових характеристик матеріального становища населення, а тому слід досить детально дослідити основні тенденції та структурні зрушення саме цих елементів матеріального добробуту.

У складі сукупного доходу домогосподарств одне з центральних місць належить оплаті праці як винагороді за виконану за наймом роботу.

Для визначення впливу цих чинників на території Тернопільської області було проаналізовані дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, яке проводиться у відповідності з вимогами міжнародних стандартів. Ці дані є основною інформаційною базою для комплексного дослідження рівня матеріального добробуту населення регіону. Матеріали обстеження містять інформацію щодо життєвого рівня населення, його характеристики за структурою доходів та витрат, а також дані щодо споживання продовольчих, непродовольчих товарів та послуг залежно від рівня матеріальної забезпеченості.

У 2012 р. обстеженням охоплено 362 тис. домогосподарств Тернопільської області (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл домогосподарств Тернопільської області за основними характеристиками, 2012 р. [64]

	Всі домогосподарства	У тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Кількість домогосподарств, %	100	100	100
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,97	2,79	3,12
Частка домогосподарств без дітей	53,2	44,8	60,1
Частка домогосподарств з дітьми	46,8	55,2	39,9
Є працюючі особи	64,6	70,6	59,7
Немає працюючих осіб	35,4	29,4	40,3

Основні показники подаються як загалом по регіону, так і за типами місця проживання домогосподарств (міські поселення, сільська місцевість), залежно від наявності дітей та працюючих осіб у складі домогосподарств. Також, наводяться показники диференціації населення за рівнем матеріального добробуту із застосуванням різних критеріїв: грошових і сукупних витрат.

В основу дослідження диференціації домогосподарств за рівнем матеріальної забезпеченості покладені показники витрат, як більш надійні порівняно з даними щодо доходів, які респонденти схильні занижувати.

В основу дослідження диференціації домогосподарств за рівнем матеріальної забезпеченості покладені показники витрат, як більш надійні порівняно з даними щодо доходів, які респонденти схильні занижувати. Проте починаючи з 2007 р. в основу дослідження диференціації покладені показники грошових та загальних..

Споживчі витрати становили 90,1 % усіх сукупних витрат домогосподарств, у міських поселеннях – 91,7 %, у сільській місцевості – 89,2 %.

Найбільшу частку сукупних витрат господарства продовжують направляти на продовольчі товари (включаючи витрати на харчування поза домом) – 56,6 %. На купівлю непродовольчих товарів та оплату послуг (без витрат на харчування поза домом) домогосподарства витрачали 33,5 % усіх витрат. Частка сукупних витрат на допомогу родичам та іншим особам, купівлю акцій, сертифікатів, вклади до банків, на будівництво та капітальний ремонт житла та інші напрями використання ресурсів склала – 9,9 %.

Міські домогосподарства витрачали на харчування більше ніж сільські – відповідно 48,3 % проти 39,9 % грошових витрат. Це пояснюється тим, що для жителів сільської місцевості важливу роль відіграють особисті підсобні господарства.

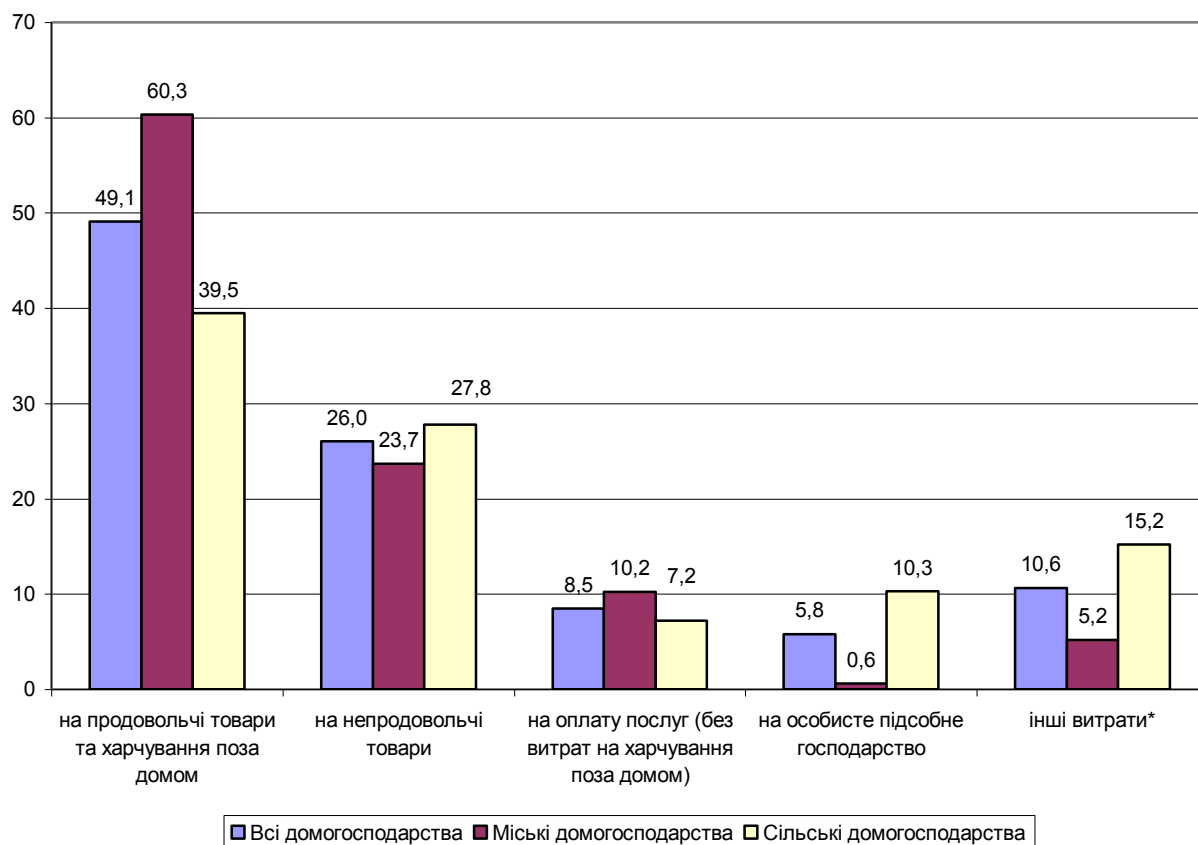
Розподіл населення Тернопільщини за рівнем середньодушових грошових витрат свідчить про низький рівень матеріальної забезпеченості. Частка населення з середньодушовими загальними доходами в місяць нижче середнього рівня загальних доходів склала 62,5%, нижче прожиткового мінімуму – 45,2%. При чому, у міських поселеннях частка населення з середньодушовими загальними доходами в місяць нижче прожиткового мінімуму була на 3,9% більшою, ніж у сільській місцевості.

Витрати на купівлю продовольчих товарів (включаючи харчування поза домом) переважали серед інших напрямів грошових витрат – 49 %. Міські домогосподарства витрачали на харчування більше ніж сільські – відповідно 60 % проти 40 % грошових витрат. При цьому міські жителі споживали більше: фруктів, ягід, горіхів, винограду в 1,8 рази; риби, рибопродуктів в 1,6 рази; цукру (включаючи цукор використаний на кондитерські вироби), меду в 1,4 рази; яєць, овочів та баштанних (кавуни, дині) в 1,2 рази, м'яса, м'ясопродуктів, сала в 1,1 рази.

Для жителів сільської місцевості важливу роль відіграють особисті підсобні господарства. В них вироблено 100% спожитої в домогосподарствах картоплі (проти 58% у міських господарствах), 90% яєць (проти 16%), 61% овочів і баштанних (проти 17%), 55% м'яса, м'ясопродуктів та фруктів, ягід, горіхів, винограду (проти 6%), 51% молока і молочних продуктів (проти 0,2%), 26% хліба та хлібопродуктів (проти 1%), 14% цукру та меду (проти 1%).

Домогосподарства з дітьми направляли на купівлю продовольчих товарів (включаючи харчування поза домом) 49% грошових витрат, тоді як домогосподарства у складі, яких немає дітей – 50%. Кількість спожитих основних продуктів харчування однією особою в домогосподарствах з дітьми була меншою, ніж у домогосподарствах без дітей. Зокрема, спожито менше в 1,9 рази – риби, рибопродуктів та цукру; в 1,7 рази – хліба, хлібних продуктів та олії, інших рослинних жирів; в 1,6 рази – молока, молокопродуктів і масла (в перерахунку на молоко); в 1,4 рази – м'яса, м'ясопродуктів, сала (в перерахунку на м'ясо), яєць та картоплі; в 1,3 рази – овочів і баштанних (рис. 2.1).

Частка витрат на продовольчі товари (включаючи харчування поза домом) домогосподарств, у складі яких є працюючі особи склала 51% грошових витрат, що на 6% більше ніж у домогосподарствах, у складі яких працюючих осіб немає. Одночасно домогосподарства цієї групи споживали менше таких продуктів: цукру в 1,4 рази; хліба, хлібних продуктів, олії та інших рослинних жирів в 1,3 рази; риби, рибопродуктів та картоплі в 1,2 рази; молока, молокопродуктів і масла (в перерахунку на молоко), яєць, овочів і баштанних в 1,1 рази.

Рис. 2.1. Структура грошових витрат домогосподарств Тернопільської області, 2012 рік (в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство, %) [52, с. 342]

Продовжує зберігатись диференціація у структурі грошових витрат між найменш забезпеченими домогосподарствами та найбільш заможними. Частка витрат на купівлю продуктів харчування у останніх склала 49 % грошових витрат, що на 3% менше порівняно з домогосподарствами найменш забезпеченими. Ця різниця зумовлена тим, що у структурі грошових витрат найбільш забезпечених домогосподарств частки витрат на допомогу родичам та інші витрати значно більші, ніж у найменш забезпечених домогосподарствах. Слід зазначити, що середній розмір домогосподарств перших становить 4,30 особи, тоді як других – 1,52 особи.

У споживанні продуктів харчування, також спостерігається різниця між заможними та малозабезпеченими домогосподарствами. В найменш забезпечених домогосподарствах однією особою спожито менше:

– цукру, меду в 7,4 рази;

- фруктів, ягід, горіхів, винограду в 6,1 рази;
- риби і рибопродуктів в 4,5 рази;
- м'яса, м'ясопродуктів, сала (в перерахунку на м'ясо), молока, молокопродуктів та масла (в перерахунку на молоко) в 3,4 рази;
- хліба та хлібних продуктів, олії, інших рослинних жирів в 2,8 рази;
- овочів і баштанних в 2,6 рази;
- яєць в 2,3 рази.

На купівлю непродовольчих товарів та послуг (без витрат на харчування поза домом) домогосподарства щомісячно направляли 35 % грошових витрат, міські господарства – 34 %, сільські – 35 %. На утримання житла (включаючи поточний ремонт), воду, електроенергію, газ та інші види палива пересічне домогосподарство витрачало 9 % (як міські, так сільські домогосподарства), на оновлення гардеробу – 8 % (міське – 7 %, сільське – 10 %), на інші напрями (на купівлю меблів, предметів домашнього побуту, побутової техніки та щоденне обслуговування житла, на освіту, відпочинок і культуру, охорону здоров'я, транспорт, тощо) від 1 до 4 % грошових витрат.

Нespoживчі грошові витрати склали 16 %, але частка неспоживчих витрат жителів сільської місцевості перевищували аналогічну частку витрат міських жителів на 20 %. (відповідно 26 % проти 6 %). Сільські домогосподарства витрачають щомісяця на особисте підсобне господарство 100 грн. (10 % неспоживчих витрат), тоді як у міській домогосподарства лише 6 грн.

Частка витрат домогосподарств з дітьми на купівлю непродовольчих товарів та послуг (без вартості харчування поза домом) склала 37 % грошових витрат, що на 5 % більше ніж у домогосподарствах без дітей. Домогосподарства з дітьми витрачали більше коштів на: одяг та взуття – на 2,8 %; відпочинок і культуру – на 1,8 %; транспорт 1,3 %, зв'язок, інші товари та послуги – від 0,3 до 0,9 %. Тоді, як у структурі споживчих грошових витрат домогосподарств без дітей більші такі частки: охорона здоров'я (медикаменти та медичні послуги) – на 1,2 %; меблі, предмети домашнього побуту, побутова техніка та щоденне обслуговування житла – на 0,5 %. Нespoживчі грошові

витрати у домогосподарствах з дітьми склали 15%, у домогосподарствах без дітей – 18 %.

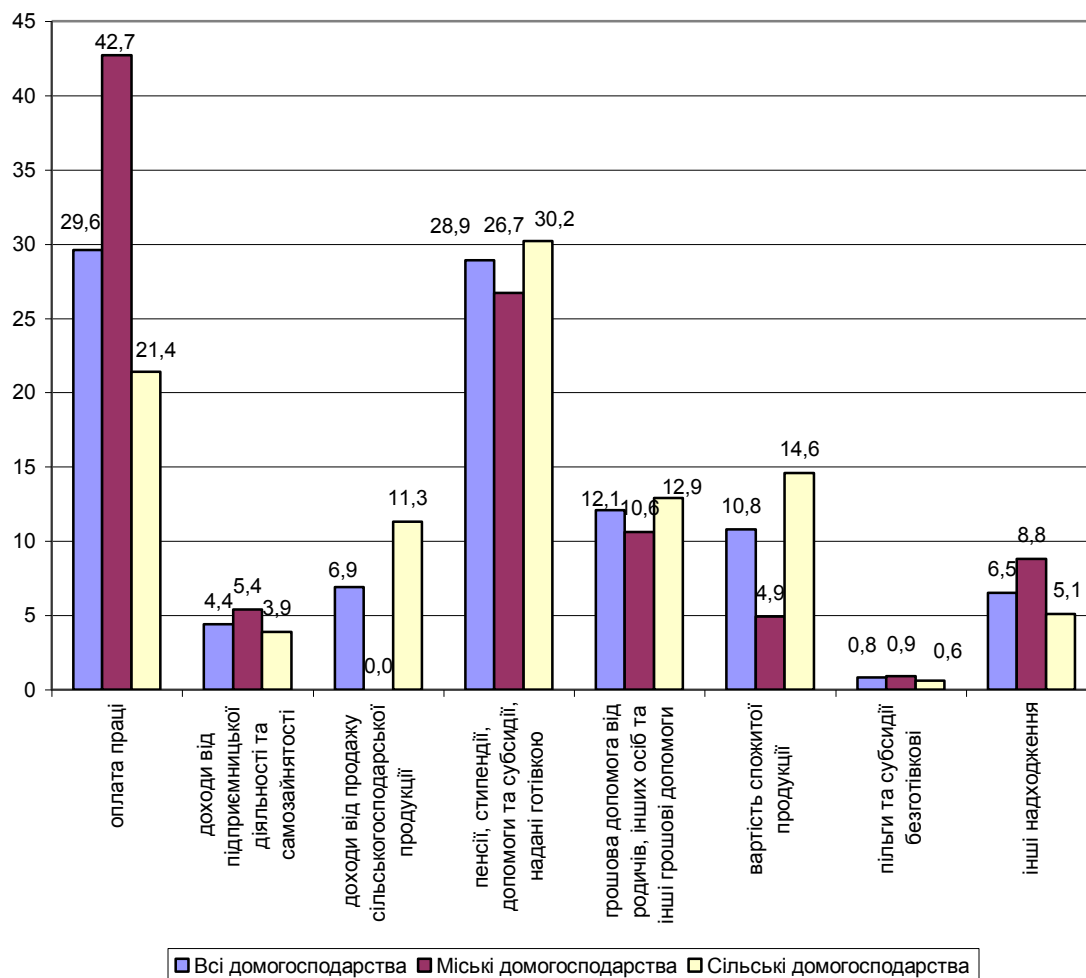
Частка споживчих витрат домогосподарств у складі, яких є працюючі особи перевищувала аналогічну частку витрат домогосподарств, у складі яких працюючих осіб немає на 10,0 %. (відповідно 87 % проти 77 %). Зокрема, на: оновлення гардеробу – 2,6 %; транспорт – 1,1%; зв'язок – 0,9%; відпочинок та культуру – на 0,8 %; освіту 0,7 %; на меблі, предмети домашнього побуту, побутову техніку та щоденне обслуговування житла – 0,5 %. Проте, частка неспоживчих витрат домогосподарств, у складі яких немає працюючих осіб перевищували таку ж частку витрат домогосподарств, у складі яких є працюючі особи на 10,0 % (відповідно 23 % проти 13 %).

Однакову частку направляли на купівлю непродовольчих товарів та отримання послуг як найменш забезпечені домогосподарства так і найбільш забезпечені – 31% усіх грошових витрат. Частки витрат останніх за основними напрямками використання були вищі на: відпочинок та культуру – на 2,6 %; охорону здоров'я – 2,2 %; меблі, предмети домашнього побуту, побутову техніку та щоденне обслуговування житла – на 2,1 %; зв'язок – на 1,1 %; інші товари та послуги – на 1,8 %; освіту – на 0,7 %. Лише частки грошових витрат на житло, воду, електроенергію, газ, інші види палива та одяг і взуття були значно вищі у найменш забезпечених домогосподарствах порівняно із заможними домогосподарствами – на 5 %.

Частка неспоживчих грошових витрат у найменш забезпечених домогосподарствах склала 11 %, що на 9 % менше ніж у найбільш забезпечених домогосподарствах. Ця різниця зумовлена тим, що більш забезпечені домогосподарства витрачали кошти на капітальний ремонт, будівництво житла, купівлю акцій, сертифікатів тощо – 12 % та на допомогу родичам, іншим особам – 5 % усіх грошових витрат.

Розподіл населення Тернопільщини за рівнем середньодушових грошових витрат свідчить про низький рівень матеріальної забезпеченості. Частка населення з середньодушовими грошовими витратами у місяць нижче 75 %

медіанного рівня грошових витрат склала 33 %, нижче середнього рівня грошових витрат – 64 %, нижче прожиткового мінімуму – 78 %.

Рис. 2.2. Структура грошових доходів та сукупних ресурсів у домогосподарствах Тернопільської області, 2012 рік (в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство) [52, с. 360]

Частка грошових доходів у структурі сукупних ресурсів склала 80,2 % (у міських поселеннях 83,9 %, у сільській місцевості 77,4 %). Основним джерелом грошових надходжень міських домогосподарств залишається оплата праці – 46,1 % (проти 29 % сільських господарств). Основною статтею грошових доходів домогосподарств, що проживають у сільській місцевості є пенсії – 29,6 % (проти 18,9 % у міських поселеннях). Частка грошової допомоги від родичів та інших осіб склала 13,7 % у міських та 8,1 % у сільських домогосподарствах, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості – 6 % у міських та 5 % у сільських домогосподарствах. Також, вагомою статтею

грошових доходів для жителів сільської місцевості є дохід від продажу сільськогосподарської продукції – 15,8 %.

Майже одну другу (45 %) грошових доходів домогосподарств з дітьми складає оплата праці, а у домогосподарствах без дітей – майже одну третю (27 %). Основною часткою грошових доходів домогосподарств без дітей є доходи від пенсій – 41 %, що на 20 % більше ніж у домогосподарствах з дітьми. Суттєво відрізняються частки доходу від підприємницької діяльності та самозайнятості – 7 % у домогосподарствах з дітьми проти 3 % у домогосподарствах без дітей та допомоги, пільги надані готівкою відповідно 7% проти 1%. Доходи від продажу сільськогосподарської продукції складають 10 % у домогосподарствах з дітьми і 7 % в домогосподарствах без дітей. Частка грошової допомоги від родичів у домогосподарствах без дітей більша на 10 % і становить 18 %.

Грошові доходи домогосподарств, у складі яких є працюючі особи склали більше в 1,4 рази, ніж доходи домогосподарств, у складі яких працюючих осіб немає. Найбільшу частку грошових доходів домогосподарств, у складі яких є працюючі особи складала оплата праці – 52 %. Другою за величиною була частка, яку склали пенсії – 19 %. Частки доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, грошова допомога від родичів та інших осіб склали 8 % кожна, дохід від продажу сільськогосподарської продукції – 7 %. У домогосподарствах, у складі яких працюючих осіб немає найбільшою часткою є пенсії – 54 %. Оплата праці в даних домогосподарствах склала лише 4%. Зумовлено це тим, що в основному ці домогосподарства складаються з людей похилого віку (жінки старше 55 років та чоловіки старше 60 років). Грошова допомога від родичів та інших осіб – 25 %, доходи від продажу сільськогосподарської продукції – 10 %. Наявність працюючих осіб чи їх відсутність не вплинула на надання допомоги, пільг та субсидій (готівкових). Частки цієї статті доходів були однакові – 4 % в обох групах.

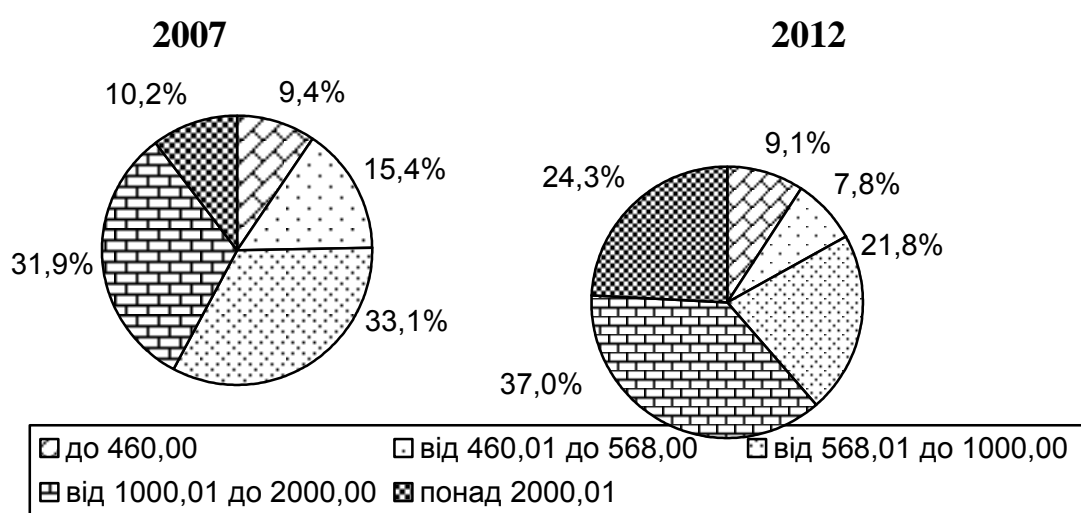
Зумовлено це тим, що середній розмір одного домогосподарства з дітьми складає 4,17 особи, домогосподарства, в складі якого є працюючі особи – 3,58

особи, найменш забезпечених домогосподарств – 4,30 особи, відповідно коефіцієнт економічного навантаження на одного працюючого більший.

Отже, основним джерелом доходів домогосподарств є оплата праці. За даними управління статистики праці, середньомісячна номінальна заробітна плата у 2013 р. становила 2359 грн. та перевищила на 7,9 % відповідний показник у попередньому році.

Розміри середньої заробітної плати по області в 2013 р. коливалися в межах від 1981 грн. у Монастириському до 2450 грн. в Тернопільському районах. Найвищий рівень середньої зарплати був у м. Тернополі – 2591 грн., що свідчить про значний розрив в доходах жителів області і обласного центру. Тернопільський, Чортківський, Шумський райони характеризувались найвищими рівнями (2450; 2390; 2302 грн. відповідно) в порівнянні з середньо обласним показником, тоді як Збаразький і Підгаєцький (1981; 1998 грн. відповідно) – найнижчими.

Під впливом економічного зростання та постійного підвищення законодавчого встановленого розміру мінімальної заробітної плати в області спостерігається стійка тенденція до зменшення частки низькооплачуваних і відповідно збільшення середньо та високооплачуваних працівників (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Розподіл кількості найманих працівників за розмірами номінальної заробітної плати в грудні 2007-2012 рр. [52, с. 328]

Отже, із вище сказаного можна зробити наступні висновки. У домогосподарствах Тернопільщини у 2012 р. спостерігалась стійка тенденція перевищення середньомісячного рівня сукупних ресурсів над середньомісячним рівнем сукупних витрат. У 2012 р. як по області, так і в цілому по Україні, сукупні ресурси домогосподарства перевищили їх сукупні витрати.

Така ситуація пояснюється реалізацією урядових програм щодо підвищення у квітні, липні та вересні 2012 р. мінімальної заробітної плати, підвищення розмірів державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям – інвалідам, виплат підвищеної з квітня 2005 р. одноразової допомоги при народженні дитини, виплат компенсацій, надбавок, доплат до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, виплати доплат по перерахунку пенсій.

2. 2. Демографічні чинники

Основним багатством і запорукою існування будь-якої країни є її населення. Адже, підґрунтям економічного, інтелектуального, політичного та соціального розвитку держави є демографічний чинник. Саме він віддзеркалює в собі взаємозв'язок темпів та пропорцій суспільного розвитку з кількісними та якісними характеристиками населення. Відомо, що внутрішня соціально-демографічна ситуація, режим відтворення населення, кількісний та якісний його склад можуть стимулювати або гальмувати соціально-економічний розвиток, відповідно впливаючи на реалізацію економічних та соціальних перетворень в державі.

Глибинні трансформаційні зміни, які відбуваються у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства торкаються і основи основ його буття – відтворення населення, що обумовлює усталений розвиток соціуму.

Відтворення населення, є одним з визначальних демографічних чинників для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави. Останні роки характеризуються несприятливою ситуацією у сфері відтворення населення, яку слід розглядати як демографічну кризу. Відновлення поколінь забезпечується в умовах низької народжуваності, високої смертності та скорочення очікуваної тривалості життя при народженні. Проблеми відтворення населення сьогодні стали як ніколи актуальними, а їх вирішення вимагає прийняття політичних рішень на загальнодержавному рівні у сфері соціальної політики і розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо поліпшення демографічної ситуації в країні та окремих її районах.

Одним із важливих чинників, що зумовлює рівень життя населення регіону, є демографічний, тобто той, що пов'язаний із його чисельністю, структурою, а найбільше – умовами життя людей та системою господарювання. Зміни, що відбуваються у демографічній ситуації, накладають відбиток на функціонування домогосподарств, їх типологію. Домогосподарства – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти (Черенько, с.58)

На території Тернопільської області нараховується 364,3 тис. домогосподарств, в них проживає 1098,6 тис. осіб, у середньому одне домогосподарство охоплює 2,97 особи. Зміна чисельності населення, особливо, його зменшення (у 1992 р. – 1177,1 тис. осіб), що відбувається від кінця ХХ ст., зумовили зменшення чисельності домогосподарств та вплинули на зміну кількості їх членів. Так, за даними першого Всеукраїнського перепису населення, в області було 378,4 тис. домогосподарств.

Постійне зменшення показників природного приросту населення з 1990р. (у 2012 р. – 1908 осіб) призвели до того, що в структурі домогосподарств зменшується кількість членів, збільшується число домогосподарств без дітей. Особливо ці тенденції виявились на початку ХХ ст. Частка домогосподарств із одним членом збільшилась із 17,4% до 18,4%, а домогосподарств без дітей – із

47,2 % до 54,1 %. Водночас зменшилась кількість і частка домогосподарств з двома, трьома і чотирма дітьми. У домогосподарствах із одним мешканцем переважають люди старшого віку. Це зумовлено високою часткою в області таких людей (23,6 %), а особливо у сільській місцевості (27,7 %). У селах майже $\frac{1}{4}$ домогосподарств складається з одного жителя (у 2000 р. – $\frac{1}{5}$).

Вікова структура накладає відбиток і на структуру домогосподарств за кількістю працюючих осіб. Збільшення кількості пенсіонерів призвело до того, що їх частка у структурі домогосподарств дещо збільшилась, а середня кількість осіб, які працюють, зменшилась за 2000-2012 рр. з 1,1 до 0,8 осіб. Коефіцієнт демографічного навантаження за цей час збільшився із 2,95 до 3,08 разів, частка домогосподарств, де немає жодної працюючої особи, становить 35,1 % (в селах – 43,8 %). Це значною мірою зумовлює величину і структуру доходів і споживання населення регіону.

Доведено, що кількість працівників і утриманців у складі домогосподарств впливає на потреби – чим більше працівників у родині, тим більші економічні можливості, і, навпаки. Економічні можливості домогосподарств залежать також від сфери праці її членів, від її важкості, це зумовлює різну потребу у відпочинку, продуктах харчування, одягу та ін. Наявність у родині власників земельних паїв та майна також впливає на рівень життя у бік його збільшення.

Збільшення у домогосподарствах людей старшого віку, яким необхідний постійний медичний догляд, вимагає більших затрат для забезпечення їх життєдіяльності. Знижується рівень життя і у сім'ях, що мають дітей. За даними відділу дослідження рівня життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, серед родин з однією дитиною бідними себе вважає 29,5 %, з двома дітьми – 35,9 %, з трьома – 47 %, чотирма – 67 %. Наявність у родині одного безробітного підвищує ризик бідності на 50 %.

Важливим чинником, що впливає на рівень життя населення регіону, є соціально-економічні (заробітчанські) міграції населення. Вони набули

широкого поширення серед населення області внаслідок високого рівня безробіття.

На рівень життя населення впливає і розселення людей у різних типах населених пунктів. Пріоритетність у соціально-економічному розвитку міських поселень, що була притаманною для соціалістичної економіки, обумовили значні відмінності в облаштуванні міських і сільських поселень, у способі життя і діяльності їх мешканців.

Тип населеного пункту, його людність, адміністративний статус визначає умови життя його мешканців. Від того, в якому поселенні живе людина, залежить можливість її праці, побуту і дозвілля, а, отже, і рівень життя. У малолюдних, вимираючих чи занепадаючих селах мало місць прикладання праці, переважає зайнятість у підсобному особистому господарстві, а у великих селах чи містечках сфера прикладання праці є ширшою, там краще розвинена соціальна інфраструктура, а тому й рівень життя вищий.

Тернопільська область відноситься до регіонів із переважанням сільського населення (56,7 %), воно проживає у 1020 поселеннях, а міське населення – у 37. Серед сільських поселень переважають середні за людністю (500–1000 жителів), їх частка 33 % від кількості сіл і 35 % від кількості сільського населення. Це, переважно, сільськогосподарські поселення з достатньо розвиненою соціальною інфраструктурою, центри сільських рад. Рівень життя населення таких сіл формується переважно сільськогосподарським виробництвом. Він значно знизився в умовах кризи, бо формувався ще й за рахунок розвитку малого бізнесу (ремонт автомобілів, переробка сільськогосподарської продукції та ін.), який зазнав найбільшого удару.

Майже 47,4 % сільських поселень – малі села з людністю до 500 осіб. Вони розміщені на всій території області, але найбільше – у північній і західній частині області. Більшість з них – колишні хутори, які у радянський період зазнали деградації. Внаслідок ліквідації у них об'єктів соціальної інфраструктури рівень і якість життя мешканців сильно знизились, молодь залишала ці поселення, перебираючись у більші села чи міста. Вони поступово

зnelюднювалися, зараз там проживають переважно люди старшого віку і багато з них вже на межі вимирання.

Великі села (понад 1000 жителів) становлять 20 % поселенської мережі, вони найбільше зосереджені у центральній та південній частинах області. Вони знаходяться або поблизу міст чи важливих шляхів сполучення. У них проживає майже половина сільських жителів області. Такі села найкраще облаштовані, мають відносно розвинену соціальну інфраструктуру. Серед них виділяються села з кількістю жителів понад 3000 осіб. Це – села Великі Гаї і Петриків Тернопільського району, с. Біла Чортківського району, с. Озерна Зборівського району і с. Трибухівці Буцацького району. Вони є центрами систем розселення, фокусами соціально-економічних зв'язків населення навколишніх сіл. У них, на відміну від попередніх груп сіл, кількість населення стабілізувалася і вже майже не змінюється впродовж останніх років завдяки або приміському положенню, або високому рівню розвитку соціальної інфраструктури.

На тлі загальноукраїнських показників Тернопільська область помітно відстає щодо задоволення селян різноманітними видами послуг, має істотні недоліки їх ресурсного забезпечення, соціальної інфраструктури, оновлення матеріально-технічної бази.

Найкраще забезпечені села освітніми закладами. Мережа шкіл та інших освітніх закладів загалом відповідає сучасному системному розселенню та нормативам забезпечення населення місцями в освітніх закладах : переважно невеликі села мають школу I ступеня, середні – школу I - II ступенів, а великі – I - III ступенів. Але в області є ще багато сіл, переважно хуторів, де школи були закриті ще в часи ліквідації таких поселень (70-і роки ХХ ст.), і так і не відновлені через відсутність дітей або малу їх кількість. Без шкіл існує і багато поселень, що мають від 200 до 500 жителів. Загалом в області школи відсутні в 238 селах, найбільше їх у Збаразькому (30), Зборівському (23), Кременецькому (38), Шумському (28), Бережанському (17) районах. Ці села віднесли до так званих неперспективних.

У селах області ще недостатньо розвинена мережа дошкільних закладів, багато із них були закриті у кризовий період. Тепер функціонує 377 таких закладів, в яких виховується 8,0 тис. дітей. Вони відновлені у третині сіл, переважно великих і середніх.

Знижує рівень життя населення у селах і стан розвитку культури. Мережа закладів цієї галузі (клуби, бібліотеки) досить розгалужена, всі населені пункти, що мають більше 500 жителів, охоплені закладами культури, вони є і у деяких менших селах. Але низький рівень обслуговування, недостатня матеріально-технічна база, незадовільний стан приміщень є важливими рисами цієї сфери, що не сприяє задоволенню сільських мешканців високоякісними послугами.

На рівень життя населення впливає і рівень його медичного обслуговування. Просторове розміщення закладів охорони здоров'я, як і освіти, загалом тривалий час відповідало тій системі розселення, що склалася в області. У зв'язку з реконструкцією системи охорони здоров'я, що відбулася у кінці ХХ ст., значно скоротилась кількість лікарень і амбулаторій у селах області (на 36 %), малі села були позбавлені фельдшерсько-амбулаторних пунктів. Внаслідок цього погіршилась доступність селян до медичних послуг, що відбилося на їхньому здоров'ї і тривалості життя. Сільські лікарні функціонують тільки у селах Більче-Золоте Борщівського району, Язловець Буцацького району, Нове Село Підволочиського району, Золотники і Буданів Терехівського району, Великі Дедеркали Шумського і Білобожниця Чортківського району. Чисельність населення у пересічній зоні обслуговування у лікарні становить в області 15,7 тис. осіб, що ще далеко до оптимального показника (5 тис. осіб).

До позитивних чинників формування рівня життя населення відноситься розвиток торгівлі. Заклади цієї сфери наближають торговельні послуги до споживача, забезпечують сільське населення необхідними продовольчими і промисловими товарами. У цій галузі характерний розвиток малих чи середніх закладів, пересувних форм у всіх селах області, що наближає споживача до торговця і виробника продукції. Але ще майже у половині малих сіл, людністю

до 100 жителів, торговельні заклади відсутні. Підприємства служби побуту практично ніде не функціонують.

Сучасна соціальна інфраструктура у сільській місцевості ще не задовольняє багатьох потреб жителів, вони змушені затрачати час і гроші для отримання багатьох послуг за межами свого населеного пункту. А це також є негативним чинником формування рівня життя сільського населення.

Мережа міських поселень області відзначається наявністю одного великого міста (Тернопіль) та 17 малих міст та 17 селищ міського типу. Донедавна більшість малих міст розвивалися завдяки переробній промисловості (переважно підприємства харчової, легкої, деревообробної промисловості) та як адміністративні та обслуговувальні центри системи розселення. В сучасних умовах майже половина міських поселень виконує функції райцентрів, у них проживає 17% населення області. Ці поселення мають дуже широкий діапазон людності – від 4,0 тис. осіб (м. Підгайці) до 30 тис. осіб (м. Чортків), вони також відрізняються функціональною структурою. Крім адміністративних функцій, які формуються стандартним набором управлінських установ, кожен з райцентрів ще має підприємства соціальної інфраструктури районного значення (лікарні, побутові, клубні установи, підприємства з обслуговування сільськогосподарської техніки і автомобілів, заготівельні пункти, гімназії та спеціалізовані школи, торговельні заклади тощо). Функції з обслуговування населення є головними, особливо культурно-освітні, лікувально-профілактичні, торговельно-побутові.

Майже у кожному районному центрі ще залишилися промислові функції, що формуються підприємствами харчової промисловості (цукрозаводи, молоко- і маслозаводи, м'ясокомбінати, пекарні, спиртзаводи та ін.). Внаслідок економічної кризи підприємства легкої, деревообробної, будматеріалів згорнули свої виробництва.

В окремих райцентрах є освітні заклади обласного і районного значення (Бережани, Теремовля, Кременець, Чортків) чи рекреаційні установи (Гусятин, Збараж та ін.).

Дещо менше функціонально розвиненими є міста і містечка, які тепер не виконують функції райцентрів (таких в області 17). У них, як правило, є лікарні, поліклініки, спеціалізовані школи, дитсадки, в окремих з них – промислові підприємства (Залізці, Дружба Велика Березовиця, Хоростків, Скала-Подільська, Заводське, Копичинці, Скалат), санаторно – курортні заклади (Микулинці, Золотий Потік), навчальні заклади (Гримайлів), сакральні об'єкти (Почаїв) та ін. Тим самим ці населені пункти виділяються на тлі сільської місцевості і є вузлами притягання населення з навколишніх сіл.

Характерною особливістю життя мешканців малих міських поселень є тісний зв'язок з навколишньою природою. Майже всі вони мають індивідуальні господарства, тому як і сільські жителі частково задовольняють свої потреби у продуктах харчування за рахунок власного виробництва. Це певною мірою згладжує наслідки економічної кризи, зокрема у плані отримання доходів, поліпшує структуру споживання людей.

Найскладнішу функціональну структуру в області має її обласний центр – місто Тернопіль – 215,5 тис. осіб або 47 % міського населення області. Його виробничі функції визначаються підприємствами харчової, легкої, машинобудівної, деревообробної галузей, виробництвом будматеріалів. Це значний освітній, культурний, торговельний центр, транспортний вузол області.

Зважаючи на те, що функціональна структура населення значною мірою формує джерело доходів населення, передусім його зарплату, можемо стверджувати, що загалом рівень життя населення є вищим у багатофункціональних поселеннях, у містах порівняно з сільською місцевістю.

Для аналізу рівня життя не менш важливим є дослідження соціальної складової, недостатньо акцентувати увагу лише на зовнішніх чинниках, які її визначають, враховуючи тільки економічні показники, оскільки це не дасть повної картини дослідження. На думку А. Г. Гольцова соціальний чинник є найважливішою складовою частиною рівня життя населення взагалі і може правити за індикатор останньої [12, с.13].

В той час як економічні показники відображають характеристики рівня життя населення, соціальні – характеризують якісну сторону життя, рівень забезпеченості життєвими благами і якості самого населення. Тому, необхідним є дослідження якісних показників життя населення.

Про якість населення написано немало, але переважно як про об'єкт дослідження біологічної науки, нерідко пов'язуючи його з расовими теоріями. Так, поняття якості населення широко використовувалось в євгеніці – науці про спадкове здоров'я людини і шляхи його поліпшення.

Так, дослідники медико-демографічних аспектів під якістю населення розуміють, перш за все, його здоров'я, соціологи – соціальну структуру населення, демографи – особливості відтворення населення, економісти – якість робочої сили.

Найбільший досвід у дослідженні рівня життя населення накопичили економічні науки з позиції розгляду рівня та якості трудових ресурсів, поліпшення соціально-економічної структури населення як основної продуктивної сили. Менше уваги приділялось дослідженню таких проявів як здоров'я населення, інтелектуальний потенціал, соціально-культурний та духовний розвиток.

Відомо, що до основних життєвих ресурсів відноситься здоров'я людей. Найчастіше саме із здоров'ям пов'язують поняття якості населення, хоча воно набагато ширше і не вичерпується лише медико-фізіологічними характеристиками людини. Система медичних дисциплін досліджує лише одну, хоча і дуже вагомую сторону якості населення – його здоров'я. Вивчення якості населення в демографії обмежене змістовною інтерпретацією предмета демографічної науки – відтворення населення. Внаслідок цього випадають процеси функціонування людини в соціально-економічному житті, а саме зникає механізм формування й реалізації якості населення. Між тим, сучасні демографи, розширюючи предмет досліджень, розглядають погіршення якості населення як складову демографічної кризи, зокрема, порушення рівноваги якості та кількості населення.

Зазначені дослідження не дають цілісного уявлення про населення як систему, зокрема про його якість.

Пошук кращих шляхів суспільного розвитку актуалізує дослідницький інтерес до цієї проблематики. Потреба суспільства в здоровому й високоосвіченому новому поколінні, створенні повноцінних умов життя посилює практичну значущість завдань із збереження й поліпшення якісних характеристик населення

Якісні характеристики населення – це набір індикаторів потенційних можливостей людини. Здоров'я (генетичне, психічне, фізичне), відтворення населення, освіта (інтелектуальний потенціал), культура (духовно-моральний потенціал) – це визначальний мінімум аспектів якості населення, який підлягає подальшому нарощуванню.

У демографічному енциклопедичному словнику В. М. Медков якість народонаселення розглядає як одне з центральних понять системи знань про народонаселення, як специфічний матеріальний об'єкт, як суб'єкт суспільного виробництва й усіх суспільних відносин. Наголошується, що кожному ступеню розвитку продуктивних сил та суспільних відносин відповідає та чи інша якість населення.

Якість населення постає у вигляді цілісної характеристики населення як системи з певною структурою і є інтегральною сукупністю властивостей – можливостей населення як суб'єкта життєдіяльності. Ті ж ознаки, які виражають природу об'єкта в будь-якій його формі (уречевлені результати праці, соціальні інституції тощо), слід вносити до умов формування якості населення. Враховуючи вище викладене, “традиційні атрибути якості життя правомірніше вважати умовами формування якості населення, маючи на увазі, що вони є результатом втілення людських здібностей, результатом минулої праці”.

На відміну від якісного стану населення, який розглядається як потенціал, рівень та якість життя населення трактується з точки зору реалізації цього потенціалу. Високий потенціал може бути слабо реалізованим за відсутності

необхідних умов, тобто за низької якості життя. Отже, йдеться про наявність відмежування – з одного боку існування потенціалу (це – якісний стан населення), а з другого боку можливість його реалізації (це – рівень та якість життя).

Як видно з усіх вище проаналізованих підходів дослідження категорії якості населення, її розглядають частково, вивчаючи лише окремі аспекти. Тому в даному дослідженні якість населення необхідно розглядати комплексно, враховуючи наступні якісні характеристики:

- 1) демографічні (відтворення населення);
- 2) медико-демографічні (здоров'я);
- 3) економічні (якість трудових ресурсів – зайнятість та безробіття);
- 4) соціальні (якість соціальної сфери – освіта, культура, рівень злочинності населення).

Із якісних характеристик населення як певного потенціалу впливає визначення соціальних чинників рівня та якості життя населення, зокрема:

- рівень відтворення (показники народжуваності, смертності з основних причин, дитячої смертності, очікуваної тривалості життя);
- рівень організації охорони здоров'я (забезпеченість лікарняними ліжками, медичним персоналом на одного жителя та ін.);
- розвиток ринку праці (рівень безробіття);
- рівень забезпеченості культурних (духовних) потреб населення;
- рівень освіти (рівень освіченості, доступу до закладів освіти, забезпеченість викладачами на одного учня);
- рівень безпеки життя населення (рівень злочинності, захворюваність на соціально небезпечні хвороби, кількість самогубств).

Однією з найважливіших складових соціального чинника є демографічна ситуація, що склалася в області. На 1 листопада 2013 р. в області проживало 1074,3 тис. осіб. Порівняно з 1991 роком, чисельність населення області зменшилася на 62,8 тис. осіб (на 5,97%). При цьому чисельність міського населення зменшилась на 15,1 тис. осіб (4,07%), а сільського – на 47,7 тис. осіб

(9,07 %). Аналізуючи демографічні дані упродовж 2008 року (табл. 2.4), видно, що скорочення чисельності населення відбулося майже в усіх районах, а зростання тільки у м. Тернопіль (на 0,4 тис. осіб). Населення зменшилось як за рахунок природного скорочення, так і міграційного. Найбільший рівень природного скорочення був зареєстрований у Монастирському (–9,5 ‰), Підгаєцькому (–8,9 ‰) та Бережанському (–8,6 ‰), районах. Існував також значний розрив між темпами природного скорочення населення в сільській місцевості і міських поселеннях.

Показник народжуваності у 2013 р. дещо зменшився в порівнянні із попереднім роком як міських поселеннях, так і в сільській місцевості. Рівень народжуваності характеризувався значними відмінностями по окремих районах. Зокрема у Козівському, Тернопільському, Чортківському коефіцієнт народжуваності зріс найбільше у порівнянні з попереднім роком.

У 2013 р. смертність в області залишилась на тому ж рівні, що і в попередньому році, при цьому спостерігалось деяке зниження рівня смертності в сільській місцевості. Проте, в Заліщицькому, Збаразькому, Монастирському, Чортківському та деяких інших районах цей показник збільшився.

У системі соціальних чинників домінує орієнтація на таку неперехідну цінність як стан здоров'я. Адже поступовий перехід до платної медицини робить досягнення цієї цінності досить затратною статтею сімейного бюджету. Очевидно, що добре здоров'я є передумовою всіх інших мотиваційних установок добробуту населення. Але саме з цією складовою якості життя населення в області склалась не досить сприятлива ситуація. Це пояснюється тим, що не кожен пересічний тернополянин ладен заплатити велику суму за своє здоров'я, а для деякого лікування залишається взагалі недоступним.

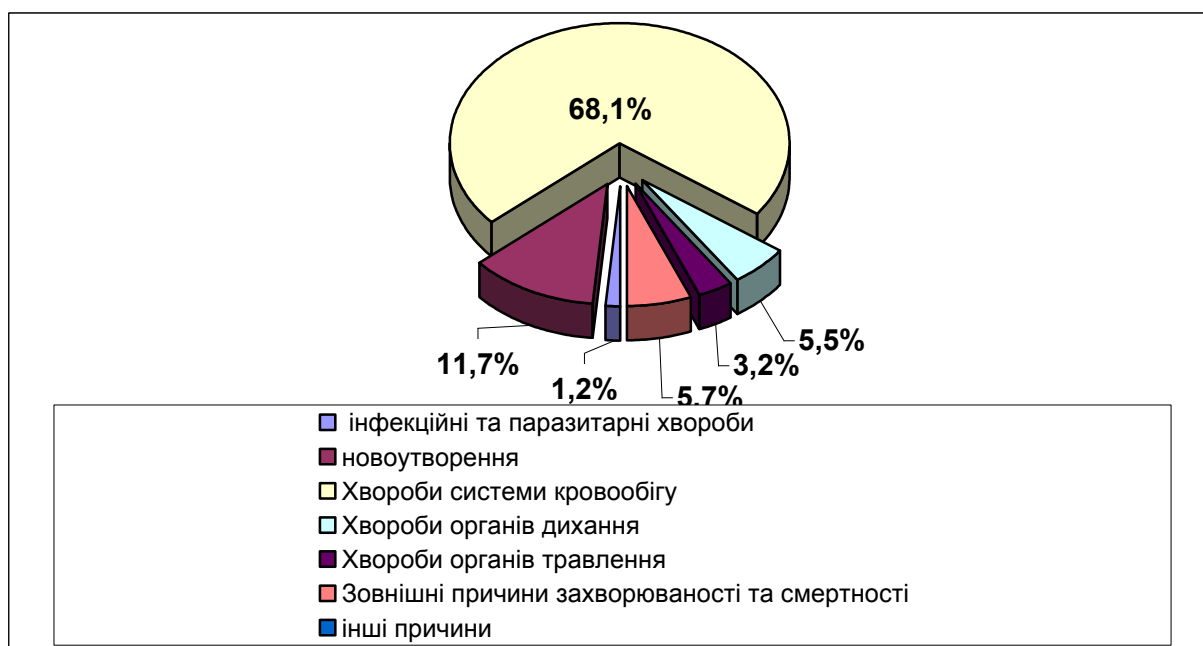
**Природний рух населення у містах та районах Тернопільської області
за 2011 –2012 рр. [52, с. 282]**

Адміністративні райони та м. Тернопіль	Кількість народжених, осіб на 1000 жителів		Кількість померлих, осіб на 1000 жителів		Природний приріст, скорочення (–)	
	2012р.	2011р.	2012р.	2011р.	2012р.	2011р.
Тернопільська область	11,1	10,3	13,6	14,2	–2,6	–3,2
Міські поселення	5,0	5,0	0,4	0,4	0,7	0,6
Сільська місцевість	6,1	6,1	9,4	9,9	–3,3	–3,9
Бережанський	9,6	9,2	16,3	17,8	–6,7	–8,6
Борщівський	9,1	9,9	16,1	16,9	–7,0	–7,0
Бучацький	12,6	14,2	14,9	13,7	–2,3	0,5
Гусятинський	10,5	11,0	16,2	16,6	–5,7	–5,6
Заліщицький	8,9	9,9	17,1	16,4	–8,2	–6,5
Збаразький	9,6	10,7	15,1	15,7	–5,5	–5,0
Зборівський	10,0	10,2	17,7	18,0	–8,7	–7,8
Козівський	8,9	8,8	17,6	16,8	–8,7	–8,0
Кременецький	13,3	13,6	16,7	16,0	–3,4	–2,4
Лановецький	9,3	11,9	18,1	18,5	–8,8	–6,6
Монастириський	9,1	9,0	18,2	18,5	–9,1	–9,5
Підволочиський	9,6	10,3	18,3	17,1	–8,7	–7,4
Підгаєцький	8,1	9,9	19,2	18,8	–11,1	–8,9
Теребовлянський	9,1	10,4	17,0	16,9	–7,9	–6,5
Тернопільський	9,5	10,6	14,9	13,4	–5,4	–2,8
Чортківський	9,3	10,3	15,4	15,7	–6,1	–5,4
Шумський	12,2	12,8	17,3	17,9	–5,1	–5,1
м. Тернопіль	11,9	13,0	8,5	8,1	3,4	4,9

Аналіз стану здоров'я населення області свідчить про зростання захворюваності на окремі хвороби. У 2012 р. населенням області здійснено 752,8 тис. звернень з приводу захворювань, які виявлені вперше, а це 68,9 тис. звернень у розрахунку на 100 тис. жителів. Найчастіше реєструвалися особи з хворобами органів дихання, відповідно 31,3 тис. у розрахунку на 100 тис.

жителів, хвороби системи кровообігу – 52,1 тис. або 4,8 тис., хвороби шкіри та підшкірної клітковини – 49,4 тис. або 4,5 тис., хвороби сечостатевої системи – 39,7 тис. або 3,5 тис., хвороби ока та його придаткового апарату – 37,9 тис. або 3,5 тис., хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини – 37,7 тис. або 3,5 тис. відповідно.

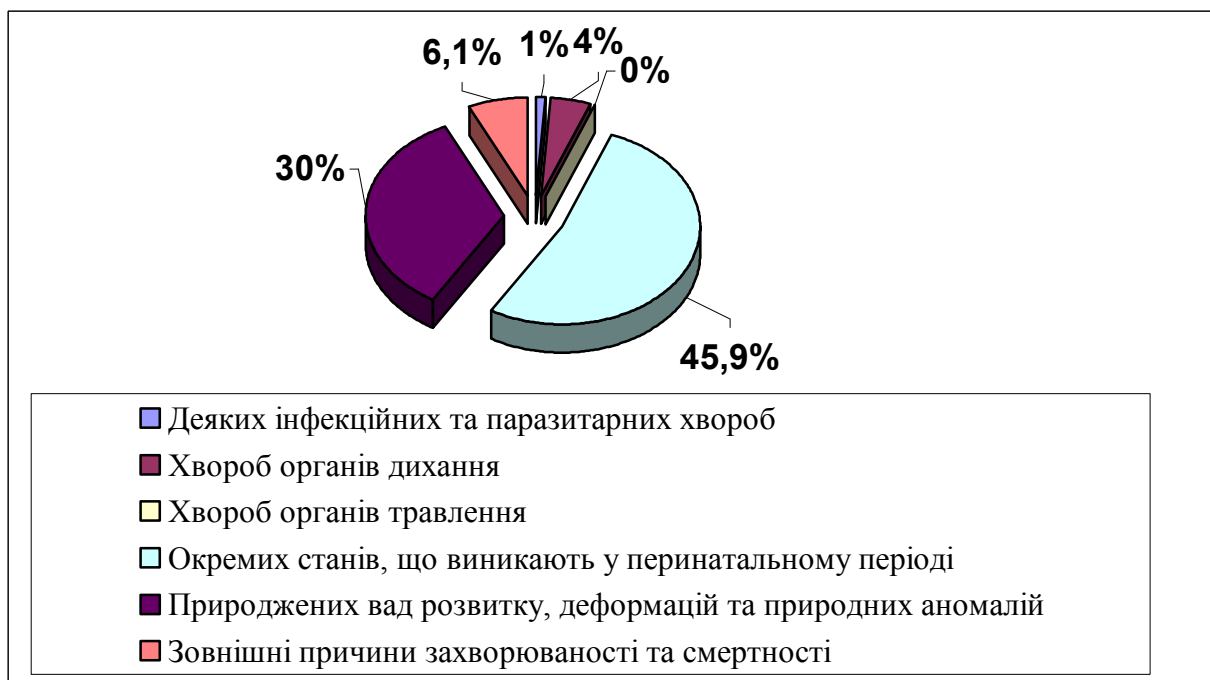
Все це призводить до того, що рівень смертності населення у зв'язку із захворюваннями значно перевищує всі інші причини. У загальній кількості померлих за 2012 р. від хвороб системи кровообігу становили 68,1 %, від новоутворень – 11,7 %, від хвороб органів дихання – 5,5 %, від нещасних випадків, вбивств, самогубств та інших зовнішніх дій – 5,7 %, від хвороб органів травлення – 3,2 %, від деяких інфекційних та паразитарних хвороб – 1,2% (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Число померлих від окремих причин смерті, 2012 р. [52, с. 271]

За умов низького рівня народжуваності особливо актуальним є збереження життя новонароджених. Рівень смертності новонароджених залежить від рівня медичного обслуговування та від кількості народжень. Так, за останні роки спостерігається збільшення рівня дитячої смертності саме в роки підвищення народжуваності. В 2012 р. коефіцієнт дитячої смертності

становив 8,2 ‰. Основними причинами смерті новонароджених були окремі стани, що виникають у перинатальному періоді (45,9 ‰), природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії (29,6 ‰), зовнішні причини захворюваності та смертності (6,1 ‰) і хвороби органів дихання (4,1 ‰) (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Число померлих дітей віком до 1 року від окремих причин смерті, 2012 р. [52, с. 272]

Актуальною для області є проблема боротьби з інфекційною патологією. Серед окремих хвороб цього класу постійної уваги потребують соціально небезпечні захворювання, а саме: туберкульоз, ВІЛ (СНІД), хвороби, що передаються статевим шляхом.

За останні 8 років захворюваність на активний туберкульоз зросла майже на третину і досягла у 2010 р. 594 особи або 54,8 на 100 тис. жителів, яким уперше в житті встановлено діагноз активного туберкульозу, проти відповідно 509 або 4,4 – у 2000 р. Найгіршими в цьому відношенні виявились Бережанський (10,3 на 10000 населення), Терехівський райони (8,9 на 10000 населення).

Діагноз ВІЛ-інфекції було встановлено вперше в житті 105 особам, а 39 осіб зареєстровані як хворі на СНІД. Серед ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД, що перебували на обліку в медичних закладах області на кінець 2010 р. становила 526 осіб (48,7 на 100 тис. населення), з них 45 осіб з діагнозом СНІД, 2/3 з них інфіковані під час вживання наркотиків шляхом ін'єкцій.

Майже третина осіб, що захворіли (30,3 %), проживали в м. Тернополі.

Якщо в боротьбі з венеричними хворобами досягнуто деяких зрушень, і захворюваність поступово зменшується, то захворюваність населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання наркотичних та інших психоактивних речовин (наркоманії, токсикоманії) та внаслідок вживання алкоголю в порівнянні з 2000 р. поступово збільшується. У 2010 р. на облік з метою лікування та реабілітації було взято більше як 1,4 тис. осіб, що майже на 45,0 % більше, ніж в 2000 р. Найвищі показники захворюваності внаслідок вживання алкоголю на 10000 населення зафіксовано в Тернопільському, Тербовлянському та Густинському районах (22,1 – 20,0), а внаслідок наркоманії – в м. Тернополі (2,8), Тернопільському (0,8) і Тербовлянському (0,7) районах.

Щодо рівня організації охорони здоров'я, то важливими показниками його є кількість медичного персоналу на 10000 осіб населення та кількість лікарняних ліжок на 10000 населення.

У Тернопільській області за першим показником найкращі дані в м. Тернополі (1,19 середнього по області показника), Монастирському (0,75) та Бережанському (0,73) районах (додаток Б). Найгірші показники у Тербовлянському (0,51) та Шумському (0,48) районах. В той же час, за забезпеченістю лікарняними ліжками на першому місці Шумський район (1,21 середнього по області показника) та м. Тернопіль (1,14), тоді як в Тернопільському районі найгірша забезпеченість лікарняними ліжками в області (0,68).

Розглянемо рівень освіти населення в Тернопільській області. Такі дані отримують в результаті перепису населення, і вони є дійсними до наступного перепису.

Кількість населення, яке мало вищу та повну загальну середню освіту складала 613 023 тис. осіб, що перевищило відповідний показник перепису населення 1989 р. на 22,3 %. Підвищення рівня освіти в цілому характерне як для міського, так і для сільського населення. Кількість осіб, які мали повну вищу освіту у розрахунку на 1000 осіб населення у віці 6 років і старше, збільшилася порівняно з даними перепису 1989 р. у містах на 41 %, а у селах – на 100 %. Тому це дає можливість говорити про те, що населення Тернопільської області характеризується високою освіченістю порівняно з середніми по Україні показниками. Це чи не єдина сфера, в якій проявляється висока якість населення області, адже в усіх адміністративних районах рівень освіти населення на 1000 жителів перевищує середній по Україні (табл. 2.4).

Серед змін, які відбулися у структурі загальноосвітніх навчальних закладів, слід відмітити збільшення кількості закладів I–III ступеня за рахунок зменшення кількості закладів нижчих ступенів, розширення мережі закладів нового типу – гімназій, ліцеїв, колегіумів.

Підготовку кваліфікованих робітників у 2010 р. здійснювали 24 професійно-технічних навчальних заклади, в них здобували професію 12,9 тис. осіб. Із кожних десяти учнів зазначених закладів вісім одночасно з професією здобувають повну загальну середню освіту.

У системі доступу громадян до здобуття вищої освіти все відчутніший вплив ринкової економіки. На початок 2012/13 навчального року за рахунок фізичних та юридичних осіб навчалася більша половина студентів (54,9 %). У шести недержавних вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації навчалися 3,1 тис. студентів (6,7%). Упродовж 2012 р. вищими навчальними закладами різних рівнів акредитації було підготовлено 3,1 тис. магістрів, 5,5 тис. спеціалістів, 8,8 тис. бакалаврів і 3,2

тис. молодших спеціалістів. Крім того 1,3 тис. осіб отримали робітничу професію.

На початок 2012 р. аспірантуру мали чотири вищі навчальні заклади III–IV рівня акредитації, з них три – Міністерства освіти і науки і один – Міністерства охорони здоров'я. У порівнянні з 2011 р. кількість аспірантів зменшилась на 7,0 % і склала 411 осіб. Із загальної кількості аспірантів 347 (84,4 %) навчалися за рахунок держбюджету, 64 (15,6%) осіб – на комерційній основі.

В області три вищі навчальні заклади мають докторантуру. На початок 2013 року у докторантурах ВНЗ навчалися лише 15 докторантів, із них 13 осіб – за рахунок державного бюджету, 2 особи – на комерційній основі.

Разом з тим, ситуація, яка склалася в на даний час на Тернопільщині – зростання соціальної нестабільності, зростання обсягів еміграції (відтік дорослого населення, яке залишає дітей без належного нагляду на довгий час) – приводять до підвищення соціальної напруженості та соціальної нестабільності, а ті в свою чергу до підвищення рівня злочинності в області.

Особливим індикатором соціальної складової якості життя населення є безпека. Він проявляється такими показниками, як кількість потерпілих від травматизму, пов'язаного з виробництвом, рівнем злочинності, кількість самогубств. В 2012 р. зафіксовано 63 особи потерпілих і 9 осіб загинули внаслідок травматизму, пов'язаного з виробництвом. Найгірші показники характерні для Монастирського району (0,6 потерпілих на 1000 працюючих), Бучацького, Збаразького, Монастирського, Тернопільського, Підгаєцького, Шумського районів, м. Тернопіль (0,5 потерпілих).

**Рівень освіти населення в Тернопільській області, 2012 рік
(на 1000 осіб у віці 6 років і старше мають освіту) [41, с. 23–25]**

Райони	Повну вищу	Базову вищу	Початкову вищу	Незакінчену вищу	Повну загальну середню	Базову загальну середню	Початкову загальну
	На 1000 осіб у віці 6 років і старше мають освіту						
Бережанський	86	10	149	2	288	167	201
Борщівський	70	7	146	1	290	200	173
Бучацький	68	6	140	2	301	168	207
Густинський	75	10	165	2	282	137	211
Заліщицький	75	5	168	2	258	185	211
Збаразький	76	5	124	2	323	176	179
Зборівський	70	4	124	2	310	156	228
Козівський	79	7	127	2	302	167	213
Кременецький	73	6	127	2	311	188	169
Лановецький	74	4	126	2	316	164	185
Монастириський	67	6	118	2	316	165	216
Підволочиський	77	7	144	2	314	158	203
Підгаєцький	65	18	176	6	218	178	236
Теребовлянський	75	5	137	1	318	168	188
Тернопільський	90	5	124	2	348	159	184
Чортківський	85	6	153	2	323	167	174
Шумський	67	4	118	2	355	149	172
м. Тернопіль	210	9	165	4	358	88	96
По області	103	7	145	2	317	154	174

Аналізуючи стан злочинності в Тернопільській області, можна побачити, що лідером тут є місто Тернопіль за усіма показниками (додаток Г). майже половина усіх злочинів, в тому числі і особливо тяжких, скоєно в місті Тернополі. Також тут найвищі показники злочинів, скоєних неповнолітніми. Високі показники злочинності також і в Тернопільському, Кременецькому та Підгаєцькому районах (0,984; 0,970; 0,960 відповідно в порівнянні до середнього по області показника). Найбільш соціально захищеними в цьому плані є Тербовлянський (0,711), Козівський (0,646) та Борщівський (0,614) райони.

Найбільше самогубств зафіксовано в Збаразькому (1,828 в порівнянні до середнього по області показника), Чортківському (1,688) районах та в м. Тернополі (1,688).

Як ми побачили, всі складові соціального чинника взаємопов'язані та в певній мірі впливають один на одного, що і визначає загальну соціальну ситуацію якості життя населення.

Така цінність як добре оплачувана робота займає провідне місце в системі цінностей населення Тернопільської області. Оскільки можливість отримання роботи, вільний вибір роботи, безпека праці, рівність не завжди є доступними до населення. Саме це спричинює такі явища як відтік населення за межі країни в пошуках кращої роботи, зайнятості на ринку праці некваліфікованих працівників або ж безробіття.

Розглядаючи особливості безробіття серед населення Тернопільської області, знову ж отримуємо невтішні результати. В усіх адміністративних районах цей показник значно перевищує середній обласний (2,5 %), виділяється лише Заліщицький, де рівень безробіття дещо нижчий середнього по області (1,9 %), Чортківський (2,0%), Бучацький, Тербовлянський, Монастириський райони (по 2,1%). Найгірша ситуація склалася у Шумському (4,2 %), Гусятинському (4,2 %) районах. Краща ситуація у м. Тернополі (1,7 %).

Поряд із безробіттям важливим показником економічної складової виступає і зайнятість населення. Крім власне цього показника необхідно

звернути увагу і на рівень освіченості та кваліфікованості населення, зайнятого на ринку праці, оскільки на сьогоднішній день населення не прагне здобути вищу освіту, а хоче знайти більш оплачувану роботу. Але все ж дані щодо зайнятого населення області трохи підбадьорюють. Підвищення освітнього рівня населення для осіб, які мають повну вищу освіту становило 73,1 % для всього населення і 68,4 % для міського, 104,2 % для сільського населення. Для осіб з повною загальною середньою освітою характерне збільшення кількості осіб на 11,4 % для всього населення і 22,2 % для сільської місцевості. Для міського населення кількість осіб з повною загальною середньою освітою зменшилась на 2,22 %.

Найчастіше якість життя визначається як категорія, що виражає ступінь задоволення різних потреб людини, в тому числі потреб комфортності життя і здорового навколишнього середовища.

При цьому чітко можна простежити протиставлення – об'єктивні умови існування населення та суб'єктивна вимогливість людей щодо їхнього певного рівня. Слід наголосити на важливості останнього, бо нехтування оцінкою відчуттів населення щодо добробуту і сприятливості умов життєдіяльності позбавляє об'єктивності будь-яке дослідження.

Своєрідний підхід вивчення ролі соціального чинника у формуванні якості умов проживання населення подає І. Гукалова [9, 83-89], за яким у її роботі пропонується розраховувати зведений індекс оцінки якості умов життя, що полягає у відборі для аналізу таких показників, за допомогою яких можна опосередковано, але за допомогою звичайної статистики, охарактеризувати відчуття населенням умов свого життя і відстежити певні регіональні тенденції. Ці показники прості і доступні, їх отримання не потребує проведення масштабних і затратних опитувань населення, хоча вони дозволяють виявити його настрої. Це є дуже важливим з точки зору аналізу саме якості умов.

Традиційно розробкою індикаторів самопочуття населення щодо якості умов проживання займалися соціологи. Зазвичай проводились широкі опитування населення, за результатами яких зроблено чимало висновків про

реальне положення справ у регіонах України [8, с. 75]. Однак цей підхід має суттєві недоліки.

Перший недолік полягає в масштабності матеріальних і часових затрат на соціологічні опитування. По-друге, більшість опитувань проводиться без урахування регіональної специфіки, з однаковим переліком запитань. Вербальна оцінка ситуації конкретними особами також дає сильний “особистий” фон. Недаремно населення, що мешкає приблизно в однакових соціально-економічних умовах, нерідко підтримує діаметрально протилежні політичні течії. Нарешті, становлення культури опитувань громадської думки в Україні тільки відбувається, і якщо в західних країнах це – норма, то в нашій країні ще й досі присутнє недовірливе ставлення до різних анкетувань і інтерв’ю, а відтак навряд чи можна очікувати повного віддзеркалення реальних настроїв населення.

Перелічені проблеми актуалізують вивчення регіонального розподілу процесів, які за своєю природою відображають відчуття населенням сприятливості або несприятливості життєвої ситуації і знаходять прояв в його поведінкових реакції.

До цих процесів Гукалова І. В. [9, 83–89] відносить міграції населення, природне відтворення населення, а також характеристики офіційного сімейного стану населення. У такому контексті особливого значення набуває вивчення статистики цих процесів – їхньої динаміки і, зокрема, відношення частоти негативних реакцій до частоти позитивних реакцій населення, а саме – відношення показників еміграції до імміграції, співвідношення народжуваності та смертності, відношення числа одружень до числа розлучень на 1000 населення. Це може забезпечити можливість з високим ступенем достовірності і без соціологічного опитування достатньо достовірно охарактеризувати сприйняття населенням умов свого життя через доступні статистичні показники.

Одними з найбільш достовірніших індикаторів стану соціально-економічних та екологічних умов життя є характеристики механічного руху

населення. Негативне міграційне сальдо завжди було показником незадоволеності населенням якістю умов життєдіяльності. Рішення про зміну місця проживання не буває спонтанним, йому передує відповідний процес сприйняття і оцінки об'єктивних умов середовища. На жаль, всі останні роки Україна характеризується значним відтоком населення за її межі. Міграційне скорочення на 100 тис. наявного населення в Тернопільській області в 2012 р. становило – 134,6, що свідчить про незадоволеність населенням тими умовами (в першу чергу на ринку праці, але існує і безліч інших), які склалися на сьогодні в країні або окремих її регіонах.

Крім механічного відтоку населення, в тому числі високопрофесійних його груп, всі райони області характеризуються негативним природним приростом, інтенсивність цього процесу (переважання числа смертей над числом народжень на 1000 мешканців) і його динаміка в останні роки досить різна по регіонах. Природне скорочення населення пов'язується фахівцями і з механічним відтоком молодого населення, і з низькою народжуваністю, і високим рівнем смертності.

Однак число чинників, які впливають на демографічний процес і окремі його складові, залишається теж достатньо великим. Особливе місце тут відведено стану навколишнього середовища.

Співвідношення кількості шлюбів і розлучень на 1000 населення краще за інші показники характеризує самопочуття молоді – найбільш активної частини населення, а також відбиває певний рівень соціальної стабільності. Чим більшим є цей показник, тим кращими здаються людям умови, в яких вони можуть створювати і зберігати сім'ї. Регіональний аналіз співвідношення одружених і розлучених може дати цікаві для інтерпретації результати.

Аналіз географії міграцій дав змогу встановити, що за останні п'ять років найбільший середньорічний відтік населення в Тернопільській області мав від'ємне значення і становив близько 847 вибулих (2013 р.) над прибулими в регіон. Найбільше жителі покидають Монастирський, Борщівський, Заліщицький, Підгаєцький, Кременецький, Зборівський райони. До районів з

низькими показниками відтоку населення і тенденцією щорічного зменшення цього показника відносяться Тернопільський, Збараський, Чортківський, Підволочиський та Терехівський райони. Інші райони характеризуються середнім рівнем міжрайонного і міжобласного відтоку населення.

За співвідношенням показників одружень і розлучень на 1000 населення Тернопільська область посідає одну із кращих позицій серед областей України. Число шлюбів значно перевищує число розлучень в області і становить відповідно 8025 та 3622, що у розрахунку на 1000 жителів (2011 р.) буде складати 7,4 та 3,4 [14, с. 13].

Слід підкреслити також, що зазначені характеристики не тільки доповнюють одна одну, а й тісно пов'язані між собою.

2.3. Екологічні чинники

Одним із чинників, які впливають на рівень життя людей, є екологічний. Залежно від сприятливості екологічної ситуації населення змушене витратити більші чи менші кошти на очищення середовища існування, на створення безпечних умов проживання, дотримання принципів екополітики.

Екологічна політика розглядається як система дій, спрямована на охорону та оздоровлення навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження і розвиток соціосфери, забезпечення нормальної життєдіяльності й безпеки людини. Організація, регуляція та контроль процесів, що розгортаються у сфері екологічної діяльності людини, та базується на всесторонньому врахуванні законів його розвитку передбачають оптимальну структуру продуктивних сил, темпи і пропорції розвитку яких забезпечують відтворення природного середовища та гарантують суспільству процвітання і благополуччя. Екологічна політика покликана сконцентрувати зусилля суспільства у напрямку оптимізації його природо-перетворювальної діяльності та гармонії відносин з

природою. Тим самим досягається відповідний рівень життя його членів, висока його якість.

Екологічний чинник відіграє велику роль у формуванні рівня життя населення Тернопільщини. Здійснено типізацію районів за рівнем сприятливості екологічних умов. При цьому враховувались такі показники: якісний стан навколишнього природного середовища, забезпеченість просторовими ресурсами та структура землекористування [Царик П.Л. Регіональна екомережа –с.105-108].

Ранжування районів за цими показниками хоч і в загальних рисах, але відбиває ступінь сприятливості екологічної ситуації у області.

Аналіз показників екологічної ситуації (табл. 2.4), які було застосовано для порівняльного дослідження районів Тернопільської області, виявив суттєву їх територіальну диференціацію і амплітуду.

Так, за показником забезпеченості просторовими ресурсами у найгіршому становищі виявився Тернопільський район, у якому населення забезпечене простором всього на 13,5 % від загальноприйнятої норми, за ним розташувалися Чортківський, Бучацький та Кременецький райони. В області є лише три райони, в яких населення може проживати надзвичайно комфортно, оскільки просторові ресурси тут перевищують норму – це Шумський, Підгаєцький та Зборівський райони.

Проаналізувавши ступінь перетворення природних ландшафтів, можна побачити, що вся територія області надзвичайно перетворена людиною, але найгірша ситуація у Підволочиському, Лановецькому, Тербовлянському, Збаразькому та Чортківському районах. Найкраща ситуація у Бережанському районі, де розораність не перевищує 50% (45,4%), а також у Монастириському та Шумському районах, в яких антропогенний вплив не перевищує 60 %.

Таблиця 2.3

Показники комфортності життєдіяльності населення Тернопільської області, 2011 рік

Райони	Ступінь забезпеченості просторовими ресурсами населення, га/ос.	Якісний стан довкілля			Структура землекористування (частка антропогенних ландшафтів), %
		Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря на км. кв, т	Скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти, млн.м ³ на км. кв	Показники концентрації промислових токсичних відходів, т на км. кв	
Бережанський	1,33	2,1	0,3	14	45,5
Борщівський	1,33	2,7	0,2	12	69,1
Бучацький	1,19	2,2	0,3	17	66,9
Гусятинський	1,50	5,3	0,1	8	72,3
Заліщицький	1,25	1,8	0,2	–	68,1
Збаразький	1,42	2,3	0,1	9	76,4
Зборівський	2,02	0,8	0,1	2	67,7
Козівський	1,67	1,4	0,1	11	74,0
Кременецький	1,20	2,4	0,3	18	62,2
Лановецький	1,96	1,4	0,1	6	78,4
Монастирський	1,59	1,3	0,0	4	52,8
Підволочиський	1,79	1,8	0,0	8	81,4
Підгаєцький	2,28	0,7	–	–	65,1
Теребовлянський	1,56	1,9	0,2	8	77,8
Тернопільський	0,27	255,8	0,0	262	74,9
Чортківський	1,13	3,3	0,7	36	75,4
Шумський	2,30	1,0	0,1	10	56,4

Найгірші показники викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря Тернопільському районі (включаючи м. Тернопіль), Гусятинському та Чортківському районах.

Приблизно однакові показники із скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти в усіх районах Тернопільської області, окрім Підгаєцького, Підволочиського та Монастирського. Особлива ситуація

склалась у Тернопільському районі та м. Тернополі, де офіційна статистика не фіксує скидання забруднених вод, адже працюють очисні споруди. Проте фактичний стан очисних споруд не може гарантувати достатнього рівня безпеки.

Показники концентрації промислових токсичних відходів знову ж таки вищі у Тернопільському (включаючи м. Тернопіль) та Чортківському районі, а найнижчі ці показники в Зборівському, Підгаєцькому та Заліщицькому районах Тернопільської області.

Структура землекористування, забезпеченість природними ресурсами та якісний стан довкілля дещо відрізняються між собою в розрізі адміністративних районів. Тому важливою є зведена оцінка екологічної ситуації в області, що характеризуватиме рівень сприятливості екологічних умов життя населення як складової рівня життя.

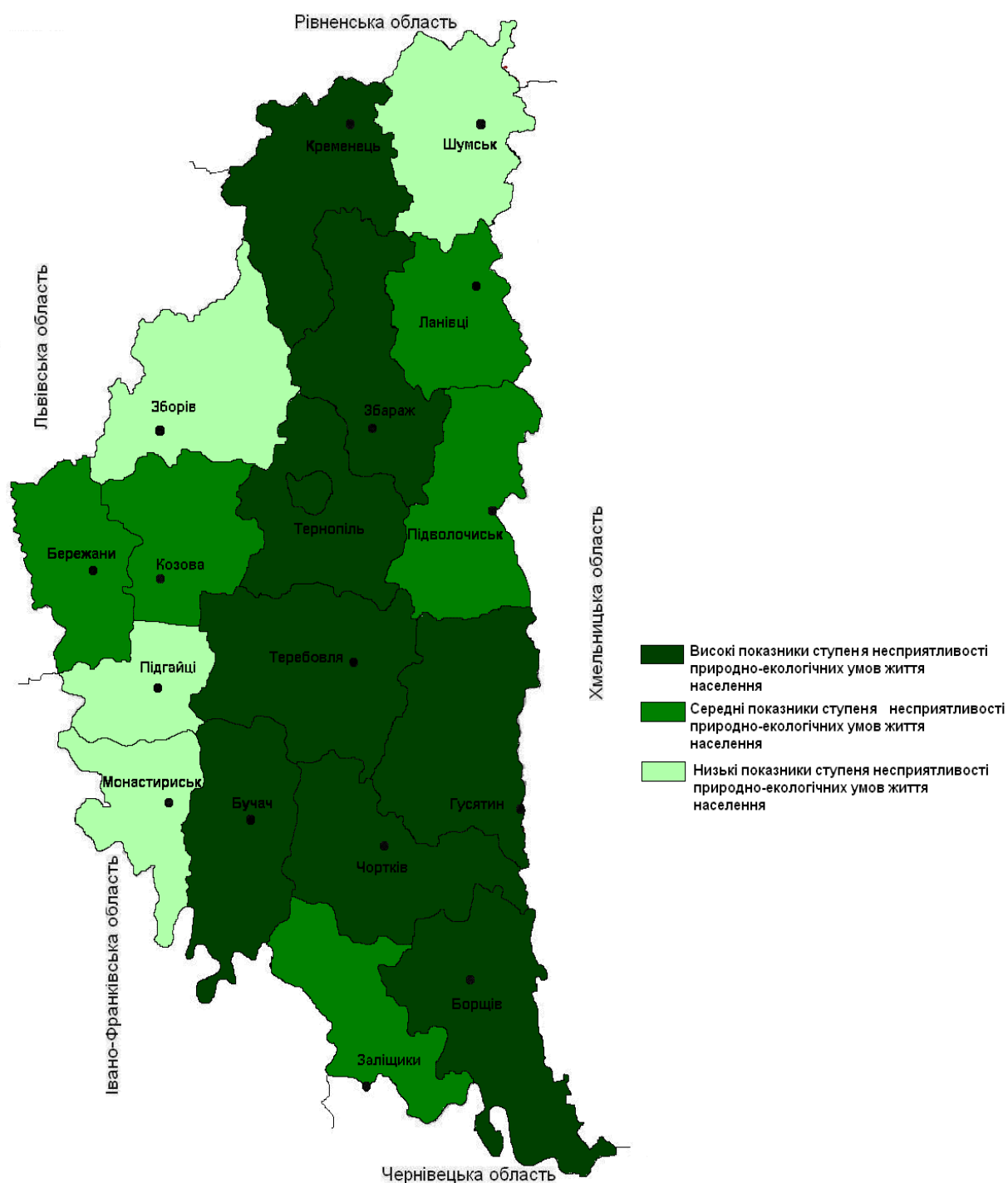
У таблиці 2.4 і на рисунку 2.1 наведено рейтинги районів Тернопільської області за зведеним показником рівня сприятливості екологічних умов. Найгіршою виявилась ситуація в Чортківському, Тернопільському, Збаразькому, Борщівському та Бучацькому районах. На кращих місцях – Підгаєцький, Шумський, Зборівський та Монастириський райони.

Таблиця 2.4

Загальна оцінка несприятливості екологічної ситуації в Тернопільській області, 2011 р.

Райони	Рейтинг за ступенем комфортності просторового проживання населення	Рейтинг за ступенем сприятливості якісного стану довкілля	Рейтинг за ступенем структури землекористування	Зведений індекс оцінки реакцій населення на несприятливі умови (1+2+3)/3	Загальний рейтинг
	1	2	3	4	5
Бережанський	6	5	17	9,33	9
Борщівський	6	4	9	6,3	4
Бучацький	3	5	12	6,66	5
Гусятинський	8	6	8	6,66	5
Заліщицький	5	12	10	9	8
Збаразький	7	7	4	6	3
Зборівський	14	14	11	13	10
Козівський	11	9	7	9	8
Кременецький	4	3	14	6,66	5
Лановецький	13	11	2	8,66	7
Монастирський	10	13	16	13	10
Підволочиський	12	10	1	7,66	6
Підгаєцький	15	15	13	14,33	11
Теребовлянський	9	8	3	6,66	5
Тернопільський	1	2	6	3	2
Чортківський	2	1	5	2,66	1
Шумський	16	12	15	14,33	11

Рис. 2.1 Ступінь несприятливості природно-екологічних умов життя населення [ ]

Встановлення кореляційного зв'язку між зведеним індикатором опосередкованої оцінки рівня сприятливості умов проживання і екологічним навантаженням дало значення рангового коефіцієнта кореляції в $0.57+/-0,14$, що свідчить про наявність не випадкового і статистично достовірного зв'язку між цими двома явищами. Опосередковано та у формалізованому вигляді це доводить реальну значимість екологічної складової в переліку інших складових рівня життя населення.

Регіональний аналіз ситуації в районах Тернопільської області дав змогу за допомогою методу рангової кореляції виявити помірно сильний зв'язок між низьким рівнем сприятливості сучасної екологічної ситуації і негативним загальним сприйняттям населенням умов свого проживання в цілому. Зрозуміло, що серед умов, які підштовхують населення змінювати своє місце життя, не народжувати дітей і т.п., економічні негаразди відіграють подекуди більшу роль, ніж забруднення природного середовища. Проте роль останнього чинника вже не може зводитися до нуля, тому що має безпосередній вплив на сприйняття населенням якості умов свого життя.

Дослідження рівня життя населення проводилось багатьма вченими, і в залежності до обраної методики, використовувались ті чи інші фактори, що його визначають. Особливим фактором, що в тій чи іншій мірі прямо чи опосередковано впливає на рівень життя населення регіону є екологічна ситуація.

Існують різні точки зору стосовно необхідності дослідження екологічних чинників в контексті вивчення рівня життя. Так, Л. Черенько [42, с. 12] заперечує значущість даного фактора на зміну рівня життя населення. Проте, на нашу думку, екологічний чинник відіграє велику роль у формуванні якості умов життя населення Тернопільщини. Для того, щоб знати яку саме необхідно встановити залежність із кількістю і силою впливу інших факторів. В основу типізації регіонів за рівнем сприятливості екологічних умов може бути покладено безліч показників. В нашому випадку доцільно враховувати такі

показники: якісний стан навколишнього природного середовища, забезпеченість просторовими ресурсами та структурою землекористування.

Часткове і наступне інтегральне ранжування районів за цими показниками хоч і в загальних рисах, але буде відбивати ступінь сприятливості екологічної ситуації у області.

Аналіз показників екологічної ситуації (табл. 2.6), які було застосовано для порівняльного дослідження районів Тернопільської області, виявив суттєву їх територіальну диференціацію і амплітуду.

Так, за показником забезпеченості просторовими ресурсами у найгіршому положенні виявився Тернопільський район, у якому населення забезпечене простором всього на 13,5 % від загальноприйнятої норми, слідом ідуть Чортківський, Бучацький та Кременецький райони. В області є лише три райони, в яких населення може проживати надзвичайно комфортно, оскільки просторові ресурси тут перевищують норму – це Шумський, Підгаєцький та Зборівський райони.

Проаналізувавши ступінь перетворення природних ландшафтів, можна побачити, що вся територія області надзвичайно перетворена людиною, але найгірша ситуація у Підволочиському, Лановецькому, Теремовлянському, Збаразькому та Чортківському районах. Найкраща ситуація у Бережанському районі, де розораність не перевищує 50 % (45,4 %), а також у Монастириському та Шумському районах, в яких антропогенний вплив не перевищує 60 %.

Показники комфортності життєдіяльності населення Тернопільської області, 2011 рік [52, с. 427]

Райони	Ступінь забезпеченості просторовими ресурсами населення, га / ос.	Якісний стан довкілля			Структура землекористування (частка антропогенних ландшафтів), %
		Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря на км ² , т	Скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти, млн.м ³ на км ²	Показники концентрації промислових токсичних відходів, т на км ²	
Бережанський	1,33	2,1	0,3	14	45,5
Борщівський	1,33	2,7	0,2	12	69,1
Бучацький	1,19	2,2	0,3	17	66,9
Гусятинський	1,50	5,3	0,1	8	72,3
Заліщицький	1,25	1,8	0,2	—	68,1
Збаразький	1,42	2,3	0,1	9	76,4
Зборівський	2,02	0,8	0,1	2	67,7
Козівський	1,67	1,4	0,1	11	74,0
Кременецький	1,20	2,4	0,3	18	62,2
Лановецький	1,96	1,4	0,1	6	78,4
Монастирський	1,59	1,3	0,0	4	52,8
Підволочиський	1,79	1,8	0,0	8	81,4
Підгаєцький	2,28	0,7	—	—	65,1
Теребовлянський	1,56	1,9	0,2	8	77,8
Тернопільський	0,27	255,8	0,0	262	74,9
Чортківський	1,13	3,3	0,7	36	75,4
Шумський	2,30	1,0	0,1	10	56,4

Найгірші показники викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря Тернопільському районі (включаючи м. Тернопіль), Гусятинському та Чортківському районах.

Приблизно однакові показники із скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти в усіх районах Тернопільської області, окрім Підгаєцького, Підволочиського та Монастирського районів. Особлива ситуація склалась у Тернопільському районі та м. Тернополі, де офіційна статистика не

фіксує скид забруднених вод, адже працюють очисні споруди. Проте фактичний стан очисних споруд не може гарантувати достатнього рівня безпеки.

Показники концентрації промислових токсичних відходів знову ж таки вищі у Тернопільському (включаючи м. Тернопіль) та Чортківському районі, а найнижчі ці показники в Зборівському, Підгаєцькому та Заліщицькому районах Тернопільської області.

Як бачимо з аналізу, структура землекористування, забезпеченість природними ресурсами та якісний стан довкілля дещо відрізняються між собою в розрізі адміністративних районів. Тому важливою є зведена оцінка екологічної ситуації в області, що характеризуватиме рівень сприятливості екологічних умов життя населення як складової якості життя.

У таблиці 2.6 наведено рейтинги районів Тернопільської області за зведеним показником рівня сприятливості екологічних умов. Найгіршою виявилась ситуація в Чортківському, Тернопільському, Збаразькому, Борщівському та Буцацькому районах. На кращих місцях – Підгаєцький, Шумський, Зборівський та Монастирський райони.

Наступне – встановлення кореляційного зв'язку між зведеним індикатором опосередкованої оцінки рівня сприятливості умов проживання і екологічним навантаженням дало значення рангового коефіцієнта кореляції в $0.57+/-0,14$, що свідчить про наявність не випадкового і статистично достовірного зв'язку між цими двома явищами. Опосередковано та у формалізованому вигляді це доводить реальну значимість екологічної складової в переліку інших складових якості умов життя населення.

**Загальна оцінка несприятливості екологічної ситуації в
Тернопільській області, 2011 р. [Розраховано автором за даними 52;64]**

Райони	Рейтинг за ступенем комфортності просторового проживання населення	Рейтинг за ступенем сприятливості якісного стану довкілля	Рейтинг за ступенем структури землекористування	Зведений індекс оцінки реакцій населення на несприятливі умови (1+2+3)/3	Загальний рейтинг
	1	2	3	4	
Бережанський	6	5	17	9,33	9
Борщівський	6	4	9	6,3	4
Буцацький	3	5	12	6,66	5
Гусятинський	8	6	8	6,66	5
Заліщицький	5	12	10	9	8
Збаразький	7	7	4	6	3
Зборівський	14	14	11	13	10
Козівський	11	9	7	9	8
Кременецький	4	3	14	6,66	5
Лановецький	13	11	2	8,66	7
Монастириський	10	13	16	13	10
Підволочиський	12	10	1	7,66	6
Підгаєцький	15	15	13	14,33	11
Теребовлянський	9	8	3	6,66	5
Тернопільський	1	2	6	3	2
Чортківський	2	1	5	2,66	1
Шумський	16	12	15	14,33	11

Регіональний аналіз ситуації в районах Тернопільської області дав змогу за допомогою методу рангової кореляції виявити помірно сильний зв'язок між

низьким рівнем сприятливості сучасної екологічної ситуації і негативним загальним сприйняттям населенням умов свого проживання в цілому. Зрозуміло, що серед умов, які підштовхують населення змінювати своє місце життя, не народжувати дітей і т.п., економічні негаразди відіграють подекуди більшу роль, ніж забруднення природного середовища. Проте роль останнього фактора вже не може зводитися до нуля, тому що має безпосередній вплив на сприйняття населенням якості умов свого життя.

Висновки до другого розділу

Для оцінки рівня та якості життя населення найважливішими є такі групи чинників: економічні, соціальні та екологічні чинники. В залежності до вибраної методики можна застосовувати різні показники, які можна віднести до однієї із цих груп, структурувати у менші групи, об'єднуючи у менші підгрупи.

Прийнято вважати, що провідну роль відіграють економічні показники у формуванні рівня життя. А соціальні і екологічні складові базуються і виходять із наявності матеріальних ресурсів. Проте, соціальні та екологічні чинники відіграють не меншу роль у рівні життя, а іноді самі є базовими для матеріальних. Тому оцінка рівня життя не може обмежуватись суто економічними чинниками і мусить бути розширена та включати показники, що традиційно відносили до якісних характеристик.

Згідно проведеного аналізу найблагополучнішими з точки зору економічного показника виявились м. Тернопіль, Тернопільський та Чортківський райони, тоді як найнижчий рівень доходів зафіксовано у Підгаєцькому та Шумському районах Тернопільської області.

У кожній групі показників при аналізі виявились різні результати. Наприклад, якщо за рівнем освіти практично всі райони наближаються до середньо обласного показника, то за рівнем охорони здоров'я найблагополучнішими є м. Тернопіль та Підгаєцький район.

Екологічний чинник хоч і не є провідним при визначенні рівня життя, проте має безпосередній вплив на сприйняття населенням якості умов свого життя.

Дослідження виявило, що найнижчі показники ступеня несприятливості природно-екологічних умов життя населення в Підгаєцькому, Шумському, Зборівському та Монастирському районах.

Узагальнююча оцінка рівня життя населення була проведена згідно двох різних методик. Перша включала такі шість показників як середньомісячна зарплата, рівень урбанізації, обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу, загальна житлова площа на душу населення, кількість лікарів на 10000 жителів та рівень освіти на 1000 жителів. Друга включала 21 показник економічного, соціального і екологічного чинників. Суттєвою відмінністю другої методики було врахування не тільки показників-стимуляторів, але й показників-дестимуляторів.

На основі інтегральної оцінки було отримано суперечливі результати. Так, якщо за першою методикою найблагополучнішими за рівнем життя населення є м. Тернопіль та Тернопільський район, то при врахуванні інших показників, в тому числі і дестимуляторів, той же Тернопільський район займає останнє місце в рейтингу.

Райони, що в першій оцінці було віднесено до групи з рівнем життя нижчим за середній (Бережанський, Монастирський, Підволочиський) в оцінці згідно іншої методики виходять на провідні позиції в рейтингу, тоді як Кременецький, що відносився також до групи із нижчим за середній рівнем, займає передостаннє місце в рейтингу районів за рівнем життя населення. З огляду на це, бачимо, що збільшення кількості показників не завжди дає конкретизацію результатів дослідження, а, навпаки, може привести до суперечливих висновків.

Отже, при дослідженні було отримано суперечливі результати, що пов'язано і з багатоаспектністю поняття рівень життя. Враховуючи неоднозначність самого визначення цієї категорії, велику кількість підходів до

вивчення, аналізу і оцінки рівня життя, бачимо, що при застосуванні різних методик можуть бути отримані різні результати. Відповідно, результативність методики не має чіткої залежності від кількості чинників оцінки, але включає чинник суб'єктивності оцінки залежно від бачення дослідника.

Це приводить до головного висновку – відсутність чіткої, структурованої, загальноновизнаної методики дослідження рівня життя стає головною проблемою при його оцінці як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні, неможливість співставити і порівняти рівні життя окремих регіонів, що в свою чергу є суттєвою перепорою для формування ефективною соціально-економічної політики розвитку регіонів, що повинна забезпечити сталий розвиток держави.

РОЗДІЛ III

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ

3.1. Доходи та витрати населення

Відмінності у визначенні рівня життя та його якості, що були визначенні вище, на практиці часто малопомітні. Ці категорії часто ототожнюють, хоча іноді і значно відокремлюють. Рівень життя населення іноді характеризують у суто економічному аспекті: рівень заробітної плати, рівень доходів, які співставляють з певними життєвими стандартами, тоді як якість життя населення розуміють як ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини. Тобто, можна сказати, що якість життя населення – інтегральний показник умов життєдіяльності населення, а рівень життя населення – головні компонентні характеристики цих умов.

Прикро, але відстань між якістю та рівнем життя в Україні продовжує зростати. Люди різними шляхами намагаються утримати свій рівень життя, поступаючись при цьому його якостю [10, с. 37-44].

З огляду на це, при аналізі рівня життя варто вийти за рамки суто економічних чинників і розширити коло дослідження, включаючи чинники, що традиційно відносять до якісних характеристик. Адже, якщо метою є комплексна оцінка рівня життя, то ці два поняття не можна розглядати окремо, а лише у взаємозалежності.

У своїх дослідженнях Л. Руденко [44, с. 18-27] відзначає складні умови життя населення України та пропонує їх вирішення на регіональному рівні. Зокрема, вчений вказує на те, що не всі регіони України характеризуються однаковими показниками розвитку. Він здійснив ряд досліджень, де виявив різкі відміни у соціальному та економічному розвитку регіонів (адміністративних областей) та визначив рейтинг регіонів України за окремими показниками. Аналізувались такі економічні показники: обсяг реалізованої

продукції, обсяг виробництва продовольчих та непродовольчих товарів, обсяг прямих іноземних інвестицій та інші. Лідерами в даному рейтингу областей стали АР Крим, Одеська та Закарпатська області. Тернопільська ж область посіла 22 місце, займаючи позиції «лідера» з кінця. Така невтішна статистика підштовхує до запитання: які ж рівень та якість життя в області та від чого вони залежать? Чому Тернопільську область називають депресивним регіоном України?

Щоб відповісти на ці запитання, проаналізуємо рівень та якість життя населення Тернопільської області.

Різноманітність і різну розмірність показників можна подолати за допомогою нормування методом їх співставлення з середніми показниками по Україні в цілому.

Наприклад, середньомісячна заробітна плата в Бережанському районі 2167 грн., (2013 р.), а по Україні – 3398 грн. (табл. 2.8); тоді нормований показник заробітної плати для Бережанського району дорівнюватиме:

$$R = 2167 \text{ грн.} : 3398 \text{ грн.} = 0,63$$

Нормовані (стандартизовані) значення показників рівня і якості життя населення Тернопільської області наведені у таблиці 2.9. Сумарний показник рівня та якості життя обчислений як середнє арифметичне нормованих показників для кожного району.

Проаналізувавши дані, ми отримуємо такі результати: жодний з районів за своїми показниками не досягає рівня середньодержавного. Розглянемо кожний з проаналізованих показників. Найвищу заробітну плату одержують у м. Тернополі (0,76 від середньодержавного показника), Тернопільському районі (0,72), Чортківському (0,70), а найнижчі у Підгаєцькому (0,58) та Збаразькому (0,59) районах. Рівень урбанізації найвищий у м. Тернополі – 1,48 від середньодержавного, Кременецькому районі (0,61), Тернопільському і Бережанському (0,6). Надзвичайно відстають у цьому відношенні Підгаєцький (0,21), Шумський (0,22) та Чортківський (0,24) райони.

Серед усіх проаналізованих показників найнижчим рівнем в усіх районах характеризується обсяг реалізованих послуг на одну особу. Тут виділяється лише м. Тернопіль (1,11 у порівнянні з середнім державним показником), а у всіх районах цей показник коливається від 0,04 у Монастирському, Козівському та Підгаєцькому районах до 0,34 у Тернопільському районі.

Чи не єдиним показником, за яким область зрівнялася із середньо українським є загальна житлова площа на одну особу. Найвищим цей показник є у Підгаєцькому (1,2), Монастирському і Лановецькому (по 1,11), а найнижчим в області є Бучацький (0,84), Чортківський (0,95) та м. Тернопіль (0,95).

Розвиток медичної галузі характеризує показник – кількість лікарів на 10 тис. жителів. Вищим за середньодержавний він виявився лише у м. Тернополі (1,18), трохи нижчим у Монастирському (0,75) та Бережанському (0,72) районах. На відміну від медичної сфери, освітня галузь значно краще розвинена, що показують дані рівня освіти на 10000 жителів. В області немає жодного району, де б рівень освіти був нижчим, ніж середній по Україні. Він коливається від 1,07 у м. Тернополі до 1,0 у Шумському та Лановецькому районах.

Основні показники рівня та якості життя населення Тернопільської області, 2012 рік [52, с. 246, с. 175, с. 361, с. 356]

Адміністративні райони	Показники					
	Середньомісячна заробітна плага, грн.	Рівень урбанізації, %	Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на 1 особу, грн.	Загальна житлова площа на душу населення, м ²	Кількість лікарів на 10 000 жителів	Рівень освіти на 1000 жителів
Бережанський	1972	40,6	500	21,0	34,3	903
Борщівський	1960	26,5	266	22,3	24,1	887
Бучацький	2058	23,4	296	18,3	25,7	892
Гусятинський	2096	35,2	273	22,1	28,4	912
Заліщицький	2019	25,5	269	22,0	30,7	904
Збаразький	1981	28,3	246	21,8	29,1	885
Зборівський	2012	22,2	355	21,7	25,0	894
Козівський	2015	27,6	182	21,0	24,3	897
Кременецький	2033	41,4	419	23,1	24,4	876
Лановецький	1964	26,9	223	24,3	26,1	871
Монастирський	1852	30,1	180	24,2	35,4	890
Підволочиський	2049	26,5	316	23,9	31,5	905
Підгаєцький	1944	14,2	171	26,1	31,7	897
Теребовлянський	1970	27,2	514	21,9	23,9	892
Тернопільський	2251	40,7	1500	22,8	27,2	912
Чортківський	2173	16,1	381	20,8	30,9	910
Шумський	2043	15,1	257	22,5	22,5	867
м. Тернопіль	2392	100	4919	20,7	56,1	930
Середній по Тернопільській області	2185	42,7	1304	21,8	47,0	902
Середній по Україні	2979	67,5	4418	21,8	47,4	868

**Основні показники рівня життя населення Тернопільської області
(співставлено з середніми по Україні) [Розраховано автором за даними
[52, с. 246, с. 175, с. 361, с. 356]**

Адміністративні райони	Показники						
	Середньомісячна заробітна плата	Рівень урбанізації	Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на 1 особу	Загальна житлова площа на душу населення	Кількість лікарів на 10 000 жителів	Рівень освіти на 10 000 жителів	Сумарний показник
Бережанський	0,63	0,60	0,11	0,96	0,72	1,04	0,70
Борщівський	0,63	0,39	0,06	1,02	0,51	1,02	0,62
Бучацький	0,65	0,34	0,07	0,84	0,54	1,03	0,60
Гусятинський	0,64	0,52	0,06	1,01	0,60	1,05	0,66
Заліщицький	0,63	0,38	0,06	1,01	0,65	1,04	0,63
Збаразький	0,59	0,42	0,06	1,0	0,61	1,02	0,64
Зборівський	0,65	0,33	0,08	1,0	0,53	1,03	0,63
Козівський	0,64	0,41	0,04	0,96	0,51	1,03	0,61
Кременецький	0,65	0,61	0,09	1,06	0,51	1,0	0,66
Лановецький	0,60	0,40	0,05	1,11	0,55	1,02	0,64
Монастирський	0,61	0,44	0,04	1,11	0,75	1,04	0,68
Підволочиський	0,66	0,39	0,07	1,10	0,66	1,03	0,66
Підгаєцький	0,58	0,21	0,04	1,20	0,67	1,03	0,63
Теребовлянський	0,62	0,40	0,12	1,0	0,50	1,05	0,62
Тернопільський	0,72	0,60	0,34	1,04	0,57	1,05	0,69
Чортківський	0,70	0,24	0,09	0,95	0,65	1,0	0,63
Шумський	0,68	0,22	0,06	1,03	0,47	1,07	0,58
м. Тернопіль	0,76	1,48	1,11	0,95	1,18	1,07	1,15
Середній по Тернопільській області	0,69	0,63	0,30	1,0	0,99	1,04	0,80
Середній по Україні	1,00	1,0	1,00	1,0	1,00	1,0	1,00

Територіальні особливості розвитку окремих складових рівня життя населення дають можливість виділити райони, що характеризуються відмінностями у розвитку інтегрального показника рівня життя населення в

цілому. Зокрема, в результаті дослідження була побудована карта, на якій виділилось чотири райони із різним рівнем життя населення (рис. 2.9):

1. Центральний район із середнім рівнем життя населення (м. Тернопіль та Тернопільський район).

2. Окраїнний район, що складається з двох ареалів: крайній захід (Бережанський, Монастириський, Кременецький) та крайній схід (Підволочиський). Тут рівень життя населення нижчий від середньодержавного.

3. Центральньо-Східний район, де рівень життя населення значно нижчий від середнього (Лановецький, Збаразький, Зборівський, Козівський, Підгаєцький, Терехівський, Гусятинський, Бучацький, Чортківський, Заліщицький та Борщівський).

4. Північний район із найнижчим в області рівнем життя населення (Шумський).

Отже, показники рівня і якості життя населення у Тернопільській області значно нижчі від середньоукраїнських, що і визначає досить низький рівень життя, а також його якість в усіх адміністративних районах області. Тому, ми можемо говорити про те, що є всі підстави віднести Тернопільську область до депресивних регіонів України.

Згідно вищеописаної методики розрахунку було взято лише показники (стимулятори), що характеризують позитивні сторони людського розвитку. Важливо враховувати також негативні аспекти (дестимулятори). Тому, для порівняння результатів аналізу рівня життя населення Тернопільської області скористаємось методикою оцінки рівня і якості життя поданою за Є. П. Кушнар'ювим.

При аналізі рівня життя населення Тернопільської області на основі даної методики припускаємо, що всі показники надалі розглядаються як рівнозначні й рівноважні.

З огляду на особливості ведення статистичної звітності, вибір показників (індикаторів) відрізняється від поданого в Е. П. Кушнар'юва.

Для оцінки обрано три групи показників (індикаторів) рівня та якості життя населення. Зокрема:

1) економічний індикатор – середньомісячна номінальна заробітна плата.

2) соціальні індикатори – в даній групі можна виділити окремі підгрупи показників: “Охорона здоров’я” (кількість лікарів усіх спеціальностей на 10000 населення, кількість лікарняних ліжок на 10000 населення), “Демографічні характеристики” (кількість народжених на 1000 населення, кількість померлих на 1000 населення), “Соціальна напруженість” (рівень безробіття, коефіцієнт злочинності, кількість самогубств, захворюваність населення на розлади психіки внаслідок вживання алкоголю, захворюваність населення на розлади психіки внаслідок вживання наркотиків, захворюваність на активний туберкульоз, кількість ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД), “Культура” (книжковий фонд бібліотек, відвідування музеїв, кількість місць у кінозалах, кількість місць у закладах клубного типу) та рівень освіти, забезпеченість житлом на одного жителя.

3) екологічні індикатори – скидання забруднених вод, викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту.

У результаті інтегральної оцінки вищеназваних показників отримано інтегральні дані подані в таблиці 2.9 та таблиці 2.10.

Згідно інтегральних показників рівня та якості життя населення, у всіх районах Тернопільської області низький рівень життя.

Найвищі інтегральні показники характерні для Монастирського (0,648), Підволочиського (0,609) та Підгаєцького (0,594) районів. Найнижчими показниками характеризуються Тербовлянський (0,521), Кременецький (0,494) та Тернопільський (0,448) райони. При цьому, лаг між найвищим і найнижчим рівнями життя становить всього 0,2, що свідчить про невелику різницю в рівнях людського розвитку по всій області.

Близькими до середньообласного показника (0,587) є рівні життя населення в Заліщицькому (0,577), Лановецькому (0,574), Козівському (0,572) і Бучацькому (0,571) районах.

Як бачимо, результати двох оцінок суперечать одні одним. Так, якщо за першою методикою найблагополучнішими за рівнем життя населення є м. Тернопіль та Тернопільський район, то при врахуванні інших показників, в тому числі і дестимуляторів, той же Тернопільський район займає останнє місце в рейтингу.

Райони, що в першій оцінці було віднесено до групи з рівнем життя нижчим за середній (Бережанський, Монастирський, Підволочиський) в оцінці згідно іншої методики виходять на провідні позиції в рейтингу, тоді як Кременецький, що відносився також до групи із нижчим за середній рівнем, займає передостаннє місце в рейтингу районів за рівнем життя населення.

Змінили щодо місця рейтингу своє розташування також Теребовлянський та Шумський райони. Останній з найменш благополучного піднявся до рівня 8-го місця.

Така невідповідність результатів оцінки рівня життя населення районів Тернопільської області пов'язана із зміною показників, що застосовувались для обчислень. Наприклад, якщо за показниками середньомісячної заробітної плати, рівня освіти, рівня урбанізації, забезпеченості житловою площею зважених до середньо державних рівнів, м. Тернопіль займає перші місця, то при врахуванні таких негативних показників як рівень злочинності, кількість самогубств, захворюваність на соціально небезпечні хвороби та активний туберкульоз, викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту, зважених до максимального показника в області, за якими м. Тернопіль має найгірше становище, маємо зниження показника рівня життя за інтегральною оцінкою.

Інтегральна оцінка рівня життя населення районів Тернопільської області в 2012 р. [Розраховано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області]

	Показники-стимулятори									
	Заробітна плата	Коефіцієнт народжуваності	Забезпечення населення житлом	Рівень освіти	Забезпеченість медперсоналом	Забезпеченість населення лікарняними ліжками	Книжковий фонд бібліотек	Відвідування музеїв	Місця в кінотеатрах	Місця в клубах
По області	0,733	0,489	0,416	0,556	0,729	0,609	0,445	0,093	0,3	0,571
Бережанський	0,662	0,340	0,286	0,571	0,351	0,645	0,414	0,103	0,6	0,571
Борщівський	0,658	0,255	0,506	0,317	0,048	0,419	0,241	0,067	0,3	0,964
Бучацький	0,691	1,000	0,635	0,397	0,095	0,639	0,061	0,116	0,6	0,679
Гусятинський	0,703	0,340	0,442	0,238	0,176	0,544	0,515	0,065	0,6	0,750
Заліщицький	0,677	0,213	0,442	0,587	0,244	0,757	1,000	0,102	0,4	0,893
Збаразький	0,665	0,277	0,403	0,286	0,196	0,355	0,539	0,085	0,1	0,679
Зборівський	0,675	0,170	0,403	0,429	0,074	0,584	0,583	0,065	0,1	1,000
Козівський	0,676	0,255	0,351	0,476	0,054	0,557	0,576	0,055	0,3	0,607
Кременецький	0,682	0,894	0,584	0,143	0,057	0,743	0,285	0,086	0,4	0,464
Лановецький	0,659	0,383	0,688	0,063	0,107	0,679	0,815	0,045	0,3	0,536
Монастирський	0,621	0,298	0,753	0,365	0,384	0,686	0,908	0,040	0,7	0,929
Підволочиський	0,687	0,255	0,662	0,603	0,268	0,547	0,769	0,025	0,1	1,000
Підгасцький	0,652	0,362	1,000	0,476	0,274	0,814	0,552	0,032	0,1	0,964
Теребовлянський	0,661	0,325	0,390	0,397	0,042	0,544	0,482	0,022	0,6	0,786
Тернопільський	0,755	0,255	0,558	0,714	0,140	0,635	0,635	0,078	0,5	0,500
Чортківський	0,729	0,383	0,351	0,683	0,250	0,578	0,486	0,028	0,5	0,607
Шумський	0,685	0,723	0,481	0,325	0,047	1,000	0,869	0,062	0,2	0,893
м. Тернопіль	0,803	0,851	0,273	1,000	1,000	0,872	0,287	1,000	0,04	0,213

Інтегральна оцінка рівня життя населення районів Тернопільської області в 2012 р. [Розраховано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області]

	Показники–дестимулятори											Інтегральна оцінка	Ранг
	Коефіцієнт смертності	Рівень злочинності	Кількість самогубств	Рівень безробіття	Захворюваність на алкоголізм	Захворюваність на наркоманію	Захворюваність на туберкульоз	Захворюваність на СНІД	Скидання забруднених вод	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту		
По області	0,436	0,671	0,589	0,605	0,423	0,750	0,636	0,938	0,778	0,867	0,952	0,587	
Бережанський	0,248	0,825	1,000	0,617	0,449	0,821	0,525	0,977	0,571	0,963	0,957	0,552	11
Борщівський	0,282	1,000	0,700	0,272	0,755	0,893	0,927	1,000	0,714	0,877	0,921	0,557	9
Бучацький	0,521	0,968	0,600	0,407	0,582	1,000	0,745	0,977	0,571	0,914	0,936	0,571	7
Гусятинський	0,325	0,790	0,700	0,333	0,256	1,000	1,000	0,977	0,857	0,593	0,936	0,549	13
Заліщицький	0,299	0,839	0,300	0,716	0,316	0,786	0,509	1,000	0,714	0,975	0,957	0,577	4
Збаразький	0,299	0,856	0,400	0,136	1,000	0,821	0,800	1,000	0,857	0,926	0,950	0,552	10
Зборівський	0,265	0,956	0,500	0,535	0,316	1,000	0,727	1,000	0,857	1,000	0,971	0,533	15
Козівський	0,239	0,945	0,900	0,580	0,332	1,000	0,709	1,000	0,857	0,963	0,986	0,572	6
Кременецький	0,239	0,732	0,200	0,123	0,638	1,000	0,618	0,977	0,571	0,914	0,914	0,494	17
Лановецький	0,245	0,798	1,000	0,333	0,648	1,000	0,673	1,000	0,857	0,963	0,979	0,574	5
Монастирський	0,171	0,939	0,800	0,630	0,311	1,000	0,582	1,000	1,000	0,963	0,993	0,648	1
Підволочиський	0,197	0,695	0,900	0,802	0,117	1,000	0,691	1,000	1,000	0,963	0,950	0,609	2
Підгаєцький	0,137	0,854	0,600	0,407	0,362	1,000	0,509	1,000	1,000	1,000	1,000	0,594	3
Теребовлянський	0,308	0,746	1,000	0,778	0,107	0,750	0,255	1,000	0,714	0,914	0,921	0,521	16
Тернопільський	0,427	0,700	0,500	1,000	0,365	0,714	0,509	0,977	1,000	0,000	0,914	0,448	18
Чортківський	0,342	0,842	0,100	0,938	0,418	0,893	0,782	1,000	0,610	0,790	0,900	0,539	14
Шумський	0,291	0,774	0,700	0,111	0,449	1,000	0,636	1,000	0,857	0,988	0,986	0,563	8
м. Тернопіль	1,000	0,855	0,100	0,951	0,474	1,000	0,818	1,000	1,000	0,901	0,965	0,551	12

Враховуючи отримані дані, можна прийти до висновку, що збільшення кількості показників для оцінки рівня та якості життя населення не обов'язково приведе до уточнення результатів спрощеної методики. Чим більшу кількість показників вводиться для оцінки, тим несподіванішим може виявитись результат.

3. 2. Якісні індикатори рівня життя.

Крім показників матеріального добробуту, рівень життя людей в регіоні відображає ще й стан соціального середовища. Останній охоплює суспільно – економічну систему, зокрема відносини окремих сукупностей населення у процесі економічної діяльності, суспільну свідомість, культуру, духовність. (Черенько, с.25). Аналіз цього стану дозволяє оцінити стан розвитку суспільства, виявити в ньому ознаки соціальної напруги, поширення соціально небезпечних явищ. Тому дуже важливо вивчити умови життя і діяльності людей, стан окремої людини і груп людей.

Дослідження проблем рівня життя населення як важливої риси людського розвитку, що здійснюються в Україні (В.Мандибура, Л.Черенько, Л.Шевчук,...), показали, що найважливішими компонентами соціального середовища, які найбільше впливають на умови життя людини, є демографічна ситуація, стан забезпечення її житлом, функціонування ринку праці, стан суспільної безпеки, поширення соціальних хвороб.

Найпершим індикатором соціального середовища у регіоні є стан демографічних процесів, вони найбільше віддзеркалюють життя суспільства на той чи інший період. Зміна чисельності і складу сімей, рівень їх здоров'я і освіти мають прямий вплив на рівень життя населення, а він, у свою чергу, визначає стабільність шлюбно-сімейної сфери життя людей.

Таблиця 3.11

Шлюби та розлучення населення Тернопільської області с.274

	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2010
Одиниць									
Кількість зареєстрованих шлюбів всього	10144	9622	6856	7822	8999	7298	8180	8726	7275
у міських поселеннях	4779	4822	3266	3915	4745	3674	4245	4458	3678
у сільській місцевості	5365	4800	3590	3957	4254	3624	3935	4268	3597
Кількість зареєстрованих розлучень всього	2094	2424	2764	3077	3588	3440	3706	3467	2398
у міських поселеннях	1504	1709	1740	1841	2104	2008	2108	1975	1301
у сільській місцевості	590	715	1024	1236	1484	1432	1598	1492	1097
На 1000 наявного населення									
Кількість зареєстрованих шлюбів всього	8,6	8,2	5,9	6,9	8,0	6,5	7,3	7,9	6,7
у міських поселеннях	9,7	9,4	6,5	8,1	9,8	7,7	8,9	9,4	7,7
у сільській місцевості	7,9	7,2	5,5	6,1	6,6	5,6	6,2	6,7	5,9
Кількість зареєстрованих розлучень всього	1,8	2,1	2,4	2,7	3,2	3,1	3,3	3,1	2,2
у міських поселеннях	3,1	3,3	3,5	3,8	4,4	4,2	4,4	4,1	2,7
у сільській місцевості	0,9	1,1	1,6	1,9	2,3	2,2	2,5	2,4	1,8

Така ситуація, коли майже кожен третій шлюб розпадається, несприятливо позначається на народжуваності і на рівні добробуту родин. Адже такі сім'ї мають найбільші в Україні ризики бідності. Збільшення частки

дітей без батьків, що спостерігається в останні роки, є негативною рисою соціального середовища. У 2010 р. в матерів, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, народилося 851 дітей або 7,2 % від всіх народжених, у 1990 р. 756 дітей або 4,5 %, причому 491 дітей - у сільській місцевості, де рівень життя досить низький. Але ці показники на тлі пересічно українських ще є більш менш благополучними – в Україні вже кожна п'ята дитина народжується поза шлюбом. Позитивною в області є також тенденція до зменшення дітей, що народжені дуже молодими матерями. Так, у 2007 р. матері, що народили у віці до 20 років, становили 31,6 % від всіх народжених, а у 1990 р. – 60,7 %. Це означає, що кількість матерів, які встигають отримати освіту, щоб у майбутньому матеріально забезпечити себе і дитину, збільшується. В Україні ці показники нижчі у три рази, що означає усвідомлення молодими людьми необхідності утримувати сім'ю належним чином. А в умовах економічного занепаду все більше молодих сімей мають невеликі засоби до існування. З цих причин багато молодих сімей відмовляється певний час від народження дітей, тому незважаючи на відсутню матеріальну допомогу держави новонародженим дітям, у регіоні, як і в Україні загалом, ще не спостерігається відсутнього збільшення показників народжуваності (таблиця 3.12).

Таблиця 3.12

Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення У Тернопільській області, у проміле с.268

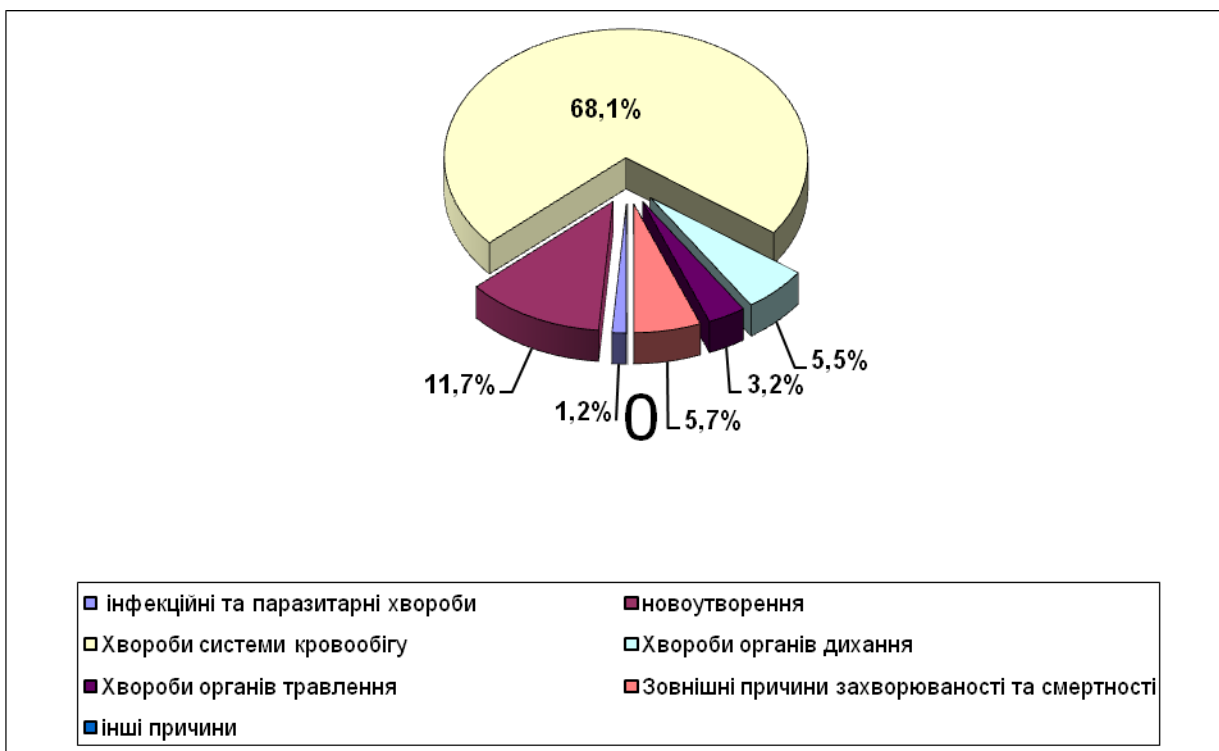
	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2010
Кількість народжених всього	14,2	12,0	9,2	9,2	9,3	9,9	9,9	10,5	10,9
у міських поселеннях	16,5	12,1	8,8	9,3	9,9	10,6	10,6	11,3	11,2
у сільській місцевості	12,6	11,9	9,4	9,1	8,8	9,3	9,4	9,9	10,7
Кількість померлих всього	12,8	13,7	13,6	14,4	14,9	14,4	15,1	14,9	14,4
у міських поселеннях	7,9	8,8	9,1	10,0	10,0	10,1	10,4	10,6	9,9
у сільській місцевості	16,3	17,5	17,1	17,6	18,5	17,6	18,6	18,2	17,8
Природний приріст населення всього	1,4	-1,7	-4,4	-5,2	-5,6	-4,5	-5,2	-4,4	-3,5

у міських поселеннях	8,6	3,3	-0,3	-0,7	-0,1	0,5	0,2	0,7	1,3
у сільській місцевості	-3,7	-5,6	-7,7	-8,5	-9,7	-8,3	-9,2	-8,3	-7,1

Незначне підвищення коефіцієнта народжуваності в останні роки компенсується повільним збільшенням коефіцієнта смертності і це загалом позначає негативну демографічну ситуацію в області, а особливо у її сільській місцевості. Правда, вона ще не є такою критичною, як загалом в Україні (показник природного скорочення населення в області – -4,5 %, в Україні – -8,0 %), але вона супроводжується поступовим старінням населення, що вже само собою призведе у майбутньому до ще більшої смертності. Негативними явищами є збільшення померлих у працездатному віці, особливо у віці до 40 років (передчасна смерть) та збільшення кількості смертей від зовнішніх причин (нешасних випадків, суїциду та ін.) У 2012 р. число померлих від цих причин становило 88,9 осіб в розрахунку на 100 тисяч наявного населення.

У системі соціальних чинників домінує орієнтація на стан здоров'я. Адже поступовий перехід до платної медицини робить досягнення цієї цінності досить затратною статтею сімейного бюджету. Очевидно, що добре здоров'я є передумовою всіх інших мотиваційних установок добробуту населення. Але саме з цією складовою якості життя населення в області склалась не досить сприятлива ситуація. Це пояснюється тим, що не кожен пересічний тернополянин ладен заплатити велику суму за своє здоров'я, а для декого лікування залишається взагалі недоступним. Все це призводить до того, що рівень смертності населення у зв'язку із захворюваннями значно перевищує всі інші причини. У загальній кількості померлих за 2007 рік від хвороб системи кровообігу становили 68,1%, від новоутворень – 11,7%, від хвороб органів дихання – 5,5%, від нещасних випадків, вбивств, самогубств та інших зовнішніх дій – 5,7%, від хвороб органів травлення – 3,2%, від деяких інфекційних та паразитарних хвороб – 1,2% (рис. 3.6).

Рис. 3.6 Структура померлих у Тернопільській області від окремих причин смерті, 2012 р.

Рис. 3.7 Структура померлих дітей віком до 1 року у Тернопільській області від окремих причин смерті, 2012 р.с.273

За умов низького рівня народжуваності особливо актуальним є збереження життя новонароджених. Рівень смертності новонароджених залежить від рівня медичного обслуговування та від кількості народжень. Так, за останні роки спостерігається збільшення рівня дитячої смертності саме в роки підвищення народжуваності (у 2004 році 10,7‰, у 2006р. – 9,4‰ проти 8,9‰ у 2005 році, коли народжуваність дещо скоротилась). У 20 році коефіцієнт дитячої смертності становив 8,9‰. Основними причинами смерті новонароджених були окремі стани, що виникають у перинатальному періоді (45,9%), природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії (29,6%), зовнішні причини захворюваності та смертності (6,1%) і хвороби органів дихання (4,1%) (рис. 3.7).

Актуальною для області є проблема боротьби з інфекційною патологією, а особливо соціально небезпечними захворюваннями, як: туберкульоз, ВІЛ (СНІД) та ін.

Упродовж 2012 року на облік було взято 746 осіб або 6,8 у розрахунку на 10000 населення, яким уперше в житті встановлено діагноз активного туберкульозу, проти відповідно 509 або 4,4 – у 2000 р. Найгіршими в цьому відношенні виявились Бережанський (10,3 осіб на 10000 населення), Терехівський райони (8,9).

Діагноз ВІЛ-інфекції було встановлено вперше в житті 118 особам, а 30 осіб зареєстровані як хворі на СНІД. Серед ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД, що перебували на обліку в медичних закладах області на кінець 2012р Це відповідно на 21,3 % і 37,5 % менше, ніж у 2011р.

Якщо в боротьбі з венеричними хворобами досягнуто деяких зрушень, і захворюваність поступово зменшується, то захворюваність населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання наркотичних та інших психоактивних речовин (наркоманії, токсикоманії) та внаслідок вживання алкоголю в порівнянні з 2000 р. поступово збільшується. У 2012 р. на облік з метою лікування та реабілітації було взято більше як 1,5 тис. осіб, що майже на 45,0% більше, ніж в 2000 році. Найвищі показники захворюваності внаслідок

вживання алкоголю на 10000 населення зафіксовано в Тернопільському, Теремовлянському та Гусятинському районах (22,1–20,0), а внаслідок наркоманії – в м. Тернополі (2,8), Тернопільському (0,8) і Теремовлянському (0,7) районах.

Щодо рівня організації охорони здоров'я, то важливими показниками його є кількість медичного персоналу в розрахунку на 10000 осіб населення та кількість лікарняних ліжок у розрахунку на 10000 населення.

У Тернопільській області за першим показником найкращі дані в м. Тернополі (1,19 середнього по області показника), Монастириському (0,75) та Бережанському (0,73) районах (додаток 5). Найгірші показники у Теремовлянському (0,51) та Шумському (0,48) районах. В той же час, за забезпеченістю лікарняними ліжками на першому місці Шумський район (1,21 середнього по області показника) та м. Тернопіль (1,14), тоді як в Тернопільському районі найгірша забезпеченість лікарняними ліжками в області (0,68).

Рівень освіти населення в Тернопільській області досить високий. Кількість населення, яке мало вищу та повну загальну середню освіту складала у 2001 р. 613 023 тис. осіб, що перевищило відповідний показник перепису населення 1989 року на 22,3%. Підвищення рівня освіти в цілому характерне як для міського, так і для сільського населення. Кількість осіб, які мали повну вищу освіту у розрахунку на 1000 осіб населення у віці 6 років і старше, збільшилася порівняно з даними перепису 1989 року у містах на 41%, а у селах – на 100%. В усіх адміністративних районах рівень освіти населення у розрахунку на 1000 жителів перевищує середньоукраїнський показник (таблиця 3.3.).

Серед змін, які відбулися у структурі загальноосвітніх навчальних закладів, слід відмітити збільшення кількості закладів I-III ступеня за рахунок зменшення кількості закладів нижчих ступенів, розширення мережі закладів нового типу – гімназій, ліцеїв, колегіумів.

Отже, всі складові соціального чинника взаємопов'язані та в певній мірі впливають один на одного, що і визначає загальну соціальну ситуацію рівня життя населення.

Така цінність, як добре оплачувана робота, займає провідне місце в системі цінностей населення Тернопільської області. Оскільки можливість отримання роботи, вільний вибір роботи, безпека праці, рівність не завжди є доступними для населення. Саме це спричиняє такі явища як відтік населення за межі країни в пошуках кращої роботи, зайнятості на ринку праці некваліфікованих працівників або ж безробіття.

Розглядаючи особливості безробіття серед населення Тернопільської області, відзначимо, що в усіх адміністративних районах цей показник значно перевищує середньоукраїнський (3,6%), тільки у Тернопільському районі рівень безробіття дещо нижчий від нього (2,1%) (додаток...). Найгірша ситуація склалася у Зборівському (10,2%), Шумському (9,3%), Кременецькому (9,2%) районах, де цей показник перевищує середній по Україні майже втричі. Краща ситуація у Чортківському (2,6%) та м. Тернополі (2,5%). Але ці показники ще не становлять потенційної загрози для стабільності соціального середовища.

Важливим показником економічної складової поряд з безробіттям є і зайнятість населення. Показник зайнятості населення постійно знижується, у 2007 р. – 198,% тис. осіб (у 2000 р. – 305,5 тис. осіб, у 1995 р. – 421,1 тис. осіб). Область відноситься до регіонів, в яких попит і пропозиція робочої сили на ринку праці є найбільш незбалансованими. Тільки у 2007 р. кількість людей, які незайняті трудовою діяльністю, становила 30,0 тис. осіб, а потреба у працівниках – 1,8 тис. осіб. Навантаження у розрахунку на одне вільне робоче місце становило 17 осіб. Найгірша ситуація на ринку праці Борщівського, Бучацького, Кременецького районів.

Крім власне цього показника, необхідно звернути увагу і на рівень освіченості та кваліфікованості населення, зайнятого на ринку праці, оскільки на сьогоднішній день населення не прагне здобути вищу освіту, а хоче знайти

більш оплачувану роботу. Але все ж дані щодо зайнятого населення області трохи підбадьорюють. Підвищення освітнього рівня населення для осіб, які мають повну вищу освіту становило 73,1% для всього населення і 68,4% для міського, 104,2% для сільського населення. Для осіб з повною загальною середньою освітою характерне збільшення кількості осіб на 11,4% для всього населення і 22,2% для сільської місцевості. Для міського населення кількість осіб з повною загальною середньою освітою зменшилась на 2,22%.

Найчастіше рівень життя людей визначається як категорія, що виражає ступінь задоволення різних потреб людини, в тому числі потреб комфортності життя і здорового навколишнього середовища.

При цьому чітко можна простежити протиставлення – об'єктивні умови існування населення та суб'єктивна вимогливість людей щодо їхнього певного рівня. Слід наголосити на важливості останнього, бо нехтування оцінкою відчуттів населення щодо добробуту і сприятливості умов життєдіяльності позбавляє об'єктивності будь-яке дослідження.

Своєрідний підхід вивчення ролі соціального чинника у формуванні якості умов проживання населення подає І. Гулакова [Гулакова –УГЖ № 3 -2004 с.83-89], за яким у її роботі пропонується розраховувати зведений індекс оцінки якості умов життя, що полягає у відборі для аналізу таких показників, за допомогою яких можна опосередковано, але за допомогою звичайної статистики, охарактеризувати відчуття населенням умов свого життя і відстежити певні регіональні тенденції.

До процесів, які за своєю природою відображають відчуття населенням сприятливості або несприятливості життєвої ситуації і знаходять прояв в його поведінкових реакціях, І. Гулакова [УГЖ-№3-2004 с.83-89) відносить міграції населення, природне відтворення населення, а також характеристики офіційного сімейного стану населення. У такому контексті особливого значення набуває вивчення статистики цих процесів – їхньої динаміки і, зокрема, відношення частоти негативних реакцій до частоти позитивних реакцій населення, а саме – відношення показників еміграції до імміграції, співвідношення народжуваності

та смертності, відношення числа одружень до числа розлучень на 1000 населення. Це може забезпечити можливість з високим ступенем достовірності і без соціологічного опитування достатньо достовірно охарактеризувати сприйняття населенням умов свого життя через доступні статистичні показники.

Одними з найдостовірніших індикаторів стану соціально-економічних та екологічних умов життя є характеристики механічного руху населення. Негативне міграційне сальдо завжди було показником незадоволеності населенням якістю умов життєдіяльності. Рішення про зміну місця проживання не буває спонтанним, йому передують відповідний процес сприйняття і оцінки об'єктивних умов середовища. На жаль, всі останні роки Україна характеризується значним відтоком населення за її межі. Міграційне скорочення у Тернопільській області в 2012 р. становило 3883 особи, що свідчить про незадоволеність населенням тими умовами (в першу чергу на ринку праці, але існує і безліч інших), які склалися на сьогодні в країні або окремих її регіонах.

Крім механічного відтоку населення, в тому числі високопрофесійних його груп, всі райони області характеризуються негативним природним приростом, інтенсивність цього процесу (переважання числа смертей над числом народжень на 1000 мешканців) і його динаміка в останні роки досить різна по регіонах. Природне скорочення населення пов'язується фахівцями і з механічним відтоком молодого населення, і з низькою народжуваністю, і високим рівнем смертності.

Аналіз географії міграцій дав змогу встановити, що за останні п'ять років найбільший середньорічний відтік населення у Тернопільській області мав від'ємне значення і становив 927 вибулих над прибулими в регіон. Найбільше жителів покидають місто Тернопіль, Чортківський, Зборівський, Бережанський, Підгаєцький та Монастирський райони. До районів з низькими показниками відтоку населення і тенденцією щорічного зменшення цього показника відносяться Тернопільський, Підволочиський та Терехівський райони. Інші райони характеризуються середнім рівнем міжрайонного і міжобласного відтоку населення.

Зведена оцінка зазначених опосередкованих індикаторів соціального самопочуття населення свідчить про існування серйозних проблем у населення Чортківського, Борщівського та Заліщицького районів. Більш сприятливою, принаймні з точки зору поведінкових реакцій населення, слід вважати західні та північні райони, а саме: Кременецький, Шумський, Зборівський та Бережанський райони.

3.3. Основні напрямки підвищення рівня життя населення регіону

Зусилля держави щодо підвищення рівня життя всіх верств населення незалежно від їх матеріального положення мають спиратися на забезпечення сталого економічного зростання, всебічний розвиток і максимально повне використання трудового потенціалу країни, поліпшення ситуації на ринку праці, враховувати регіональні особливості і передбачати конкретний, особливий підхід до окремих регіонів.

Про основні шляхи міжрегіональної диференціації: підтримку розвитку депресивних територій та стимулювання розвитку регіонів, що є так званими точками зростання, йдеться в основних законодавчих документах України, що визначають стратегічні пріоритети регіонального розвитку, зокрема, в Законі України „Про стимулювання розвитку регіонів”.

Особлива роль відводиться пріоритетним напрямкам розвитку відсталих і депресивних територій. Тернопільська область належить за усіма показниками до депресивних територій в Україні.

Отож, розглянемо, як вирішується ця проблема на державному рівні на прикладі Закону України „Про стимулювання розвитку регіонів”.

Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій.

Депресивна територія – регіон чи його частина (район, місто обласного значення або кілька районів, міст обласного значення), рівень розвитку якого за

показниками, визначеними цим Законом, є найнижчим серед територій відповідного типу.

Депресивними визнаються:

1. Регіони, у яких протягом останніх п'яти років найнижчі середні показники валової доданої вартості на одну особу.

2. Промислові райони, у яких впродовж останніх трьох років є найвищими середні показники рівня безробіття, зайнятості у промисловості, найнижчий обсяг промислового виробництва на одну особу та найнижчий рівень середньої заробітної плати.

3. Сільські райони, у яких впродовж останніх трьох років є найнижчими щільність сільського населення, природний приріст населення, найвищою – частка зайнятих у сільському господарстві, найнижчий обсяг виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу та найнижчий рівень середньої заробітної плати.

4. Міста обласного значення, у яких впродовж останніх трьох років є найвищими середні показники рівня безробіття, зокрема довготривалого безробіття, та найнижчим рівень середньої заробітної плати.

5. Депресивними визнаються промислові та сільські райони, а також міста обласного значення, відповідні показники розвитку яких відповідають одночасно всім критеріям, визначеним частиною першою цієї статті.

Стимулювання розвитку регіонів здійснюється з метою:

– забезпечення їх сталого розвитку в інтересах усієї України, підвищення рівня життя населення, подолання бідності та безробіття, формування середнього класу;

– ефективного використання економічного, наукового, трудового потенціалу, природних та інших ресурсів, а також особливостей регіонів для досягнення на цій основі підвищення рівня життя людей, оптимальної спеціалізації регіонів у виробництві товарів та послуг;

– створення рівних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України;

– забезпечення додержання визначених державою соціальних гарантій для кожного громадянина незалежно від місця його проживання;

– подолання депресивного стану окремих територій, своєчасного і комплексного розв'язання проблем охорони довкілля.

Стимулювання розвитку регіонів здійснюється на засадах:

1. Збалансування загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів розвитку, визначення державою з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування науково обґрунтованих пріоритетних напрямів регіонального розвитку.

2. Програмно-цільового підходу до розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, створення сприятливого інвестиційного середовища в регіонах.

3. Максимального наближення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, до споживачів цих послуг.

4. Концентрації на конкурсній основі коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також інших ресурсів з метою досягнення найбільш ефективного їх використання для цілей регіонального розвитку.

5. Співробітництва та взаємної відповідальності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових і громадських організацій та інших суб'єктів у виконанні завдань регіонального розвитку.

Території надається статус депресивної з метою створення правових, економічних та організаційних засад для вжиття органами державної влади та органами місцевого самоврядування особливих заходів для стимулювання розвитку таких територій.

З метою стимулювання розвитку депресивних територій у їх межах можуть здійснюватись такі заходи:

– цільове спрямування державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури;

- надання державної підтримки, у тому числі фінансової, малим підприємствам, сприяння формуванню об'єктів інфраструктури розвитку підприємництва, таких як бізнес-центри, бізнес-інкубатори, інноваційні та консалтингові центри;

- спрямування міжнародної технічної допомоги на розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем, а також здійснення інших найважливіших заходів;

- сприяння зайнятості населення, забезпечення цільового фінансування програм перекваліфікації та професійного розвитку трудових ресурсів, стимулювання трудової міграції, удосконалення соціальної сфери, зокрема житлового будівництва, охорони здоров'я та охорони довкілля;

- надання іншої державної підтримки розвитку таких територій.

До основних принципів державного стимулювання розвитку депресивних територій належать:

- а) об'єктивність і відкритість при визначенні територій для державного стимулювання їх розвитку;

- б) одночасна концентрація зусиль і коштів на відносно невеликій кількості територій з метою досягнення максимального соціально-економічного розвитку;

- в) неприпустимість використання цільової державної підтримки для фінансування поточних потреб територій;

- г) максимальне використання можливостей самих територій у розробці і реалізації системи заходів з подолання депресивності.

Програма подолання стану депресивності території – взаємопов'язана за змістом, термінами виконання, можливостями і виконавцями комплекс заходів (робіт) правового, організаційного, економічного, фінансового, соціального спрямування, орієнтованих на подолання депресивності конкретної території, у забезпеченні яких задіяні фінансові та інші ресурси держави і регіону.

Для подолання депресивності території центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики за участю інших центральних органів

виконавчої влади, відповідних місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування розробляється відповідна програма.

Програма подолання депресивності території передбачає, зокрема:

- коротку характеристику депресивної території, аналіз причин депресивного стану;
- заходи центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо подолання стану депресивності території, строк їх здійснення, обсяги фінансування з державного, місцевих бюджетів та інших джерел, передбачених законодавством;
- порядок здійснення моніторингу виконання програми, показники розвитку, за якими визначатимуться результати її виконання;
- загальну оцінку очікуваної соціально-економічної ефективності реалізації програми.

Програма подолання депресивності території затверджується Кабінетом Міністрів України.

Фінансування стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій здійснюється за рахунок коштів, передбачених на цю мету в законах України про Державний бюджет України та рішеннях про місцеві бюджети (автономної республіки Крим, обласні, міські, міст обласного (республіканського – автономної республіки Крим) значення та районні бюджети) на відповідні роки та інших джерел відповідно до законодавства.

Обсяги фінансування реалізації угод щодо регіонального розвитку та виконання програм подолання стану депресивності територій щорічно передбачаються у проектах Державного бюджету України та рішеннях про місцеві бюджети відповідними бюджетними програмами.

Фінансове забезпечення реалізації угод щодо регіонального розвитку та виконання програм подолання стану депресивності територій за необхідності щорічно уточнюється після набрання чинності Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік та затвердження відповідних місцевих бюджетів.

Незважаючи на певні позитивні результати реалізації урядової програми, досягнення нової якості життя громадян, як курсу на запровадження соціальних, економічних й демократичних європейських стандартів у життєдіяльності людини, суспільства і держави, має поки що декларативний характер.

Методологічний аналіз теоретичних джерел та практичної інформації вказує на те, на сучасному етапі реалізації державної політики стосовно депресивних територій для вирішення зазначених проблем та завдань необхідні нові підходи:

- законодавчо врегулювати статус депресивних територій, форми державної підтримки на основі оцінки економічного, екологічного та соціального стану;
- поступове усунення територіальних відмінностей економічного розвитку регіонів, соціальну захищеність громадян;
- формування балансу між впливом та підтримкою центру і свободою дій і діяльністю регіонів;
- використання досвіду регіонального розвитку та регіональної політики у Європі, розвиток співпраці, включаючи широку кооперацію.

Проведений аналіз показує, що в Україні в основному сформована законодавчо-нормативна база для запровадження низки інструментів стимулювання розвитку регіонів. Проте вона потребуватиме постійного вдосконалення, тому що практичні кроки з упровадження цих інструментів виявляють нові нерегульовані питання.

Водночас потребують вдосконалення концептуальні засади щодо стимулювання розвитку регіонів. Це означає насамперед необхідність зміщення акцентів із прямих до опосередкованих інструментів стимулювання, зміцнення партнерських відносин між місцевою владою і місцевим бізнесом. Державна політика в сфері стимулювання розвитку регіонів повинна передбачати заохочення розвитку всіх регіонів: сильних і слабких, донорів і реципієнтів.

Вдосконаленню концептуальних засад та вирішенню практичних питань у сфері стимулювання розвитку регіонів допоможе вирішення наступних завдань:

– по-перше, ідея регіонального згуртування повинна стати основоположною ідеєю українського державотворення. Одним із основних завдань при застосуванні механізмів стимулювання розвитку регіонів має бути необхідність зміцнення економічної цілісності держави, розширення партнерських відносин між регіонами та міжрегіональної інтеграції;

– по-друге, необхідно прискорити запровадження інструментів стимулювання розвитку регіонів, передбачених Законом України “Про стимулювання розвитку регіонів”. Слід активізувати організаційну роботу для практичного запровадження вже з наступного року Угод щодо регіонального розвитку в кількох регіонах та розроблення й запровадження Програм подолання депресивності територій, передбачивши відповідні витрати в Державному бюджеті на наступний рік;

– по-третє, необхідно враховувати, що окрім зазначених спеціальних інструментів стимулювання регіонального розвитку на нього прямо чи опосередковано впливають інші види державної політики: в сфері розподілення доходів держбюджету, промислової політики, соціальної політики тощо. Крім того, більшість із численних цільових державних програм мають чітку регіональну спрямованість. Відтак існує необхідність комплексного аналізу й інвентаризації джерел надходження державних коштів до регіонів на цілі регіонального розвитку через усіх розпорядників бюджетних коштів. Це допоможе виявити реальну картину спрямування коштів у регіони й оцінити ефективність їх використання. Виконання цього завдання доцільно покласти на Міністерство регіонального розвитку та будівництва;

– по-четверте, головні зусилля центру повинні спрямовуватись на створення рамкових умов для того, щоб регіони власними силами могли проводити необхідні структурні зміни. Відтак потрібно неухильно зміщувати акценти від прямого бюджетного фінансування до опосередкованих

інструментів стимулювання регіонального розвитку. Питання надання цілеспрямованого державного сприяння повинно розглядають лише в тих регіонах, які не здатні самостійно вирішити проблеми структурної адаптації. При цьому регіонально направлена дія має додатковий стимулюючий характер й орієнтована на те, щоб підтримати зусилля самих регіонів;

– по-п'яте, стимулювання розвитку регіонів насамперед покликано сприяти підвищенню конкурентоспроможності регіональних економік за рахунок вдосконалення їхніх структур. Тому вторинною метою регіонального стимулювання є посилення конкурентної позиції стимульованого підприємства в структурно слабкому регіоні. Перевага повинна надаватись підприємствам, здатним діяти на міжрегіональному рівні, у промисловому виробництві і комунальній інфраструктурі;

– по-шосте, при стимулюванні регіонального розвитку перевага повинна надаватися в першу чергу малим та середнім підприємствам, що діють у визначених пріоритетних галузевих сферах. До цих видів діяльності потрібно прив'язувати пільги з оподаткування, доступ до держзамовлень тощо. Необхідно розробити такі регіональні програми підтримки малого та середнього підприємництва, комплекс пріоритетів і заходів яких би реально відповідав потребам місцевого малого бізнесу й регіональної економіки. Доцільним може бути створення з допомогою центру спеціальних фондів для молодих підприємців в депресивних територіях;

– по-сьоме, в даний час одним з важливих елементів політики підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів може бути розвиток регіональних промислових кластерів. Концепція галузевих кластерів успішно використовується як ключовий елемент при розробці стратегій стимулювання економічного розвитку на різних політико-географічних рівнях, в т. ч. на регіональному рівні, на рівні міста, для економічно й соціально депресивних регіонів. Ключовим чинником успіху при розробці та реалізації стратегії розвитку кластерів є активна позиція лідерів бізнесу, а також продуктивне партнерство між різними групами інтересів в регіоні. Наразі існує необхідність

опрацювання концептуальних засад, вивчення існуючого досвіду й розроблення рекомендацій щодо розвитку галузевих кластерів для вирішення завдань стимулювання регіонального розвитку в Україні [49].

У ході дискусій, на основі поглибленого аналізу соціально-економічного стану регіону, коректування стратегічного курсу області, галузевих напрямків розвитку розроблено більш досконалий стратегічний варіант. Повноцінні елементи попередніх стратегій безумовно увійшли і до нового проекту Стратегії.

Обґрунтування положень Стратегії здійснювалось на основі результатів аналітичних досліджень та прогнозних розрахунків, чинних законодавчих і нормативних актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету міністрів України, місцевих органів влади з урахуванням міжнародних правових актів та міжнародних угод, Схеми-прогнозу розвитку і розміщення продуктивних сил Тернопільської області на період до 2015 р. (виконавець – Рада з вивчення продуктивних сил України НАН України) та інших наукових досліджень у сфері проблем та пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів України (зокрема, наукових видань Національного інституту стратегічних досліджень).

Метою Стратегії є визначення стратегічних цілей, завдань, пріоритетів і напрямів сталого економічного й соціального розвитку області на довгострокову перспективу з урахуванням загальнодержавних пріоритетів, оцінки місцевих конкурентних переваг, обмежень і загроз перспективного розвитку регіону.

Слід відмітити і дві наступні важливі тези:

1) лише затвердження регіональної стратегії відповідно до вимог Державної стратегії регіонального розвитку дає можливість отримати державну підтримку через додаткове співфінансування обласних пріоритетних заходів із Державного бюджету;

2) визначення стратегічного курсу регіону забезпечить надання місцевих переваг у реалізації перспективних інноваційно-інвестиційних проектів розвитку економіки області.

Стратегія повинна забезпечити здійснення суттєвих та якісних перетворень у всіх сферах соціально-економічної діяльності задля підвищення рівня та якості життя населення через:

- здійснення реструктуризації економіки області на основі запровадження інвестиційно-інноваційної моделі з урахуванням особливостей потенціалу регіону;

- розбудову та модернізацію виробничої інфраструктури для підвищення інвестиційної привабливості регіону, поліпшення умов запровадження передових інноваційних технологій;

- широкий розвиток підприємництва, насамперед середнього та малого бізнесу як головного чинника соціально-економічного розвитку області, підвищення зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів;

- формування оптимальної структури господарства регіону, забезпечення комплексного розвитку на основі ефективного використання природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалу з використанням переваг та можливостей районів;

- стимулювання розвитку депресивних територій, зменшення економічних та соціальних диспропорцій;

- акумулювання на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць обсягу ресурсів, достатнього для виконання власних і делегованих функцій органів місцевого самоврядування;

- сприяння всебічному розвитку людського потенціалу завдяки стабілізації та поліпшенню демографічної ситуації, досягненню продуктивної зайнятості населення, високому рівню розвитку соціальної інфраструктури.

Основні положення Стратегії розвитку області на період до 2015 р. знайшли реальне відображення під час розроблення перспективних та щорічних програм економічного та соціального розвитку області та її районів.

Реалізація програми дозволить стабілізувати податкову базу області, не допустити різкого зростання рівня безробіття, зберегти кадровий потенціал підприємств, не знизити стандарти життєзабезпечення громадян.

Серед середньострокових програмних завдань – створення передумов для підвищення рівня економічної активності суб'єктів господарювання і населення, відновлення економічного зростання у посткризовий період.

Таким чином, за підсумковою оцінкою (СВОТ – аналізу, експертних висновків та оцінок населення) визначено наступні конкурентні переваги нашого регіону в розвитку:

- високотехнологічного агропромислового комплексу;
- виробничої та соціальної інфраструктури;
- середнього та малого бізнесу, туристично-рекреаційної сфери;
- освіти і науки в напрямку європейського науково-освітнього простору.

З огляду на отримані результати, науково-аналітична робоча група пропонує визначити такі стратегічні завдання та напрямки розвитку області.

Основна мета Стратегії: Тернопільська область у 2015 р. – інвестиційне привабливий регіон з конкурентною економікою, високим рівнем розвитку людських ресурсів, продуктивною зайнятістю населення, ефективною системою надання соціальних і житлово-комунальних послуг, чистим природним середовищем та високорозвиненою туристично-рекреаційною сферою.

Більш лаконічно сформульована Місія області: Природний, економічний та інтелектуальний потенціал Тернопільщини – на благо народу України [65].

Для реалізації Стратегії визначено три найважливіші стратегічні завдання:

1. Тернопільщина – інвестиційно привабливий регіон з конкурентною економікою. Реалізація його передбачає трансформацію економіки області у конкурентоспроможний господарський комплекс, який має забезпечити подальший соціальний і гуманітарний розвиток регіону, спрямування основних зусиль на наближення рівня життя населення до європейських стандартів та

створення умов для посилення економічної активності територіальних громад, що сприятиме поступовому усуненню галузевих і територіальних диспропорцій у розвитку продуктивних сил і забезпеченню прискореного зростання відносно відсталих в економічному та соціальному розвитку районів та міст Тернопільщини.

Виконання зазначеного завдання здійснюватиметься шляхом досягнення високих темпів технологічного оновлення виробництва, інноваційного інвестування, зростання продуктивності праці та відповідного підвищення конкурентоспроможності економіки.

2. Тернопільщина – регіон чистого природного середовища, високорозвиненої культури, туризму та рекреації. Дане стратегічне завдання пропонується реалізовувати шляхом розбудови інфраструктури охорони навколишнього середовища, покращення екологічної ситуації, виконання заходів щодо більш раціонального використання природних ресурсів, підвищення рівня лісистості, підтримки мистецького та культурного потенціалу та традицій, розвитку сучасної туристично-рекреаційної інфраструктури та туристичних продуктів.

3. Тернопільщина – регіон з високим рівнем розвитку людських ресурсів, продуктивною зайнятістю населення, ефективною системою надання соціальних послуг. Досягнення такого рівня потребує консолідованих зусиль щодо забезпечення високих стандартів навчання, перенавчання та підвищення кваліфікації кадрів; активізації міждержавного та міжрегіонального співробітництва у сфері освіти і науки; адаптації системи освіти і науки відповідно до вимог ринку праці; створення умов для продуктивної зайнятості працездатного населення, запобігання безробіттю; функціонування ефективної системи надання соціальних послуг.

Виходячи з цих міркувань, пропонується розробити та реалізувати близько 40 операційних комплексних та галузевих програм.

Реалізація програмних документів дозволяє прогнозувати виконання завдань Стратегії та зростання показників соціально-економічного розвитку,

зокрема, середньомісячна номінальна заробітна плата працюючих зросте у 2015 р. у 4,1 рази, щорічний обсяг капітальних інвестицій – у 2,1 рази, обсяги експорту – 2,4 рази, обсяг реалізованої промислової продукції – 1,8 рази, обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції – у 10 разів, обсяг реалізованої продукції сільського господарства – 1,45 разів, кількість підприємств готельного господарства – у 3 рази.

Головним результатом реалізації Стратегії має стати приріст виробництва в усіх сферах економіки суб'єктами господарювання, як правило, конкурентоспроможної продукції і таким чином досягнення основної стратегічної мети – підвищення рівня якості життя населення області [65].

Отже, вивчення якості життя населення охоплює широкий спектр різноманітних проблем, що пов'язані з життям населення, його добробутом. Тому науковці покликані вирішувати такі глобальні завдання, як раціоналізація всієї діяльності людей, покращення якості їх життя, середовища життя, забезпечення можливостей для збереження і подальшого розвитку людства як в межах певних регіонів, так і земної біосфери в цілому.

3.4. Вдосконалення системи охорони праці на підприємстві

Вивчення й вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням здорових і безпечних умов, у яких відбувається праця людини – одне з найбільш важливих завдань у розробці нових технологій і систем виробництва. Дослідження й виявлення можливих причин виробничих нещасних випадків, професійних захворювань, аварій, вибухів, пожеж, і розробка заходів і вимог, спрямованих на усунення цих причин дозволяють створити безпечні й сприятливі умови для праці людини. Комфортні й безпечні умови праці – один з основних факторів, який впливає на продуктивність і безпеку праці, здоров'я працівників.

Державне, регіональне і галузеве управління охороною праці, численні наглядові і контрольні інспекції не забезпечать безпечне ведення робіт, якщо це не стане головним повсякденним завданням і моральним обов'язком для усіх

без винятку – роботодавців, керівників, інженерно-технічних працівників, кожного працюючого. Для вирішення всіх проблем у сфері охорони праці потрібний системний підхід створення ефективної системи управління охороною праці (СУОП) на кожному підприємстві, установі, організації незалежно від форми власності і розмірів.

Останніми роками охорона праці перебуває на етапі кардинальних перетворень. Багато підприємств проявляють зацікавленість щодо використання моделі управління охороною праці, що передбачає взаємну соціальну й економічну відповідальність бізнесу і працівників у процесі забезпечення безпечних умов праці з метою підвищення ролі соціального партнерства в створенні здорового психологічного клімату на підприємстві та максимізації добробуту як окремого працівника, так й організації в цілому.

Серед категорій, за допомогою яких прийнято характеризувати підприємство, звичайно виділяють економічні й технологічні показники. Однак, вони займають провідне положення лише в тому випадку, якщо дотримано основну умову діяльності підприємства як суб'єкта господарювання – забезпечується безпека виробничих процесів і трудової діяльності індивіда.

Незадовільний стан охорони праці на підприємстві призводить до гальмування економічного та соціального прогресу країни в цілому. За підрахунками експертів Міжнародної організації праці збитки унаслідок нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань складають 4 % від світового валового внутрішнього продукту (ВВП). Таким чином, вдосконалення системи охорони праці є одним з актуальних питань на рівні як держави, так і окремого підприємства, компанії.

Управління охороною праці на підприємстві – це сукупність дій службових осіб, що здійснюються на підставі постійного аналізу інформації про стан охорони праці на всіх робочих місцях для поліпшення та підтримання його на певному рівні відповідно до законодавчих та нормативних актів.

Метою управління охороною праці (УОП) – є всебічне сприяння виконанню вимог, які повністю ліквідують, нейтралізують або знижують до

допустимих норм вплив на працюючих небезпечних та шкідливих факторів виробничого середовища, забезпечують усунення джерел небезпеки, ізолювання від них персоналу, використання засобів, що усувають небезпечні ситуації та підвищують технічну безпеку, створюють надійні санітарно - гігієнічні та ергономічні умови. УОП передбачає встановлення конкретних кількісних показників діяльності виробничих підрозділів, підтримування котрих в заданих межах забезпечує досягнення основної мети щодо організації безпечних та нешкідливих умов праці.

Стимулювання охорони праці – неодмінна умова попередження виробничого травматизму та профілактики профзахворювань. На державному рівні стимулювання охорони праці регулюється законодавчими актами і передусім законом про охорону праці, у якому цьому питанню присвячено IV розділ, та Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». Ці закони визначають, що під час розрахунку розміру страхового внеску для кожного підприємства за умови досягнення належного стану охорони праці, зниження рівня або відсутності травматизму і професійної захворюваності внаслідок здійснення роботодавцем відповідних профілактичних заходів може бути встановлено знижку. За високий рівень травматизму і професійної захворюваності та неналежний стан охорони праці встановлюється надбавка до розміру страхового внеску.

Економічний механізм управління охороною праці повинен передбачати систему заохочень для тих працівників, які сумлінно дотримуються вимог охорони праці, не допускають порушень правил та норм особистої та колективної безпеки, беруть активну творчу участь у здійсненні заходів щодо підвищення рівня охорони праці на підприємстві. Колективний договір (угода) повинен закріплювати різного роду моральні і матеріальні заохочення таких працівників: оплата праці, премії (у тому числі спеціальні заохочувальні премії за досягнення високого рівня охорони праці), винагороди за винахідництво та

раціоналізаторські пропозиції з питань охорони праці. Велику користь дає преміювання робітників бригад, дільниць, цехів за тривалу роботу без порушень правил охорони праці, без травм і аварій. У випадку наявності небезпечних та шкідливих виробничих чинників, що постійно загрожують здоров'ю працівника, йому рекомендується виплачувати надбавку за підвищену обережність. Крім матеріального заохочення, велике значення має також і моральне стимулювання, яке свого часу використовувалось в нашій країні і яке успішно використовують закордонні фірми. Форми морального стимулювання можуть бути найрізноманітнішими: від оголошення подяки до організації вечорів відпочинку, пікніків, круїзів для колективів, що досягли найкращих результатів з охорони праці.

Розглядаючи охорону праці в умовах ринкової економіки особливу увагу необхідно звернути на економічні аспекти охорони праці. Здійснення заходів з поліпшення умов і охорони праці чинить стимулюючий вплив як на економічні, так і на соціальні результати виробництва.

До позитивних економічних результатів впливу умов праці на людину слід віднести підвищення продуктивності праці, раціональне використання основних виробничих фондів. Сприятливі умові забезпечують піднесення продуктивності праці за рахунок як інтенсивних змін (скорочення витрат робочого часу на виробництво одиниці продукції), так і екстенсивних (збільшення ефективності використання робочого часу завдяки зниженню цілоденних витрат за тимчасовою непрацездатністю та виробничим травматизмом).

Слід зазначити, що позитивні економічні результати тісно пов'язані як з особистими факторами (дієздатність, працездатність), так і з соціальними наслідками. Зростання продуктивності праці пов'язано зі скороченням цілоденних витрат робочого часу, зумовлених тимчасовою непрацездатністю, підвищенням використання робочого часу і продовженням періоду активної трудової діяльності.

Несприятливі умови призводять до зворотних результатів: різних форм та ступенів втомлюваності працівників, функціонального напруження організму. До негативних економічних результатів належать недоодержання додаткового продукту, затримка з уведенням нових фондів, непродуктивне споживання робочої сили, зниження продуктивності праці.

Крім того, слід звернути увагу на соціальні результати впливу умов праці на працівників. До позитивних соціальних результатів можна віднести: ступінь сприятливого впливу трудового процесу на здоров'я людини та розвиток її особистості, стан здоров'я, ставлення до праці, соціальну активність; максимальне задоволення однією з найвагоміших потреб людини – потребою в сприятливих умовах праці і безпосередньо пов'язаною з цим потребою у змістовній, творчій, високопродуктивній праці; зміцнення здоров'я.

Негативний соціальний результат включає зниження творчої активності, заінтересованості в праці, погіршення трудової дисципліни, зростання плинності кадрів унаслідок несприятливих умов праці.

Для оцінки результатів проведення заходів щодо поліпшення умов та охорони праці згідно з методиками, розробленими ВЦНДІОП ВЦРПС та ННДІОП України запропоновані чотири групи показників:

- зміна стану умов і охорони праці;
- соціальні;
- соціально-економічні;
- економічні.

Зміна стану умов і охорони праці характеризується підвищенням рівня безпеки праці, поліпшенням санітарно-гігієнічних, психофізіологічних, естетичних показників.

Поліпшення санітарно-гігієнічних показників характеризується зменшенням вмісту шкідливих речовин у повітрі, поліпшенням мікроклімату, зниженням рівня шуму й вібрації, посиленням освітленості.

Зростання психофізіологічних показників визначається скороченням фізичних і нервово-психічних навантажень, у тому числі монотонності праці.

Поліпшення естетичних показників характеризується раціональним компонуванням робочих місць та машин, упорядкуванням приміщень і території, поєднанням кольорових відтінків.

Зміни стану виробничого середовища за факторами оцінюються різницею абсолютних величин до і після впровадження заходів, а також порівнянням відносних показників, що характеризують ступінь відповідності тих чи інших факторів гранично допустимим концентраціям, гранично допустимим рівням або заданим рівням. Комплексна оцінка зміни стану умов праці здійснюється за показниками приросту кількості робочих місць, на яких умови праці приведені у відповідність до нормативних вимог.

Соціальні результати заходів щодо поліпшення умов та охорони праці визначаються наступними показниками:

- збільшенням кількості робочих місць, які відповідають нормативним вимогам, й скороченням чисельності працюючих у незадовільних умовах праці;
- зниженням рівня виробничого травматизму;
- зменшенням кількості випадків професійної захворюваності, пов'язаною з незадовільними умовами праці;
- скороченням кількості випадків інвалідності внаслідок травматизму чи професійної захворюваності;
- зменшенням плинності кадрів через незадовільні умови праці.

Для оцінки соціальних результатів можуть використовуватися також інші показники – ступені задоволення працею та її престижності. Показники соціальної і соціально-економічної ефективності розраховуються як відношення величини соціальних або соціально-економічних результатів до витрат, необхідних для їх здійснення.

Економічні результати заходів щодо поліпшення умов та охорони праці виражаються у вигляді економії за рахунок зменшення збитків унаслідок аварій, нещасних випадків і професійних захворювань як в економіці в цілому, так і на кожному підприємстві.

Питання з охорони праці є одним з найважливіших на сучасному етапі життя нашого суспільства, у період коли роботодавці ставлять для себе основним завданням як найшвидше й з мінімальним вкладенням засобів отримати найбільший прибуток, мало уваги приділяється, а часом і взагалі ігноруються вимоги безпеки праці.

Охорона праці – це багатогранне поняття, під ним слід розуміти не тільки забезпечення безпеки працівників під час виконання ними службових обов'язків, насправді воно охоплює різні заходи. Наприклад, профілактика професійних захворювань, організація повноцінного відпочинку й харчування працівників під час робочих перерв, забезпечення їх необхідним спецодягом і гігієнічними засобами й навіть виконання соціальних пільг і гарантій. Правильний підхід до організації охорони праці на підприємстві, грамотне використання різних нематеріальних способів стимулювання працівників дають останнім необхідне почуття надійності, стабільності й зацікавленості керівництва у своїх співробітниках. Таким чином, завдяки налагодженій охороні праці знижується також плінність кадрів, що в свою чергу надійно впливає на стабільність усього підприємства.

Висновки до третього розділу

Кризові процеси, що відбуваються в економіці країни, призвели до диференціації соціально-економічного розвитку регіонів. Особливо гостро стоїть питання рівня життя населення слаборозвинених і депресивних регіонів, до яких за деякими ознаками, затвердженими в Законі України „Про стимулювання розвитку регіонів”, належить і Тернопільська область.

Підвищення рівня життя населення регіонів є завданням державної соціальної і економічної політики, яка повинна забезпечити вирішення стратегічних пріоритетів. Досягти вирішення головних завдань регіональної політики можна за умови підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу проблемних регіонів і активізації міжрегіонального економічного

співробітництва та інтеграції. Це може бути досягнутим за рахунок перерозподілу фінансових ресурсів, що створюються успішними регіонами, на користь депресивних через механізм державної регіональної політики. Проте стратегічні пріоритети стимулювання економічного розвитку повинні переважати над задоволенням поточних потреб.

Стратегічні пріоритети регіонального розвитку визначені в Законі України „Про стимулювання розвитку регіонів”, Державній стратегії регіонального розвитку Стратегічні пріоритети регіонального розвитку визначені в Законі України „Про стимулювання розвитку регіонів”, Державній стратегії регіонального розвитку на період, Стратегії підвищення добробуту та інших нормативних документах. Проте, питання реалізації регіональної політики залишається під сумнівом, адже немає ефективного механізму реалізації цих стратегічних пріоритетів, що зводить соціальні регіональні перетворення до декларативного характеру.

Стратегії підвищення добробуту та інших нормативних документах. Проте, питання реалізації регіональної політики залишається під сумнівом, адже немає ефективного механізму реалізації цих стратегічних пріоритетів, що зводить соціальні регіональні перетворення до декларативного характеру.

ВИСНОВКИ

Основними висновками, що випливають із дослідження, є:

1. Виходячи з того, що соціально-економічний розвиток країни і в цілому і регіонів визначається досягнутим рівнем життя населення, постає питання комплексної оцінки рівня та якості життя населення, а також врахування результатів цієї оцінки при плануванні та реалізації державної регіональної політики.

2. Вивчення підходів до розуміння категорії „рівень життя” свідчить про їх велику варіативність та про те, що цю категорію не можна розуміти вузько і для комплексної оцінки необхідно враховувати і поняття „якість життя”.

3. Існує ряд проблем, що виявились під час дослідження, зокрема методична, що полягає у різних підходах до самого визначення рівня життя і його відокремлення від поняття якість життя населення. Більшість вчених схильні вважати, що хоч їх і не можна ототожнювати, але необхідно розглядати в комплексі, взаємопов'язано. Ця проблема привела до виникнення і методологічної – через відсутність чіткого розмежування цих категорій не існує єдиної методології оцінки рівня життя, що породжує проблему неможливості регіонального порівняння і відповідно, достатнього підґрунтя для ефективної регіональної політики.

4. Комплексним може бути визначення рівня та якості життя населення як поняття, що в порівняльній в просторі та часі формі відображає ступінь задоволення матеріальних культурних і духовних потреб людини, охарактеризувати яке можна як за суб'єктивною самооцінкою населенням рівня задоволеності власним життям, так і за об'єктивними показниками відповідності умов життєдіяльності певним життєвим стандартам.

5. Рівень життя повинен бути нерозривно пов'язаний із збалансованим розвитком. Він є його передумовою і наслідком, адже його розглядають як рушійну силу перетворень, реформ, але водночас і як гарантію стабільності в

суспільстві.

6. Дослідженням рівня та якості життя населення в Україні присвячено багато наукових праць вчених, зокрема, В. Артеменка, О. Власика, Н. Лебідь, В. Мандибури, Л. Ноздріної, Л. Немець, І. Проніної, Л. Черенько, Є. Кушнарьова та ін. Відповідно до досліджуваного регіону, кожен з них створював власну методику оцінки якості життя населення та по-різному визначив компонентну структуру даної категорії. Незважаючи на те на даний час немає універсальної методики та єдиної системи критеріїв для регіональної оцінки рівня та якості життя.

7. Основними чинниками рівня життя, що в тій чи іншій інтерпретації знаходять місце у різних методиках є: економічні (виробництво, доходи, витрати), соціальні (відтворення, здоров'я, зайнятість, безробіття, освіта, культура) та екологічні (ступінь забезпечення просторовими ресурсами, якісний стан довкілля, структура землекористування). Хоча, екологічні фактори не завжди враховуються.

8. Тернопільська область є економічно слаборозвиненим аграрним регіоном, одним з найменш розвинених в Україні, що відзначається досить низькими показниками доходів населення (середньомісячна заробітна плата у 2013 р. становила 2359 грн., тоді як цей показник в Україні досягав 3998 грн.). Основним джерелом грошових надходжень міського населення є оплата праці – 50% (проти 27% сільського), а сільського населення – пенсії – 32% (проти 29% у міських поселеннях).

9. Незважаючи на те, що за 2012 р. відбулося значне підвищення доходів населення у Тернопільській області, все ж 31% населення знаходилося за межею бідності.

10. Соціальні чинники теж відзначались низькими показниками розвитку. Так, демографічна ситуація залишається складною і характеризується зменшенням чисельності населення, його старінням. Тільки упродовж 2012 р. чисельність населення області зменшилася на 2,2 тис. осіб. Скорочення чисельності населення відбулося майже в усіх районах, а зростання лише у

Бучацькому (на 0,1 тис. осіб).

11. Екологічний чинник має безпосередній вплив на сприйняття населенням якості умов життя. І при врахуванні самооцінки населенням свого рівня і якості життя цей показник має вплив. Проте Тернопільська область відноситься до „відносно чистих” територій в Україні, тому екологічний чинник не має суттєвого впливу на рівень та якість життя населення.

12. Оцінка рівня життя населення Тернопільської області, проведена двома способами, дала суперечливі результати. Рівень життя є багатоаспектним поняттям, яке важко визначити однозначно, а звідси випливає і велика варіативність методичних підходів до його вивчення. Відповідно, результативність методики не має чіткої залежності від кількості чинників оцінки, але включає чинник суб'єктивності оцінки залежно від бачення дослідника.

12. Це приводить до головного висновку – відсутність чіткої, структурованої, загальновизнаної методики дослідження рівня життя стає головною проблемою при його оцінці як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні, неможливість спів ставити і порівняти рівні життя окремих регіонів, що в свою чергу є суттєвою перепорою для формування ефективної соціально-економічної політики розвитку регіонів

13. У Тернопільській області спостерігається один з найнижчих рівнів життя населення в Україні, адже жодний з районів області за своїми показниками розвитку не досягає середньодержавного рівня. Тому для підвищення якості та рівня життя населення Тернопілля необхідно негайно вживати заходи як на місцевому, так і на загальнодержавному рівні.

14. Регіональна соціальні і економічна політика уряду повинна бути спрямована на покращення якості та підвищення рівня життя населення, подолання глибокого розшарування населення за рівнем доходів, подолання бідності та безробіття, на ефективне використання економічного, наукового, трудового потенціалу, природних та інших ресурсів, створення сприятливих умов для динамічного, збалансованого соціально-економіко-екологічного

розвитку Тернопільської області.

15. Аналіз законодавчої бази державної регіональної політики дав змогу стверджувати про те, що при наявності задекларованих програм регіонального розвитку, механізм їх реалізації не є чітко визначеним, отож і результативність цих програм не відповідає задекларованим положенням. Існує багато проблем, що перешкоджають ефективному впровадженню регіональної політики, адже навіть самі соціальні стандарти рівня життя, що існують на даний час не відповідають забезпеченню належного рівня життя, а лише фіксують межу бідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артеменко В. Б. Методи інтегральної оцінки якості життя населення в управлінні регіональним розвитком // Регіональна економіка. – 2007. – №1. – С. 166 – 177.
2. Баранова Н.П., Новікова Т.В. Соціальні стандарти та гарантії в системі соціальної політики України [Електронний ресурс]: <http://cpsr.org.ua/?pr=9&id=415>.
3. Власик О., Цихан Т., Яценко Л., Гнасько О. Рівень життя населення України: сучасний стан і тенденції // Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки, 2006. – С. 255 – 267.
4. Власюк О. С., Пирожков С. І. Індекс людського розвитку: досвід України / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2005. – 84 с.
5. Гардашук Т.В. Концепція збалансованого (сталого) розвитку та принцип справедливості [Електронний ресурс]: <http://clubofrome.org.ua/corweb/Publication/15/>
6. Геврик Є.О. Охорона праці: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: «Ніка-Центр», 2006. – 280 с.
7. Геєць В. М. Економічні передумови стабільного соціального розвитку в середньостроковій перспективі // Економіка і прогнозування. – 2008. – №2. – С. 2 – 34.
8. Гогіташвілі Г.Г. Основи охорони праці: Навчальний посібник. – Львів: «Новий світ», 2006. – 232 с.
9. Гукалова І. В. До питання про роль екологічного чинника в загальній оцінці якісних умов життя в Україні // Український географічний журнал. – 2007. – №3. – С. 83 – 89.
10. Гукалова І. В. Із досвіду суспільно-географічних досліджень якості життя населення // Український географічний журнал – 2008. – №4. – С. 37 – 44.
11. Гукалова І. В. Якість життя населення України: передумови дослідження // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. географія. –

Тернопіль. – 2007. – №3. – С. 113 – 118.

12. Гуць М. Проблеми безробіття та рівня життя населення України // Україна: аспекти праці – 2007. – №2. – С. 13–18.

13. Данилишин Б. М., Чернюк Л. Г., Фащевський М. І. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика / За ред. Б. М. Данилишина. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – 315 с.

14. Демографічна ситуація у Тернопільській області за 2012 рік. Статистичний бюлетень / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2012. – 23 с.

15. Державна регіональна політика [Електронний ресурс]: http://search.ligazakon.ua/l_nav_doc2.nsf/vWWWGroupParam1/topical_text!OpenDocument&id=OL060177&vkey=1170.

16. Державна соціальна політика і рівень життя населення в Україні // Економічні есе. – 2007. – Вип. 1(12). – С. 5–9.

17. Динаміка рівня життя населення України (соціологічний аналіз) : Автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.04 / Н.В. Толстих; НАН України. Ін-т соціології — К., 1999. — 24 с. — укр.

18. Довжук Б. Тернопільщина: проблеми регулювання ринку праці регіону // Україна: аспекти праці. – 2004. – №7. – С. 20 – 24.

19. Долішній М., Садова У., Семів Л. Глобалізація та її регіональні виміри // Регіональна економіка. – 2005. – №3. – С. 7– 24.

20. Економічний словник-довідник / За ред. С. В. Мочерного. – К.: Феміна, 1996. – 360 с.

21. Жеребин В. М., Романов А. Н. Уровень жизни населения. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 592 с.

21. Жінки і чоловіки Тернопільщини. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2011. – 104 с.

22. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності [Електронний ресурс] –

Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1105-14>

23. Загорський К. Життєвий цикл та інші детермінанти суб'єктивного благополуччя // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – №3. – С. 178.
24. Закон України „Про стимулювання розвитку регіонів” // Голос України. – 2005. – № 211. – С. 19.
25. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / За ред. С. Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – 244 с.
26. Інституційні засади державного регулювання розвитку депресивних територій [Електронний ресурс]: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/june2009/9.htm>
27. Керб Л.П. Основи охорони праці: Навч. посібник. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 216 с
28. Крайник О. Системний підхід до регулювання соціально-економічним розвитком регіону // Регіональна економіка. – 2006. – №1. – С. 158 – 165.
29. Кушнар'ов Є. П., Пономаренко В. С., Кравцов О. С., Кизим М. О., Дуленко А. Л. Рівень і якість життя населення: Монографія. – Х.: Видавничий Дім „ІНЖЕК”, 2004. – 272 с.
30. Мандибура В. О. Рівень життя населення та механізми його регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук / Інститут економіки НАН України. – К., 1999. – 40 с.
31. Методика вимірювання людського розвитку регіонів України. – К.: Державний комітет статистики України, Рада по вивченню продуктивних сил НАН України, 2001. – 32 с.
32. Михасюк І. Р., Мальський М. З. Регіональна економічна політика: Навч. посібник / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів: Українські технології, 2006. – 208с.
33. Мірошниченко О. Ю. Статистичне оцінювання рівня життя населення : автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. наук: спец. 08.00.10 – 2008 [Електронний ресурс]: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/341468.html>.
34. Місцевий та регіональний розвиток в Україні: Досвід Полтавщини /

За ред. С. Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – 286 с.

35. Моделювання рівня життя населення в умовах трансформаційної економіки : Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.03.02 / Л. І. Сисак; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2003. – 20 с.: рис. – укр.

36. Надвичиний С. Депресивні території: проблеми та шляхи подолання регіональних диспропорцій // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. – Тернопіль. – №2. – 2006. – С. 77 – 81.

37. Ноздріна Л. В. Якість життя населення в перехідній економіці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук / Львівський націонал. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2001. – 24 с.

38. Оцінка рівня і якості життя населення : Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.09.01 / Ф. В. Узунов; Харк. держ. економ. ун-т. – Х., 2004. – 19 с. – укр.

39. Оцінка рівня та способу життя населення регіону : Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01 / С. О. Тридід; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. — Х., 2006. – 18 с. – укр.

40. Рівень освіти населення Тернопільської області (підсумки Всеукраїнського перепису населення 2001 року) / За ред. В. Кирича: Тернопіль; Тернопільське обласне управління статистики, 2003. – 56 с.

41. Рівень життя населення України [Електронний ресурс]: http://www.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/06-3.pdf.

42. Рівень життя населення України / За ред. Л. М. Черенько. – Київ: Консультант, 2006. – 428 с.

43. Руденко Л. Г. Концепція збалансованості розвитку і якість життя населення // Український географічний журнал. – 2005. – №2. – С. 44 – 50.

44. Садова У. Регіональні дослідження рівня життя населення: соціальний портрет / У. В. Садова, Л. К. Семів, О. Т. Риндзак // Регіональна економіка. – 2006. – №4. – С. 91 – 100.

45. Садова У., Семів Л. Факторний аналіз рівня життя населення в регіоні з пониженою місткістю ринку праці // Регіональна економіка. – №2. – 2005. – С. 92 – 103.

46. Симоненко В. Регіональна соціально-економічна політика: сутність, структура, основні напрями реалізації // Економіка України. – 2005. – №6. – С. 26–32.
47. Сисак Л.І. Моделювання рівня життя населення в умовах трансформаційної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук : спец.08.03.02 “Економіко-математичне моделювання”. – Київ, 2003. –19 с.
48. Соціальна політика [Електронний ресурс]: <http://www.grinchuk.lviv.ua/book/168/2632.html>.
49. Соціальні індикатори рівня життя населення. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2011. – 207 с.
50. Статистична інформація. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]: <http://ukrstat.gov.ua>
51. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2012 рік. / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2013. – 463 с.
52. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком. – К.: Вища школа, 2006. – 223 с.
53. Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» від 21.12.2001 року № 372. [Електронний ресурс]: <http://www.niss.gov.ua/book/BOOK-STRATEG-26-03-2004.pdf>.
54. Суспільно-географічні аспекти якості життя населення регіону (на матеріалах Львівської області): автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Р. Т. Теслюк; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2008. – 20 с.
55. Толстих Н. Сучасні показники рівня життя населення і методики вимірювання їх // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – №1. – С. 108–113.
56. Толстих Н. В. Динаміка рівня життя населення України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук: спец. 22.00.04 “Економічна соціологія”. – Київ, 2006. – 25 с.

57. Тодоров А. Якість життя: критичний аналіз концепцій. – К.: Академвидав, 2004. – 560 с.
58. Топчієв О. Г. Теоретичні основи регіональної економіки. – К.: УАДУ, 1997. – 140 с.
59. Тридід С.О. Оцінка рівня та способу життя населення регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук : спец. 08.10.01 “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка”. – Харків, 2006. –21 с.
60. Узунов Ф. В. Оцінка рівня і якості життя населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук : спец. 08.09.01 ”Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика”. – Харків, 2004. –20 с.
61. Характеристика домогосподарств [Електронний ресурс]: <http://www.ternstat.tim.net.ua/files/VRD/VRD1.htm>.
62. Характеристика умов життя домогосподарств Тернопільщини у 2008 році / За ред. Григорів Н. М. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2009. – 33 с.
63. Щодо застосування механізмів стимулювання розвитку регіонів [Електронний ресурс]: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/November/10.htm>
64. Щодо рейтингу регіонів України за рівнем життя населення. [Електронний ресурс]: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juli/22.htm>
65. Доступно з:
http://www.vgta.vrn.ru/announce%20of%20protection/autoreferats/autoreferat_Kolinchenko.doc]

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Факультет економіки та управління
Кафедра управління персоналом і регіональної економіки

Чимбір Тетяна

**ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ РІВНЯ
ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ
(на матеріалах Тернопільської області)**

Спеціальність 8.03050501 – управління персоналом і економіка праці
Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем „магістр”

Частина 2
ДОДАТКИ

Тернопіль – 2014

Додаток А

Економічний індикатор рівня життя населення за 2012 р.
[розраховано автором за даними [52, 312]]

	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, зайнятих в галузях економіки, грн..	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
По області	2185	1,000	
Бережанський	1972	0,903	13
Борщівський	1960	0,897	16
Бучацький	2058	0,942	5
Гусятинський	2096	0,959	4
Заліщицький	2019	0,924	9
Збаразький	1981	0,907	12
Зборівський	2012	0,921	11
Козівський	2015	0,922	10
Кременецький	2033	0,930	8
Лановецький	1964	0,899	15
Монастириський	1852	0,848	18
Підволочиський	2049	0,938	6
Підгаєцький	1944	0,890	17
Теребовлянський	1970	0,902	14
Тернопільський	2251	1,030	2
Чортківський	2173	0,995	3
Шумський	2043	0,935	7
м. Тернопіль	2392	1,095	1

Додаток Б

Соціальні індикатори рівня життя населення за 2010 р. („Охорона здоров'я”) [розраховано автором за даними [52, 395; 71, 397]

	Кількість лікарів усіх спеціальностей на 10000 населення	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість лікарняних ліжок на 10000 населення	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
По області	47,0	1,000		55,4	1,000	
Бережанський	34,3	0,730	3	56,5	1,019	8
Борщівський	24,1	0,513	16	49,8	0,898	16
Бучацький	25,7	0,547	12	56,3	1,016	9
Гусятинський	28,4	0,604	9	53,5	0,965	15
Заліщицький	30,7	0,653	7	59,8	1,079	4
Збаразький	29,1	0,619	8	47,9	0,864	17
Зборівський	25,0	0,532	13	54,7	0,987	10
Козівський	24,3	0,517	15	53,9	0,972	12
Кременецький	24,4	0,519	14	59,4	1,072	5
Лановецький	26,1	0,555	11	57,5	1,037	7
Монастириський	35,4	0,753	2	57,7	1,041	6
Підволочиський	31,5	0,670	5	53,6	0,967	13
Підгаєцький	31,7	0,674	4	61,5	1,110	3
Теребовлянський	23,9	0,509	17	53,5	0,965	14
Тернопільський	27,2	0,579	10	37,4	0,675	18
Чортківський	30,9	0,657	6	54,5	0,983	11
Шумський	22,5	0,479	18	67,0	1,209	1
м. Тернопіль	56,1	1,194	1	63,2	1,140	2

Додаток В

Соціальні індикатори рівня життя населення за 2010 р.
(„Демографічні характеристики”) [розраховано автором за даними [52, 284]

	Кількість народжених на 1000 населення	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість померлих на 1000 населення	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
По області	11,3	1,000		14,8	1,000	
Бережанський	9,2	0,814	16	17,8	1,203	6
Борщівський	9,9	0,876	13	16,9	1,142	9
Бучацький	14,2	1,257	1	13,7	0,926	16
Гусятинський	11	0,973	6	16,6	1,122	11
Заліщицький	9,9	0,876	14	16,4	1,108	12
Збаразький	10,7	0,947	7	15,7	1,061	14
Зборівський	10,2	0,903	12	18	1,216	4
Козівський	8,8	0,779	18	16,8	1,135	10
Кременецький	13,6	1,204	2	16	1,081	13
Лановецький	11,9	1,053	5	18,5	1,250	3
Монастирський	9	0,796	17	18,5	1,250	2
Підволочиський	10,3	0,912	11	17,1	1,155	7
Підгаєцький	9,9	0,876	15	18,8	1,270	1
Теребовлянський	10,4	0,920	9	16,9	1,142	8
Тернопільський	10,6	0,938	8	13,4	0,905	17
Чортківський	10,3	0,912	10	15,7	1,061	15
Шумський	12,8	1,133	4	17,9	1,209	5
м. Тернопіль	13	1,150	3	8,1	0,547	18

Додаток Г

Соціальні індикатори рівня життя населення за 2011 р. („Соціальна напруга”) [розраховано автором за даними [51, с. 156; 69, с. 164; 69, с. 166]

	Рівень безробіття, %	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Коефіцієнт злочинності на 100000 населення	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість самогубств, осіб	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
По області	2,6	1,000		495	1		7,1	1	
Бережанський	3,4	1,333	7	427	0,862	11	3	0,422	18
Борщівський	2,9	1,471	5	304	0,614	18	6	0,844	12
Бучацький	5,3	1,039	12	410	0,828	12	7	0,984	9
Гусятинський	7,8	1,529	3	457	0,923	5	6	0,844	11
Заліщицький	4,6	0,902	13	440	0,888	9	10	1,406	5
Збаразький	6,2	1,216	8	444	0,896	8	13	1,828	1
Зборівський	7,5	1,471	4	360	0,727	15	8	1,125	7
Козівський	6,0	1,176	9	320	0,646	17	4	0,563	15
Кременецький	9,8	1,922	2	480	0,970	3	11	1,547	4
Лановецький	7,0	1,373	6	457	0,922	6	3	0,422	17
Монастириський	5,8	1,137	10	396	0,800	14	5	0,703	13
Підволочиський	2,3	0,882	14	427	0,863	10	4	0,563	14
Підгаєцький	3,5	1,118	11	475	0,960	4	7	0,984	8
Теребовлянський	2,0	0,863	15	352	0,711	16	3	0,422	16
Тернопільський	...	0,373	18	487	0,984	2	8	1,125	6
Чортківський	1,6	0,471	17	405	0,818	13	12	1,688	3
Шумський	4,4	1,961	1	444	0,897	7	6	0,844	10
м. Тернопіль	1,6	0,490	16	814	1,644	1	12	1,688	2

Додаток Д

Соціальні індикатори рівня життя населення за 2011 р. („Соціальна напруга”) [розраховано автором за даними [51, с. 41–44]

	Захворюваність населення на розлади психіки внаслідок вживання алкоголю на 10000 осіб	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Захворюваність населення на розлади психіки внаслідок вживання наркотиків на 10000 осіб	Співставлень із середнім по області показником	Ранг	Захворюваність на активний туберкульоз, осіб	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД, осіб	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
По області	13,8	1		0,7	1		6,8	1		2,7	1	
Бережанський	13,3	0,964	12	0,5	0,714	6	10,3	1,515	1	1,0	0,375	6
Борщівський	7,3	0,529	17	0,3	0,429	8	5,2	0,765	17	0,0	0,000	18
Бучацький	10,7	0,775	14	0,0	0,000	18	6,2	0,912	13	1,0	0,375	5
Гусятинський	21,0	1,522	2	0,0	0,000	17	4,8	0,706	18	1,0	0,375	4
Заліщицький	15,9	1,152	7	0,6	0,857	4	7,5	1,103	5	0,0	0,000	17
Збаразький	2,5	0,181	18	0,5	0,714	5	5,9	0,868	15	0,0	0,000	16
Зборівський	15,9	1,152	6	0,0	0,000	16	6,3	0,926	12	0,0	0,000	15
Козівський	15,6	1,130	8	0,0	0,000	15	6,4	0,941	11	0,0	0,000	14
Кременецький	9,6	0,696	15	0,0	0,000	14	6,9	1,015	7	1,0	0,375	3
Лановецький	9,4	0,681	16	0,0	0,000	13	6,6	0,971	9	0,0	0,000	13
Монастирський	16,0	1,159	5	0,0	0,000	12	7,1	1,044	6	0,0	0,000	12
Підволочиський	19,8	1,435	4	0,0	0,000	11	6,5	0,956	10	0,0	0,000	11
Підгаєцький	15,0	1,087	9	0,0	0,000	10	7,5	1,103	4	0,0	0,000	10
Теребовлянський	20,0	1,449	3	0,7	1,000	3	8,9	1,309	2	0,0	0,000	9
Тернопільський	22,1	1,601	1	0,8	1,143	2	7,5	1,103	3	1,0	0,375	2
Чортківський	13,9	1,007	10	0,3	0,429	7	6,0	0,882	14	0,0	0,000	8
Шумський	13,3	0,964	11	0,0	0,000	9	6,8	1,000	8	0,0	0,000	7
м. Тернопіль	12,8	0,928	13	2,8	4,000	1	5,8	0,853	16	43,0	16,13	1

Додаток Е

Соціальні індикатори рівня життя населення за 2010 р. („Культура”)
 [розраховано автором за даними [52, 413–414]]

	Книжковий фонд бібліотек, примірників	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Відвідування музеїв, тис. осіб	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість місць у кінозалах	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість місць у закладах клубного типу	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
По області	780	1		24,7	1		3	1		17	1	
Бережанський	758	0,972	13	27,3	1,107	3	6	2,000	6	17	1,000	4
Борщівський	635	0,814	16	17,8	0,722	6	3	1,000	11	28	1,647	
Бучацький	507	0,650	17	30,6	1,241	2	6	2,000	5	20	1,176	1
Гусятинський	830	1,064	10	17,2	0,697	7	6	2,000	4	22	1,294	
Заліщицький	1174	1,505	1	27	1,095	4	4	1,333	8	26	1,529	
Збараський	847	1,086	9	0	0,000	18	10	3,333	1	20	1,176	0
Зборівський	878	1,126	6	0	0,000	17	1	0,333	14	29	1,706	
Козівський	873	1,119	7	0	0,000	16	3	1,000	10	18	1,059	3
Кременецький	666	0,854	15	22,8	0,925	5	0	0,000	18	14	0,824	7
Лановецький	1043	1,337	4	0	0,000	15	3	1,000	9	16	0,941	5
Монастирський	1109	1,422	2	10,6	0,430	10	7	2,333	2	27	1,588	
Підволочиський	1010	1,295	5	6,6	0,268	9	1	0,333	13	29	1,706	
Підгаєцький	856	1,097	8	0	0,000	14	1	0,333	12	28	1,647	
Теребовлянський	806	1,033	12	0,5	0,020	12	6	2,000	3	23	1,353	
Тернопільський	464	0,595	18	0	0,000	13	0	0,000	17	15	0,882	6
Чортківський	809	1,037	11	2,1	0,085	11	5	1,667	7	18	1,059	2
Шумський	1081	1,386	3	16,5	0,669	8	0	0,000	16	26	1,529	
м. Тернопіль	668	0,856	14	264,9	10,74	1	0,4	0,133	15	1	0,059	8

Додаток Ж

Соціальні індикатори рівня життя населення за 2010 р. [розраховано автором за даними [51, 125]]

	Рівень освіти на 1000 осіб у віці 6 і старше мають освіти	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Забезпеченість населення житлом у середньому на одного жителя м ² загальної площі	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
По області	0,902	1		22,1	1	
Бережанський	0,903	1,001	6	21,1	0,955	16
Борщівський	0,887	0,983	13	22,8	1,032	7
Бучацький	0,892	0,989	11	18,9	0,855	18
Гусятинський	0,882	0,978	15	22,3	1,009	10
Заліщицький	0,904	1,002	5	22,3	1,009	9
Збаразький	0,885	0,981	14	22	0,995	12
Зборівський	0,894	0,991	9	22	0,995	11
Козівський	0,897	0,994	8	21,6	0,977	15
Кременецький	0,876	0,971	16	23,4	1,059	5
Лановецький	0,871	0,966	17	24,2	1,095	3
Монастириський	0,89	0,987	12	24,7	1,118	2
Підволочиський	0,905	1,003	4	24	1,086	4
Підгаєцький	0,897	0,994	7	26,6	1,204	1
Теребовлянський	0,892	0,989	10	21,9	0,991	13
Тернопільський	0,912	1,011	2	23,2	1,050	6
Чортківський	0,91	1,009	3	21,6	0,977	14
Шумський	0,867	0,961	18	22,6	1,023	8
м. Тернопіль	0,93	1,031	1	21	0,950	17

Додаток И

Екологічні індикатори рівня життя населення за 2010 р. [розраховано автором за даними [51, 418; 69, 421]]

	Скидання забруднених вод, млн. м ³	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, тис. т	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту, тис. т	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
По області	0,16	1		1,08	1		1,82	1	
Бережанський	0,3	1,929	4	0,3	0,278	14	1	0,549	12
Борщівський	0,2	1,286	7	1	0,928	4	1,5	0,823	6
Бучацький	0,3	1,929	3	0,7	0,649	8	1,3	0,713	8
Гусятинський	0,1	0,643	13	3,3	3,062	2	1,3	0,713	7
Заліщицький	0,2	1,286	6	0,2	0,186	15	1	0,549	11
Збаразький	0,1	0,643	12	0,6	0,557	9	1,1	0,604	10
Зборівський	0,1	0,643	11	0	0,000	18	0,8	0,439	13
Козівський	0,1	0,643	10	0,3	0,278	13	0,6	0,329	16
Кременецький	0,3	1,929	2	0,7	0,649	7	1,6	0,878	4
Лановецький	0,1	0,643	9	0,3	0,278	12	0,7	0,384	14
Монастирський	0	0,000	18	0,3	0,278	11	0,5	0,274	17
Підволочиський	0	0,000	17	0,3	0,278	10	1,1	0,604	9
Підгаєцький	0	0,000	16	0	0,000	17	0,4	0,220	18
Теребовлянський	0,2	1,286	5	0,7	0,649	6	1,5	0,823	5
Тернопільський	0	0,000	15	8,1	7,515	1	1,6	0,878	3
Чортківський	0,7	4,500	1	1,7	1,577	3	1,8	0,988	2
Шумський	0,1	0,643	8	0,1	0,093	16	0,6	0,329	15
м. Тернопіль	0	0,000	14	0,8	0,742	5	14,4	7,902	1

АНОТАЦІЯ

Чимбір Т. Чинники формування рівня життя населення: аналіз та оцінка впливів (на матеріалах Тернопільської області). – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр” за спеціальністю 8.03050501 – управління персоналом та економіка праці. Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2014.

У роботі поглиблено теоретико-методологічні засади дослідження рівня та якості життя населення; розширено базу показників згідно запропонованої у роботі класифікації чинників, які впливають на рівень і якість життя; розкрито та проаналізовано чинники, які впливають на рівень і якість життя населення; запропоновано шляхи підвищення якості та рівня життя населення у слаборозвиненому депресивному регіоні.